

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZILÁDY ÁRON

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR

*

HUSZONHATODIK ÉVFOLYAM

ELSŐ FÜZET

ALL. POLGARI	NY. TUDÓSKÉPZŐ INT. KÖNYVTÁRA
Érkezett: 16. 1916. Jan. 23. n.	
Értékel. szám: 4173	Csoportszám:

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1916

TARTALOM.

Tanulmányok, értekezések :	Lap
<i>Alszeghy Zsolt</i> : A magyar reformáció és antireformáció temetési énekei	1
<i>Gragger Róbert</i> : Irodalomtörténeti forrástanulmányok. IV. A peleskei nótárius alakja irodalmunkban Gaál után. V. Kisfaludy Károly: Tollagi Jónás	22
<i>Rakodczay Pál</i> : Szigeti József forrásaihoz	38
<i>Dézsai Lajos</i> : Régi magyar verseskönyvek ismertetése. V. A Kuun-codex	50

Adattár :

Arany János és Gyulai Pál első találkozója. <i>Papp Ferencztől</i>	75
Bessenyei György levelezéséhez. <i>Harsányi Istvántól</i>	78
Bessenyei-kéziratok a Ráday-könyvtárban. <i>Gorzó Gellértől</i>	85
Lessing Faust-drámatörredékének fordítása 1818-ból. <i>Rexa Dezsőtől</i>	93
Tompa Mihály két levele. <i>Gálos Rezsőtől</i>	99
Megtalált Petőfi-kézirat. <i>Szücsi Józseftől</i>	101
Zalár József leveleiből. <i>Morvay Győzöttől</i>	102

Könyvismertetés :

A. Bartels: Nationale oder universale Literaturwissenschaft. <i>Sas Andortól</i>	117
Jánosi Béla: A magyar aesthetika története. <i>Kristóf Györgytől</i>	118
Gorzó Gellért: Rádai Ráday Pál. <i>Gálos Rezsőtől</i>	119
Heltai Gáspár: Háló. <i>Alszeghy Zsoltól</i>	121
Hollaender Rózi: Déry Julianna élete és költészete. <i>Sas Andortól</i>	122
Koszó János: Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése. <i>Sas Andortól</i>	123
Magyar könyvészet 1901—1910. Szerk. Petrik Géza. <i>Császár Elemértől</i>	124
Helyreigazítás. <i>Kardos Albertől</i>	125

Könyvészet.

Új könyvek és füzetek.	126
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	127

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Az Irodalomtörténeti Közlemények megjelenik évenként négyszer (január, márczius, június és október hónapokban) 8—8 íves füzetekben. Előfizetési ára egy évre 10 K., egy-egy füzet ára 3 K.

Szerkesztő lakása: Budapest, I., Fauler-u. 4.

A MAGYAR REFORMÁCZIÓ ÉS ANTIREFORMÁCZIÓ FORMETÉSI ÉNEKEI.

I.

»Az pogán Sokratest mikoron kérdenék, miczoda volna a Philosophia, azaz az emberi természet szerént való bölcsesség, azt felelé, hogy nem egyéb, hanem az halálról való elmélkedés« — írja egyik régi elmélkedő könyvünk. Ez a természet szerint való bölcsesség a legállandóbb ihletője reformácziónk lírájának is. A mindennapi élet a virághervadáستól a testvérelfeldelésig, jóformán naponként kényszeríti az embert, hogy gondolatát az élet végének homályos távola felé irányítsa; a vallásos érzés megerősödése a bűntudat elhatalmasodásával jár és így szorosan egybeolvad a vég bizonytalanságán való aggdással. Csak természetes, hogy a reformáczió és antireformáczió magyarja is sokat foglalkozott a halállal, érkezésének bizonytalan időpontjával és az utána következő bizonytalansággal. Ennek az elmélkedésnek két érdekes emléke maradt reánk, melyek már czímökben is jelzik a halállal való foglalkozás kettős czélját: a vigaszt és a tanítást. Heltai Gáspár *Vigasztaló könyvecskét ír keresztyéni intéssel és tanítással, miképpen kelljen az embernek készülni keresztyéni és boldog e világból való kimúláshoz*¹ — Károlyi Péter pedig összeállít *Az halálról, feltámadásról és az örök életről drága és hasznos könyvetskét az keresztyén embereknek épöletekre.*² Amaz intései és tanításai mellett is megmaradt vigasztaló könyvnek, afféle *Trost-Büchlinnak*, a milyenből készült, és a milyennek a Ráth-könyvtárban lévő wittenbergi példányához (durch M. Johann. Spangenberg, 1549) jól megismerhető szálak fűzik — emez, ha tanulsága végső eredményben vigasztaló is, jobbára mégis bibliai idézeteken alapuló magyarázat és utasítás. Arra azonban nagyon alkalmasak, hogy belőlük összeállítsuk azokat a gondolatokat, melyekkel a reformáczió magyarja a halált fölkereste.

Heltai az »utolsó dolgok«-nak azok közül a mozzanatai közül, melyek az embert aggasztják, hármat emel ki: a halált,

¹ Szabó Károly I. 32. és 271. sz.

² Szabó Károly I. 116. sz.

a bűnt és a poklot. A halálnak eredetén,¹ erején,² érkezésének bizonytalan idején gondolkozik, ámde nem esik kétségbe: pogány bölcsék mondásának tartja a kis epigrammot:

Három dolog kénoz engemet.	Elmegyek, nem tudom a helyét,
Hálnom kell, s nem tudom az időt.	Hogy vennék valami jó kedvet?

A keresztyén ember ajkán ezt a Luther-féle átdolgozást akarja hallani:

Víg vagyok és nem szomorkodom,	De mivel tudom, hova megyek,
Hálnom kell ezt igen jól tudom,	Ezért vészek igen jó kedvet. ³

A protestáns hívő tehát nem fél a haláltól! Heltai könyvének nem is más a célja, minthogy a hívőt megerősítse arra, hogy ilyen bizalommal fogadja a halált, megtanítsa az olvasót arra, hogyan készülhet a halálra. Ennek a készülésnek a módja a jámbor élet, a földiektől való elbúcsúzás és a szent olvasmány;⁴ az írásból tudja meg a hívő, hogy hová kerül az igaz keresztyén, hogy halálának idejét az Úr rendelte el, az tehát nem bizonytalan, hogy a test is feltámad. Teljesen vigasztaló a célja másik két fejezetének is: a bűnről és a pokol rettenetességéről. Az előbbinél Krisztus megváltó halálára figyelmezteti olvasóját és a Krisztus halálából meríthető bizonyosságra: »pecsétés levele van erről — az Istennek ígérete a levél, a keresztség a pecsét«. A kísértésben sem szabad eltávozni az Úrtól, kivel az úrvacsora egyesít. A pokol rettenetessége sem rémíthet: gondoljon az ember az Isten végtelen kegyelmére és szt. Pál apostol figyelmeztetése szerint irányítsa tekintetét az örök boldogság felé.

Heltai könyvéből az a tanulság kínálkozik, hogy a protestáns ember Krisztus ígéletében bizakodva le bírja győzni a haláltól és az utolsó ítélettől való félelmet.⁵ Ezt érezzük ki Károlyi könyvéből is, csak hogy itt már dogmatikusabb természetű olvasmány nyal van dolgunk; így aztán a vigasztaló gondolatok között még ez a három jellemző tétel is erősen kidomborodik: 1. »nyilván való dolog, melyről az egész szentírás tanubizonyosságot teszen, hogy az Isten némelyeket még ez világnak fundamentomának felvetése előtt kegyelméből elválasztott az örök életre«; — 2. a lélek nem hal meg a testtel együtt, noha »az több istentelen

¹ Spangenberg i. m.: Aus der Teuffels Hass und Neid, eben die Zeit, da Adam und Eva Gottes Gebot übertreten . . .

² Uo.: Wir müssen alle einmal sterben. Der Tod achtet weder Gewalt, noch Kunst, noch Reichtumb . . .

³ Lásd Szilády RMKT. VI. 112. és 330. l., a hol eredetere is rámutat.

⁴ Spangenberg: Wer in Gott glaubt und hertzlich vertrauet und daneben ein christlich Leben und Wandel führt, der stirbt nicht ungen.

⁵ Spangenberg: Denn wie ein Biene, die den Stachel verloren hat, wol scharret und zornig ist, so kann sie doch nicht stecken. Also auch ob der Teuffel Tod Sund und Helle wol grewlich drawen und schrecken, so vermögen sie doch nicht.

eretnekségek között, melyeket az sátán ő edéni által, Blandrata és Dávid Ferencz által az mi időnkben feltámaszta, ez tudománt is az ő tanítványi, Tót Miklós és Schomerus János egynéhány hozzájuk hasonló bolond és részeges emberekkel felindíták; — 3. »az pápának tudománya írás ellen való bolondság, ki az embereknek lelkeket az Lymbusban és purgatoriumban helyezteti«.

A temetési szertartáson a pap ajkáról elhangzó szavak sem tolmácsolhatnak más gondolatokat, mint a milyeneket a vigasztaló könyvecskékben olvasunk: de irányuk kettős megnyugtatás, megnyugtatás a megholt ember sorsára vonatkozólag és a temetésen megjelent hívekre vonatkozólag is. Az a határozottság, a melylyel Károlyi Péter »az szenteknek megelevenítésekről« szól, kijelentvén, hogy »valakik az Római Antichristusnak, az Pápának, érsekeknek, kanonokoknak bálványozásokban, megholt szenteknek imádásokban és sok Isten parancsolatja ellen való szerzéseken megmaradnak«, a kárhozat útján járnak — világos elutasítása minden a holt emberért megnyilatkozható fohásznak. Csak egy fajta fohászzkodásnak lehetett helye: a zsoltárokénak; Dávid siránkozását és könyörgéseit ilyenkor mintegy a megholtak nevében ismételtetik. Így jutott bele a temetési énekek gyűjteményébe a 38., 39., 40., 50., 51., 88., 91., 112. és 129. psalmus. A mi ezen kívül elhangzott, az elsősorban a megjelentek megnyugtatására hangzott el. Ennek bizonyítékát az egykorú *Agendák* ordo sepeliendi mortuos-ában találjuk. A nagyszombati tesztem¹ megdicséri a temetésen megjelenteket, mint az Úr a kegyeletes Tóbiást, és azután arra a tanulásra tér, a melyet a halott látásából kell merítenünk; a holttest arra tanít nála, hogy mindenkinek meg kell halnia, az élet tehát buborék, olyan, mint a mezei virág; hogy a halál váratlanul ér el, tehát állandó készüllettel kell reá várakoznunk. A Heltaiféle *Agenda*² viszont más gondolatokat is kiemel: »Továbbá, hogy ebbe a társaságba és az ő atyafiaknak eltemetésébe megemlékőzenek az Úr Istennek ítéletiről és a bűnnek nagy voltáról és veszedelmes voltáról, mert sz. Pál mondja: Mivelhogy a halál a bűnnek soldja... Továbbá hogy szüvek szerint keresztyéni fohászzkodással könyörögjenek az Úr Istennek, hogy az ő szt. Lelkének általa vezérelje őket, hogy a bűntől megszabadulhassanak és a természetből kitisztíthassák és kiirthassák, és hogy az Úr Isten az ördögnek országát megrontsa és elveszesse, hogy szentül és tisztán élhessenek, ő néki tisztességére és Lelkeknek örök idvösségére. Továbbá ezért kell jelen lennünk a temetésbe, hogy ott gondolkodjunk és elmélkedjünk a jövőndő feltámadásrul.«

A halállal foglalkozó hívő gondolatai tehát sajátos kiegészítést, de megkötöttséget is kapnak, a mikor a temetési szertartáshoz kapcsolódnak; és — mint a két különböző felekezeti *Agenda*

¹ Agendarius. Tyrnaviae, 1583. — Akad. kvtára RMIr. Qu. 13.

² Agenda. Colosvarba nyomtatot Heltaj Gáspár által, 1559.

darius egyező gondolatai bizonyítják — ilyen irányú gondolatok uralkodnak a protestáns és katolikus halotti szertartás szónoklataiban egyaránt. A temetési énekek, a temetési szertartások részei, egyfelől a halálról szóló elmélkedések versbeszedett elmondásai, másfelől a hívők fohásza jó meghalásért, Krisztus segítségéért — de új motívummal is gazdagodnak, a búcsú motívumával. A halott ajkáról elhangzó búcsúzás a vigasztalásnak vált közvetlenebb eszközévé, de a tanításnak, intésnek vagy buzdításnak bensőbb nyilatkozásává is.

A búcsúzó halott végig tekint a maga életén, vagy azért, hogy szomorúan sóhajtson fel könnyelműsége miatt, vagy hogy sajnálkozzék azon a balgaságon, a melylyel a világ mulandó javai után rohant. Megválásának beszédjébe így aztán némi szemrehányás kerül, szemrehányás az álnok világ gonosz csalogatásaira vonatkozólag, és intő figyelmeztetéssel rámutatás a világ mulandóságára meg a halál természetére. Ezzel a csalárd világgal szívesen állítja szembe az elköltözött azt a világot, a melybe jutott, a boldogságot, melyet Isten közelében érez. A boldogságból egyikük a minden teher nélkül való gyönyörűséget, a kísértés nélkül való dicsőséget, minden jóban bőséget, szentek között elért méltóságát, hervadhatatlan szépségét, megfoghatatlan gazdagságát emeli ki, más a bajok hiányát. A búcsúzó beszéd így válik vigasztalóvá: az örömbe, a paradicsom kertjébe megy a halott, hogy ott, a boldog, szép lakó-városban keresztyén hitének jutalmát vegye el; öröme az Isten nézésében végnélküli lesz. Így aztán könnyű a búcsú, könnyű az elválás: hiszen a régen szomjazott boldog halált érte el a megsiratott. A meghalt hajadon már Jézus jegyeseinek vallhatja magát, a vándor boldogan meséli, hogy szívesen fogadták a mennyei polgárok, Krisztus-készítette házba szállásolták, a mennyei kert piros rózsáját illesztették homlokára, az Úr asztalánál ül és nyájas beszédben van része. De még ha ezt a boldogságba való eljutást az elsirató ének nem is mondja megtörténtnek, kételkedni nem akar benne: »Mindazáltal én Christusom, véredhez vagyok jussom.«

A búcsúzás hangja nem mindig ilyen megnyugtató; a vigasztalásba beleszól a figyelmeztetés is, a halandóság példájának kiemelése: »Reám vigyázz, ne tétovázz, mert az halál ím lesben áll.« A saját esetére mutat a halott, a maga halálára, mert »kik vagytok ti, én is voltam« — sőt beleilleszti a maga sorsát a természet mulandóságába, a történelem tanulságába. A figyelmeztetés végül kérdésbe megy át, hogy hozzátartozói, sőt az egész keresztyén község is hagyja el bűnét. Magát a halált a bűn következményének hirdetik, Ádámról reánk szállott szomorú örökségnek, mely alól senki sem vonhatja ki magát. Félelmes hatalma előtt borzadva állanak: mint a jégeső a kikeleti oltványok bimbóit, mint a megáradott sebes folyóvíz a hidakat, mint a felgyúladott tűz a szép épületeket, úgy dönt el mindent a halál; a lopóhoz, a villámláshoz

mondják hasonlónak, mert orozva jó. Platontól tudják, hogy láthatatlan, de képzeletük előtt afféle apokalyptikus szörnyként jelenik meg: magas üstöke az egeken fekszik, jobb lábával a tengert nyomja, bal lábát a világ végére nyújtja; nincs szíve, súlyos a keze, melylyel a világot befogja. Jobb kezében port és hamut tart; széles homlokára a világ neve van írva, feje pedig kettő van: az egyikben világos a szeme, a másik vak. Hatalmas sárga alakja éles, veszedelmes kaszával tűnik eléjük.

Bizonyossága és érzésének bizonytalan időpontja festi a halál képét ilyen félelmissé: mert bizonyos a halál, mindenkit elragad — elvitte a hatalmasakat mind, Salamontól Caesarig és Attiláig; elszakít mindentől, királyt hatalmától, vitézt bátorságától, bölcsét tudományától, gyermekeket szüleiktől, férjet a feleségtől . . . Ezért olyan nagy a félelem, a mikor testi jelei előtűnőedeznek, a mikor az inak megnyúlnak, izek-erek megszakadnak, az állkapcsok megroppannak, a vér megaluszik, az érzékenység messze távozik. Ámde ez a halál élénk tűnő képének csak egyik oldala; énekeink bizalommal hirdetik: »Miképen a buzaszem megrothad, azonképen mi testünk megrothad, de azért mi testünk sok gyümölcsöt hozhat!« Azoknak, kik Krisztusban bíznak, nem kell félniök a haláltól, mert általa jutnak az életre. Ez a hit oly erőre emelkedhetik, hogy bátran nézhetünk reá, »sőt ugyan csúfolhatjuk, a halált boszonthatjuk: Hol fulánkod? mondhatjuk; meggyőzött Krisztus, tudjuk.«

A vígasztaló versek legállandóbb és legerősebb érve Krisztus megváltó halálának ereje; de a bizalomnak gazdag forrása Krisztus föltámadása is, az általános föltámadásnak a belőle fakadó reménye, melyet Ezekiel látása erősít; az ezzel kapcsolatos túlvilági élet és a túlvilággal szemben a földi élet mulandóságának, sok nyomorúságának meggondolása. A fájdalom kitörését ez sem tudja ugyan elfojtani — hiszen »oly nehezen válik ember el társától, mint gerlicze madár szerelmes párjától« — de legalább enyhíti. A halottak siratását pogány szokásnak tartják, mert a keresztyén embernek tudnia kell, hogy »az mi dolgunk nyomorúság, az ő dolga csak vigasság«; látjuk azt is, milyen változó a földi jó. »Egészség, betegség, gazdagság, szegénység, békesség, háború, becsület, kisebbség, jó élet, büntétel, mindenféle inség, vagy öröm, vagy bánat, világi dicsőség« váltakozik benne. Előttünk van a nagy monarchiák, országok, városok romlásának, emberek szomorú sorsának példája; ismerjük az élet rövidegét, sok nyomorúságát, a természet is számos hasonlatot ad kitanulására. Szembe állíthatjuk az örök élettel — mert ennek is szívesen szövögetik énekeink a színes leplét; leírásaiknak szt. János a mestere, vagy szt. Demjén hymnusa nyomán készítik. Szt. János a vezetőjük a mennyország képének elképzeltetésében és az utolsó ítélet elgondolásában is. Az ítélet napjának közeledése azonban nem félelmetes énekeinknek, mert meggyőződésük, hogy az Úr »nagy kegyelmes

betűs

lészen a hívekhez, kik hallgattanak ő szent beszédéhez; rettenetes a hitetlenekhez, kik biztanak hamis érdemekhez«. Így aztán ritkán jelenik meg előttök a pokol képe — inkább csak a katolikus gyűjteményekben — a büntetés szörnyű gondolatát elkerülendőnek tartják, és azok között a kérések között, melyekkel utolsó órájokra gondolva Istent fölkeresik, a pokol gondolatának eltávoztatását is kéri — erre szolgál Krisztus jelenléte, szószólása. Így halad a temetési ének a búcsú vigaszától a boldog halálért esedelő imáig.

II.

Tartalmuk alapján a temetési énekek hármasságúak: vagy jó elmúlásért foháskodik az író, vagy intést foglal beszédébe, vagy vigasztal. A fohász és a vigasztalás gondolatai érintkeznek, mert megokolásuk közös: az Úr kegyelmére s különösen Krisztus halálára való hivatkozás; viszont mind a két csoportba beleolvad az intés is. A legrégebbi termékek vígasza nem egyéb, mint valamelyik megfelelő szentírási részletnek parafrázisa, vagy bibliai vigasztaló mondások egyszerű összefűzése. Az előbbinek példája az *Emlékezzünk mi keresztyén népek*;¹ Pál apostol Korinth. leveleinek I. 15-ét szedi versbe, de nem pontos tolmácsolásban, csak a Krisztus feltámadására és a mi feltámadásunk hozzá kapcsolódó reményére vonatkozó részleteket ragadja ki és variálja. Az intés is híven illeszkedik a tanító versszakokhoz, nem érezzük ráaggatottnak, mert míg ott azt fejtegette, hogy Ádámban haltunk meg, Krisztusban ébredünk, itt arra buzdít, hogy ha eddig Ádám ábrázatját viseltük, vegyük magunkra most Krisztusét. Hasonló természetű *Az Istennek jóvoltáról (Szegedi 187. l.)* kezdetű ének: mint Selnecker halálról írt verse (*Vom Tode*²), ez is Esaiásnak a föltámadásra vonatkozó szavain épül fel; míg azonban ott a papi hivatal fenséges volta az uralkodó gondolat, itt az válik alapeszmévé, hogy Krisztus a holtakat is megtartja. A próféta szavait nem ügyetlenül tolmácsolja, a mikor az Úr így fordul a sírba záródó halottakhoz: »Én híveim menjetek be, kaputokat zárjátok be, egy kevésé tegyétek be, hogy haragom ne menjen be! De csak egy kevésé ideig, lésztek egy szempillantásig, az míg haragom elmúlik, mind ott nyugodjatok addig!...« Rövidségében is erőteljesebben szólaltatja meg a prófétát a Tseh nevet versfőiben viselő *Tudjuk Uram Isten, hogy mind meg kell (Bornemisza Ék. 159. l. [Szabó Károly I. 195.]*); nem hasonlítgat össze semmit, nem is részletezi a halál kapcsolatát Isten haragjával, csak a túlvilág bizonyos boldogságát hirdeti egyszerű versszakaiban. Ugyanez a teljes megnyugvás szól a *Megszabadultam már én és a Man-*

¹ Szegedi 1569. 183. l. — Ugyanezen a levélen alapszik a Bornemisza Ék. 257. lapján Thomas Tiviisnut éneke: *Tuđni adta nyilván...*

² Wackernagel: Das deutsche Kirchenlied. 1874. IV. 299.

demus istud sorából; az első, mint a *Váradi Énekes könyvből*¹ tudjuk, egy keresztyén vértanúnak búcsúdala: büszke bizalomnak szava, az örök életre haladónak megnyugtató vigasztalása; emez, Prudentius verse, a föltámadás hangsúlyozásával rövid elválásnak hirdeti a halált és még ezt a rövid elszakadást is jobbnak mutatja az által, hogy a félelemmel és fájdalommal telt földi élet nyugalmas elpihenését látja benne. A kedvelt latin versnek két egykorú fordítása akad élénk: az egyik (*Szegedi*: 186. l.) szorosan ragaszkodik Prudentius soraihoz, ezért aztán még a rímeket sem tudja helyőkre rakni, a másik (*Bártfai Ék.*: 1593. 412. l. [Szabó K. I. 267.]) könnyebben bánik forrásával, nem bánja, ha nem is a teljes versszak szoros értelmét foglalja magában az ő versszaka, máshol a gondolatot a maga kifejezése szerint módosítja, sőt neki induló elmerülése hangulatos versszakot is told közbe. A *Iam moesta quiesce querela* kezdetű Prudentius-éneknek is megvan a fordítása énekeskönyveinkben,² de a ritmikus latin ének biztató szavait sokhelyt nehézkes prózába süllyedő próbálkozás tolmácsolja. Az *Isten hívei kik vattok* (*Born.*: 251. l.) kezdetű énekben sincs más versművészet, mint a ragok ismétlődésére szorítókozó négyes rímek és a versfők beszéde: *Jesus vita*; maga a vers egyszerűen elmondja, hogy Isten hívei Istenhez jutnak. Könnyedebb, ritmikusabb Tuba Mihály éneke *Az halálról*;³ ennek a föltámadás a biztató vigasztalása, össze is foglalja hat rövid versszakban a képét, de csak a jók sorsát emeli ki. A *Bártfai Énekeskönyvben* élénk kerülő *Fejenként mi erről* (*Bárt.*: 419. l.) kezdetű ének is azzal nyugtat meg, hogy lelkünk csak testünkől múlik ki, de Istennél örökké elnyugszik; idézi az Úrnak szavát — hivatkozva Máté evangéliomára — egyébként is az oktatás száraz fejtegetéséhez tartja magát, mint Thomas Albensis is azonos alapgondolatú énekében, mely még a bűn kezdetéhez is visszatekint és határozott utasításokat is ad (*Tudjuk, hogy fejenként*, *Exequiis Defunct.* [röv.: *ED.*]; 1635 : 16. l.)

Enekeink vigasztalásának másik kedvelt forrása a földi élet mulandóságának hangoztatása; klasszikus példája az ilyen versnek az ú. n. Jacoponus éneke, melyet Bornemisza Janus Pannoniusénak mond. Ezzel rokon az *Ó mely igen rövid* (*Born.*: 147. l.) és *Ó te meghaladó emberi nemzetség* (*Uo.* 250. l.) — csakhogy amaz az esztelenül szorgalmatos ember életét is részletezi, a maga korának jóakarát nélkül szűkölködő emberein szomorkodik és csak akkor fordul a világ mulandó voltának bemutatására; hosszúsága ellenére is könnyed, folyékony vers,

¹ Váradi Ék. 1566. 188. l.: Christianus quidam sacerdos ab Archiepiscopo combustus Anno Dni 1550. — Erre von. l. Borbély cikkét EPHK. 1913. 170. sk. l.

² Born. Ék. 261. l. — Prudentius *Vincentius-hymnusának* töredékes fordítása Szőnyi N. István kötetében (*Martyrok koronája*, 1675) a 164. lapon olvasható.

³ RMKT. VII.: 203. l.

néhol dallamos ritmust is megcsendít hármassorú szakaiban. Hevesebb hangú a másik ének: nem is a szokásos történeti példákat veszi sorra, hanem a magunk mai életére mutat rá, ebben az életben az Isten ostorának annyi apró sujtolására, majd az élet páraszerűségének hangsúlyozása után komoly figyelmeztetést mond. Míg az előbbiből a vigasz teljesen kiszorult, itt négy versszak hirdeti Krisztus segítségének erejét. Hangulatosabb áttekintését adja az élet szomorúságainak a *Mely csalárd ez világ* (Bárt.: 288. l.) kezdetű ének; az emberi sors szomorúságai, a mulandóság képei, az intő versszakok a meghatottságot híven tükrözik. De van a világ mulandóságának egy még klasszikusabb példához fűzhető hirdetője is: Tasnádi Péter verse,¹ mely — címe szerint — Horatius ódáján alapszik (II. 14.). Az alap gondolat közösségén kívül azonban semmi sem fűzi bevallott mesteréhez, nincsenek meg benne se képei, se mythologiai példái, se közmondássá vált kifejezései, helyüket a halál hatalmának rendes példázó bemutatása foglalja el. Csak a »fugaces labuntur anni« tolmácsolása emelhető ki: »Járása időnek soha meg nem áll.« Maguk a példák, a halál hatalmának történeti nevek felsorolásával vagy hatalmasságok megemlékezésével való igazolása, halottas énekeinknek legkedveltebb versszakai. Már a *Jacoponus-hymnus* is hivatkozik Salamonra, Sámsonra, Absolonra, stb.; ilyen hivatkozásokat halmoznak a mi énekeink, ilyen nevek variációjából nő ki a két magyar haláltánc-ének is: Heltaié és Pestié. Heltai Gáspár verséről Szilády kimutatta,² hogy német vigasztalókönyv versének fordítása: nem soronként megfelelő, részletezőbb, a halálnak minden kézmozdulatát jelző; nem költemény, de mindenre kiterjedő pontosságával a halál erejének megdöbbentő bemutatása. Pesti György éneke³ teljesebb: kitér a halál keletkezésére is, az élet egyes hatalmasságainak elpusztulása mellett nem rohan el a felsorolás gyorsaságával, meg-megáll, nem hallgatja el sajnálkozását vagy megvetését sem. Sőt párbeszédre is ráér: a halál viszi benne a szót, még pedig — noha hangsúlyozza az Isten fiával való szembehelyezkedését — büntető hatalomként áll a haldokló előtt. Hosszadalmasabb, de jelenetekké szélesedő eleven részleteivel Heltai verse fölé emelkedik — jóllehet a halál és a költő beszéde néhol zavaróan összeolvadt benne.

Látszólag művészibb a halál hatalmának az az ábrázolása, a melyre Batizi Andrásnál (*Born.* 164. l.) látunk példát: a költő hasonlatban mutatja az élet elmúlásának képét. A szentírásban gazdag sorát találjuk az ilyen összevetéseknek; elenyészünk, mint a víz, mely a földbe enyészik; az Úr elszakasztja életünket, mint a takács a vékony fonalat; Uram emlékezzél, mivelhogy szél az én életem, stb. Batizi még csak egy képet ragad ki: Ember

¹ Bártfai Ék. 301. l. — V. ö. Erdélyi Pál: EphK. 1888. 165. l.

² RMKT. VI. 110. és 328. l.

³ RMKT. VII. 25. l. — Bornemisza Ek. 204. l. — Csereyné-codex 40a.

elváltozik, mint az mezei virág: holval reggel megvirágozik, estére elhervad« — a rövid vers többi szaka figyelmeztetés ugyan, de rövidege és hangulatos gondolatritmusai e típus legjobb termékévé teszik. A másik emlékeztető vers azonban, *Ember emlékezzél utolsó napodról*, (Born. 394. l.), halmozza a szentírásnak halálra vonatkozó képeit, de nem a maga lélkéből fakasztja őket, nem is a maga érzése különíti versszakokká, hanem idézi a hasonlatokat, lehetőleg a forrást is megnevezve. Mennyivel sikerültebb a *Bizonytalan voltát*¹ kezdetű vers, melyben a képek beleolvadnak az énekes megnyilatkozásába, irodalmi eredetüket nem fitogtatják, nem is maradnak meg régi formájokban:

Vizi buborékhoz mi életünk hasonló,
Mezei virággal egyszersmind elmulandó:
Nintsen itt e földön olly erős alkotmány,
Mely lehessen állandó . . .
Boldogbak nálunknál a mezei virágok,
Kertbeli szép rózsák, szép füvek, liliomok:
Nem rettegnek semmit, tudják meddig élnek,
Vagyon nékik határok:
Tavas melegétől ők nagy-szepen újulnak;
Elsőben vidulnak, Pünkösztben virágoznak,
Nyárban meglankadnak,
Hídeg őszre kelvén egyszersmind el-hervadnak . . .

A viganstálás már csak másodrangú cél ezekben az énekekben: a főhelyet az intés foglalja el. Ezért jut bennök mind nagyobb szerephez az utolsó ítélet. A *Kérlek és intlek* (Gönczi: Énekek. Lőcse, 1635: 263. l.) végighalad az egész ítéletnapon a *Dies irae* hangján, de hosszú fohászt is sző hozzá, hogy a maga protestáns lelkének bizalmát is szóhoz juttassa. Ritmusa elmarad a *Dies irae* pattogó soraié mellett, de egyik-másik versszakát a hit emelkedettségének közvetlen kifejezése erőteljessé teszi. Régiesebb, nem is ilyen világos az *Emlékezzünk az utolsó napról* kezdetű vers (Bárt. 414. l.): a halál fejtegetése — intő motívum — és a feltámadás reménye — biztató motívum — olvad össze benne, de a különböző hangulat kibékítő összeegyeztetésére nincs ereje; magát, az ítélet közben is jutalmazó Krisztust azonban lendületes versszakok rajzolják, s az intés soraiból sem hiányzik az erő. A zsoldárok szárnyalását éreztetni néha *Az én életemnek minden idejében* (Bárt. 361. l.), mely csupán Krisztus szavait foglalja versébe; míg ellenben az oktató hang prózája hatalmasodik el a *Halandó emberek* (Born. 251. l.) kezdetűben; ez a vers azért érdekes, mert a buzdítás kedvéért Krisztus halálának segítő erejét is megszorítja. Ide kapcsolható Csipredi verse is,² melynek egyedüli érdekessége az, hogy sok motívumot szed össze énekében: a bűn történetén kezd, majd az élet elátkozásán keresztül halad a pálya

¹ Lipcsei-codex (másolata az Akad. M. Cod. 4rét 28. sz.) 11a.

² Thaly: Vitézi Énekek. II. 398. l.

végéhez, melynek képétől az örök boldogságot magasztalja. Ez az utolsó motívum némelyik énekben uralkodóvá válik, de bármennyire alkalmas is a képzelet foglalkoztatására, énekesünk meglegszik szt. János kijelentéseinek a közlésével; nemcsak maga nem tesz hozzájuk semmit, de még megelevenítésükkel, megjelenítésükkel sem próbálkozik meg.¹ Máskor — mint Szepetneki János énekében² — csak egy-két versszak a jövő sors képe, a többi Isten jószágában való bizalomnak szava, meg intés, a megtérés útjának megjelölése. Sokszor viszont a halált követő sors kétséges voltának vagy a halál bizonyossága hangoztatásának kiegészítője az örök élet útjának ilyen megjelölése. Mivel pedig a protestáns ember hite semmisnek tartotta a maga emberi fáradozását a boldog jövő után, a temetési énekből az Úrhoz való fohászkodás sem maradhatott ki. Szepetneki énekének is jelentős, emelkedettségben szembetűnőbb részét foglalja el Krisztusnak a hívása. Egyik énekünk (*Born.* 102. 1.) Krisztus halálának jelentőségét így foglalja össze:

Christus urunk halála bűneinknek váltsága,
Drágalátos szent vére idvösségünknek árja,
Minden fertelmességtől minket megmosogata,
Veszett nyomorultakat haláltól ő megválta.

A megokolás — mint látjuk — prózai, de maga a fohász, Krisztus megjelenéséért az utolsó órán, nem egyszer költői. Legemelkedettebb a *Jesu Deus fiens homo* hymnusa; a magyar fordítás (*Bárt.* 417. 1.) néhol nehézkes, néhol összevon, egészében is szabadon és nem ügyetlenül tolmácsol; nem oly könnyed, mint a latin, de érezhető rajta a próbálkozás igyekezete. Temetési énekeink önálló fohászai könnyen merülnek abba az örvénybe, hogy prózai imát adnak (*Az mi életünknek* — *Born.* 159. 1.), vagy pedig zavarossá válnak azzal, hogy intést is, tanítást is, fohászt is össze akarnak olvasztani (Dési A. éneke, — *Szegedi* 185. 1.).

III.

A XVII. század halottas énekeiben az a forma a leghabzóssabb, a melyre az *Emlékezzél élő ember, neked szól az holt ember* (*Bárt.* 406. 1.) mutat példát; gondolatai és formája a *Komm sterblicher, betrachte mich*³ német énekével rokonok, de nem fordítás. Figyelmezteti a halott az élőket arra, hogy itt a megtérés ideje, rámutat az élet rövidségére és állandó készenlétre biztatja hallgatóit. A maga példájára való rámutatás ezekben a versekben

¹ *Az örök élet mi légyen* . . . *Born.* Ék. 252. 1.

² *RMKT.* VI. 193. 1.

³ *Das vollständige vermehrte Hermannstädter Gesangbuch*, 1766. 637. sz.

uralkodó motívum; ehhez fűződik az intés, ha a halandóság emelődött ki, vagy a biztatás, ha az örök életet vallja már a halott magáénak (*Élő emberek kik vattok* (ED. 1635 : 49. l.). Így aztán a régi hang sem szorul ki: egyes énekek megmaradnak a szentírás parafrázisának, p. o. *Serkenj fel már ember ...* (ED. 1635 : 30. l.), *Sz. Pál apostol írása ...* (ED. 1635 : 39. l.); a halál hatalmát bizonyítgatják hosszadalmas felsorolással mások, így: *Ha gondolod élő ember ...* (ED. 1635 : 51. l.), *Mostan kik itt ...* (ED. 1635 : 50. l.) *Sok reudbéli próbák ...* (ED. 1635 : 46. l.). A változás azonban mégsem csupán annyi, hogy beszédüket a halott ajkával intézik a hívekhez, nem elégszenek meg a névlajstrommal sem, hanem emberi tulajdonságok típusait szedik elő. Hangsúlyozzák a keresztyén tökéletesség megnyugtató erejét (Pathai István, ED. ua. 46. l.), vagy azzal enyhítik énekük hangulatát, hogy a sok fenyegetőhöz a maguk túlvilági boldogságának hirdetését kapcsolják (*Mostan kik itt ...* ED. 1635 : 50. l.). A Forgács Miklós leányának halálára készült siralom (ED. 1654 : 61. l.) például egy versszakba szorítja a letűnt történeti neveket, helyette a halál erejét hasonlatokkal, nem is a megszokottakkal, példázza:

Mint a szántó gyenge fűnek gyökerét megsérti,
Ha szép volt is, de elfonnyad, mihelyt a nap éri:
A halál is életünknek virágát elmettszi.

Vigasztalása a halott földi és földöntúli életének részletezéséből fakad. Hangja tehát megnyugtató, mint Barovius énekéé (ED. 1635 : 41. l.) is; csak hogy a Forgács-versben a hangulat egyöntetű, még emitt azzal a bizalommal, mely a halált már szinte hívogatja, zökkenés nélkül nem kapcsolható össze az intés. A hosszadalmasság ellenére is némi hangulati megindulást hoz magával Barovius éneke, talán a bibliás, kenetes hangja révén, míg rövidebb volta ellenére is nehézkes a *Christusnak hű keresztyéni* (ED. 1635 : 36. l.) kezdetű ének, mely a »megtudni« valókat igazi oktató felsorolásba szorítja. A biztatás N. K. I. versében (ez a jegye *Az Ur Isten jó akaratából* kezd. éneknek ED. 1635 : 11. l.) azzal romlik el, hogy a halott szava hirtelen a hívek beszédébe megy át a nélkül, hogy ezt valami megkülönböztetés éreztetné. Sikerült Catharina Arasoris éneke (ED. 1635 : 42. l.), mely a test sorsát helyezi szembe a lélekével és a vigaszt abból fakasztja, hogy a bajokra mutat rá, a melyeket halálának közbejötté révén elkerült; lüktetővé teszik mesterkéletlen gondolatritmusai, emelkedetté az a vágyódás, a melylyel az égre tekint. Ez az érdeme Kőrösi István komjáti rektor versének is (ED. 1654 : 58. l.), melynek egy-két sorába már meglepően csattanós ellentétek szorulnak. A halott földi életénél hosszasan időzik Czeglédi Pál verse is (ED. 1654 : 53. l.), de már sajátos, új czéllal: nemcsak szembeállításul használja, hanem arra is, hogy a halott emlékét magasztalja vele. Másik új motívum benne a halott búcsúzása: sorba veszi összes

hozzátartozóit, mindegyiknek juttat egy-egy intő figyelmeztetést. Sok helyt meglepően tömör, mint teszem:

Példája halálnak, bűneim soldjának,
Tüköre világnak, mulandó voltának:
E kis koporsóban porrá változásnak,
Előttetek oka vagyok nagy sírásnak.

A tanácsokkal búcsúzó versek példája Us Bálint testaméntoma (ED. 1635 : 54. l.); az életről általánosságban mondott elmélkedése, gyermekeihez intézett oktatása is folyamatos, hasonlatai által kiemelkedik a prózából, a végéhez csatolt fohász egyes sorai pedig rövid, néhol erőteljes versszakokká alakulnak. A mennyországi sors elképzelésével érdemli meg a figyelmünket *A Kegyes buzgóságtól viseltetett népség* (ED. 1654 : 55. l.): előbb a földi sorsot állítja tömör, szinte felsorolásba menő versszakokban elénk, azután a csupa földi örömből szőtt mennyországi örömöket. Naiv elgondolása sokkal ügyesebb, mint a *Már elmégyek* (ED. 1635 : 43. l.) kezdetű ének idézet-halmaza, jobb a *Mindnyájan kik jelen vagytok* (ED. 1654 : 63. l.) mennyország-képénél is, noha itt az énekes az elköltözött gyermek apró örömeit veheti számba; hangja azonban ennek az éneknek közvetlenebb, üdőbb: az író itt-ott eltalálja a gyermekhez illőt.

A halott ember beszéde így két mozzanatát tolmácsolhatja a temetési énekeknek: vigasztalhat és inthet; a fohász a halálra készülő ember ajkáról szól. A haldokló (*Életemnek végső napját*, ED. 1654 : 52. l.) ugyanazzal a bizalommal tekint a halálra, mint a megholt a halál utáni bizonytalanságra; elmélkedése nem is egyéb, mint itt-ott erőteljessé váló visszautasítása a Sátán kísértéseinek. Ezeket a kísértéseket gondolja át N. Hermann éneke is: *Wenn mein Stündlein*, melyet E. D. T. fordított magyarra (ED. 1635 : 57. l.). Az Úr jelenlétét kéri megerősítésül épúgy, mint Siderius János fohásza (ED. 1635 : 38. l. — *Jézus Christus Istennek szt. fia*) és Máté evangélioma 11. részének parafrázisa (ED. 1635 : 31. l. — *Szólít minket*): E. D. T. forrása azonban öt rövid versszakba foglal össze mindent, fohászt is, veszélyt is — a két magyar énekes versszakai hosszadalmasok, egy-egy gondolat tolmácsolásával küzködnek, ismételtetnek, csak itt-ott, inkább sorokban, mint versszakokban erőteljesekek. Könnyedebb Siderius másik éneke (*Sok nyomorúsággal élete*, ED. 1635 : 37. l.); itt is hajlik ugyan az idézésre, de már hasonlatai szabadabbak, fejtegetésből példázásra tér. A bűn történetét mondja el benne, de nem oly oktató, nem is közeledik annyira a bibliai elbeszélés hangjához, mint a *Jer mi szóljunk* (ED. 1654 : 64. l.) kezdetű ének vagy az *Ilik nekünk erről emlékezni* (ED. 1635 : 10. l.). Pedig annak, hogy a halál és megváltás eszméje nemcsak dogmaközlés formájában mutatható be, sikeres példáját adta Szántó György (*Gönczi*. 1635 : 345. l.); lendületes verseiben épúgy Jézust szólaltatja meg,

mint a német protestánsok kedvelt költője M. Weisse, magyar fordításban Ácsnál¹ meglevő énekében. A zsoltárok hangja itt szárnyal legmagasabban, a gondolatrítmus itt a lehangulatosabb: a reformációknak egyik legszebb vallásos énekével van dolgunk. Érdemét akkor látjuk valójában, ha a *Gondolkodjál ember a te bűneidről*² vagy *Vigyázz halálodra* (ED. 1654 : 50. l.) azonos tartalmú, de döcögős oktatgatásai után olvassuk. Az *Emlékezzél meg ember Istenedről* (ED. 1635 : 47. l.) a test sorsának keserű részletezésével érdemel figyelmet: némelyik sorának oly komor a hangulata, mint az utolsó ítélet rajzának. A nagy nap képe csupán fenyegető megjelenítésben mutatja még azt a felfogást is, a mely Fra Angelico da Fiesole nagy berlini képét jellemzi: protestáns énekeseink vagy egyáltalán nem szólnak a gonoszok sorsáról, vagy csak a boldogok pompájának részletes, aprólékos leírása után. Csak az erejük hiányzik a kiszínezésre: így aztán a *Kereszténynek, kik Christusban biztok*³ prózai leírása a napnak, míg az *Ébredjél fel világ*⁴ nem minden lendület nélkül juttatja a maga megrémülését kifejezésre, a mikor végigjártatja szemét a bűnösök táborán.

A protestáns temetési énekeknek ezt a változatos sorát Ujfalvi Imrének először 1598-ban Debreczenben megjelent gyűjteménye (*In Exequiis Defunctorum. Halott temetésekorra való Énekek*)⁵ tette egyre ismételt és egyre bővülő kiadásaival a magyar protestáns egyházak közlésévé. Prédikátoraink azonban nem minden önállóság nélkül használták a nyomtatás dalait. Érdekes tanubizonyosága ennek az a kéziratos kötet, melyet a M. N. Múzeum könyvtára 137. oct. Hung. jelzés alatt őriz. Ujfalvi valamelyik kiadása nyomán készült ez is — mint Erdélyi Pál meghatározta⁶ — de nem pontos másolata: nemcsak annyiban tér el tőle, hogy Szenczi Molnár zsoltáraiból is, máshonnan is vesz énekeket, de az Ujfalvinál meglevőkön is változtat. A 22. l. *Halandó emberek* kezdetű éneke igazolja, hogy az ismert nyomtatott szöveg volt a gyűjtemény összeírója előtt, a változtatásokat közvetlenül leírás közben tette.⁷ Ismeretlen másolónk javításai elsősorban rövidítések: a hosszadalmas magyarázatokból el-elhagy néhány versszakot — de viszont ott, a hol a maga érzése is hangot kért, szívesen told közbe egy-egy magacsinálta szakaszt, mint pl. az *Emlékezzünk mostan utolsó napunkról* kezdetű énekekben az élet múltó voltának fejtegetésénél. Javításai azt mutatják, hogy a rím is

¹ Wackernagel: Das deutsche Kirchenlied, III : 268. l. Ács: Zengedező mennyei kar, 1748. 77. l.

² Versfői a *Gerhasi* nevet adják. *Bárfai* Ék. 359. l.

³ Exequiis Def. 1635 : 33. l. — Versfejei: *Keinsliskidin*.

⁴ Jancsó kézirat (Nemz. Múz. kv. 1395. Qu. H.) 4. l. — Gönczi, 1654 : 362. l.

⁵ Kiadásait lásd: Erdélyi Pál: Énekeskönyveink, 1899. 51—59. sz. a.

⁶ Énekeskönyveink, 1899. 65. l.

⁷ A nyomtatott szöveg »halva van, látjátok« sorát leírja, majd áthúzza és fölébe ezt illeszti: »tű is mind meghaltok«.

figyelmében részesült: ennek a kedvéért tesz egy-egy ige helyébe más, jobban csendülőt, vagy változtat a szavak rendjén. Figyel az alanyoknak a helyzethez való alkalmazására: a második személyt szívesen cseréli fel az általánosabb, de mégis közvetlen többesszámú első személylyel. Átrevideáló gondossága nemcsak az Ujfalvinál meglevő énekekre terjed: a zsoldárokat sem eredeti szövegükben adja; ha mást nem változtat, legalább is összevonja őket.¹

Az énekkészlet másoldalú megújhdását mutatja Ács Mihály gyűjteménye, a *Zöngedező Mennyei kar*,² melynek énekei Sartorius *Lelki órájába* (1730) is belekerültek. A *Zöngedező mennyei kar*-ban a német protestáns lírának jóformán minden értékes vagy híres terméke megvan, ott találjuk halottas énekeit is. A fordítások azonban nem sok dicséretet érdemelnek: az értelmet még csak többékevésé sikerült tolmácsolják ugyan, de a német énekek ritmusát sehogy sem bírják követni, a dallamos lüktetés helyét náluk próza foglalja el. Pedig sok ügyes minta kerül át e gyűjteményben: az utolsó ítélet elképzelését olvassuk benne, Joh. Magdeburg versének a Ringwald-féle átdolgozásából fordítva,³ az Istenbe vetett bizalomnak Joh. Leon verse⁴ a kifejezője; de nemcsak a ritmus hiányzik a magyar tolmácsolásból, hanem még meg is toldják fordítóink az eredeti sablonos tartalmú, hosszadalmas versszakokkal. A hamis világtól való megválás *Valet will ich dir geben*⁵ szakait ismétli, a halál bizonyosságának a *Herr Jesu Christ, ich weis gar wohl*⁶ gyatra fordítása a hirdetője. Sikerültebb M. Behm versének (*O Jesu Christ, meines Lebens Licht*)⁷ átültetése, bár a szerencsétlen kezű toldozást itt is megtaláljuk. A halandó ember semmis voltának az Úr jóságával való szembeállítását a *Hier liegt ich armes Würmelein*⁸ fordításában olvassuk, a halál erejét pedig az *Alle Menschen müssen sterben*⁹ hirdeti. Nem minden lendület nélkül tolmácsolja egy ismeretlen az *Ach wie richtig* versszakait¹⁰ — de érezteti a maga ma még ismeretlen forrásának erőteljes hangját az *Elvégeztem életemet* (Ács, 214. l.) kezdetű ének is; ez azért is érdekes, mert hasonlatain a halottas énekek stílusbeli emelkedését érezzük. Még jobban

¹ Így a Molnár CII. zs.-ból csak az 1., 2., 6., 14—16. vsz.-t vette át.

² Lőcse, 1696. Az 1748. évi lőcsei kiadást idézem.

³ Es ist gewisslich an der Zeit. Wackernagel i. m. IV. 344. sz. — Ácsnál 1748 : 201. l.

⁴ Ich hab' mein Sach Gott heimgestellt. Wackernagel i. m. IV. 519. Ács, 1748 : 206.

⁵ Hermannstädt. Gesangbuch, 1766 : 678. — Ács, 1748 : 212. l.

⁶ B. Ringwald verse : Wackernagel i. m. IV. 1473. sz. — Ács, 1748 : 210. l.

⁷ Wackernagel, i. m. V. 235. Ács, 1748 : 208. l.

⁸ Hermannstädt. Gesangbuch, 1766 : 628. sz. — Sartorius i. m. 660. l.

⁹ Presburgisches Gesangbuch, 1762 : 320. — Sartorius i. m. 640.

¹⁰ Presburgisch. Gesangb. 1762 : 501. — Sartorius i. m. 650. l.

látszik ez a *Látván e világnak csalárd voltát* (Ács, 231. l.) következő versszakain:

Csak a zöld erdőről vedd eszedbe magad:
 A levele lehull, azután elhervad.
 Ez árnyékvilághoz ne ragasszad magad:
 Elmúlik előled, higgyed meg nem kaphadd.
 Bár senki ne tartson e világhoz számot,
 És ne csináltasson soha jégen házat,
 Mert a szerencsének mondják egy fűrt haját,
 Nem kaphadd üstökön, mert elrántja magát.
 Oly nehezen válik ember el társától,
 Mint gerlicze madár szerelmes párjától,
 A tolvaj is megfoszt minden te marhádból,
 A halál elszakaszt minden javaidtól . . .

A *Dicsérvétek ti gyermekek* (Ács, 227. l.) kedves hangú gyermekbúcsúztatás, különösen a mennyország elképzeltetése ügyes. Érdekes tanulságot ad az *Oh kemény halálnak* (Ács, 216. és 219. l.) két változata: az egyik, az eredetibb, rövid rámutatás a halál előttünk megnyilatkozott erejére, a másik, a megtoldott, hosszú búcsúzássá szélesedik, telve sablonos képekkel. Ez a toldott szöveg azoknak a búcsúztatóknak a példája, a melyek innen áradattal indulnak meg: a sirató verseknek, a melyek minden temetés fontos mozzanatává válnak, de formájuk és tartalmuk a legritkább esetben költői. Két csoportra oszthatók: dicsőítő és intő irányzatúakra, a szerint, hogy előkelő halotról vagy megbűnhődött emberről szólanak. A dicsőítést vagy a költő siránkozása foglalja magában, mint Váradi Mihálynak Bethlenről írt¹ versében, mely túlságosan emelkedett, szinte az eposz invocatióját utánozó hangon indul meg és így nagy mondásokat halmoz, vagy maga a halott dicsekszik el földi érdemeivel, mint a *Sebes agynak késő sisak* egyik darabjában Gabriel Princeps Transsylvaniae.² Ennek az öndicséretnek természetesen csak ott van jogosultsága, a hol a mentséget foglalja azokba az író; így Lakatos Péter búcsújában.³ Érzik is a nagy különbség hangban és hangulatban, ha a két siratót összehasonlítjuk. A bűnös ember intő énekének Nagy Péter börtönéneke⁴ a legérdekesebb példája: megtartotta a szerző a protestáns énekek Istenben bízó fohászatát, de a gonoszságokat is bőségesen felsorolja, így aztán a visszás bizalom szinte szemérmetlennek érzik. Költőink azzal is megpróbálkoznak, hogy a maguk sirató énekét elmélyítsék, a szomorúságnak valami, az egyes ember fájdalmanál általánosabb érvényű alapot adjanak: ezt vagy azzal kísérik meg, hogy a megholtnak a sorsát valami általános igazság megnyilatkozásához kötik, mint Tesla siratója,⁵ vagy a haza sorsán siránkoznak

¹ M. Könyvszemle, 1898. 372. sk. 1.

² Thaly: Vitézi Énekek, I. 104. l.

³ Tört. Tár. 1896.

⁴ Thaly: Vitézi Énekek, I. 99. l.

⁵ Tört. Tár. 1879.

a szomorú eset alkalmából. Van is értelme az elszomorodásnak, ha Rákóczi György száll a sírba,¹ de Tunnyogi halálával² kapcsolatban az ilyen harangkongatás nincs helyén. Zrinyi Miklósról két sirató ismeretes: az egyik³ annak a típusnak példája, mely a siratást elbeszéléssé fejleszti — idetartozik Kádár éneke és Czeglédi siratója is — a másik⁴ a klasszikus mythológiával terhelődik meg túlságosan. Mind ezek azonban már nem szoros értelemben vett temetési énekek, nem az a legkifejlettebb példájuk, Romainak Balassákat sirató⁵ verse sem — hanem utólagos pane-gyricusok, és így tárgyalásunk köréből kiesnek.

IV.

Bruder Heinrich von Zütphen halottas verse⁶ érdekesen világít reá a protestáns és katolikus felfogás eltérésére: kiemeli a protestáns halotti elmélkedés vígasztaló jellegét és így folytatja:

Es kummen etwan zu den frummen Christen
Münc, Nonnen, Pfaffen, Beginen mit listen,
Sprechen zum kranken »biss gedultig gare,
gedenck an dyne sünd so schwer
un auch an den strengen richter,
an deyn vergangen leben her
un an das streng vrteyl gottes fürware,
Denck an die Hell und an den Todt,
streyt ritterlich in dieser nodt,
yetzt magstu verdienen umb Gott
in diser frist gar wol dz ewig leben.«
Wen dan der kranck die wort bedenckt
wirt er kleynmuttig und bekrenckt . . .

Láthattuk, hogy a mi protestáns líránk is kerüli a halál után következhető rossz sors bemutatását: a pokolnak a halálos órán megjelenő képét kísértésnek tartja, mely a kétségbeesés felé ragad. Legfeljebb röviden figyelmeztetnek arra, hogy Lukács evangéliomának gazdagja nagy kínokba jutott, szegény Lázárja pedig az örök boldogságba,⁷ vagy felemlítik Boldizsár királyt is, a felfuvalkodottság példáját.⁸ Az a részletesség, a melylyel Fiátfalvi György⁹ az egyes bűnök büntetését 1626-ban leírja, egyedül áll. A katolikus líra azonban szívesen emlegeti:

Oh halando ember, bűnnel bővelkedő,
Halld meg a pokolnak kínja mely rettentő . . .¹⁰

¹ Tört. Tár. 1896.

² Tört. Tár. 1879.

³ Thaly i. m. I. 189. l.

⁴ Thaly i. m. I. 196. l.

⁵ Dézsi kiadása: 1904. 37. sk. 1.

⁶ Wackernagel: i. m. III. 111.

⁷ Emlékezzél élő ember . . . ED. 1635 : 19. l.

⁸ Emlékezzél kérlek, oh emberi állat . . . ED. 1635 : 59. l.

⁹ A Barcsay-cod-ben: Tört. Tár. 1896. — Lipcsei-cod. 6a.

¹⁰ Jancsó-kézirat (N. Múz. 1395. Qu. H.) 5a.

Ezt tárja elénk az antireformációnak első halállal foglalkozó verse is, Nyéki Vörös Mátyás *Dialogusa*,¹ az ú. n. Philibertus látomásának verses parafrázisa. A látomás már a XVI. században megvolt magyar fordításban (Nádor-codex); forrása nem Jeronimos írása, mint a magyar codex vallja, hanem Waltherus Mapes latin verse, mint Szilády² és Katona Lajos³ kimutatták. A codex fordítója pontosan követi az előtte levő variánst, Nyéki Vörös versei azonban szabadon szárnyalnak, nem ragaszkodnak a szavakhoz, bőven színezgetnek, egy-egy helyzetnél vagy mondásnál el-elidőznek; a lélek szemrehányása könnyedén ömlik verseiben, képzelő ereje az ördög alakjának megrajzolásában fantasztikus, a kárhozott lélek sírása is meghosszabbodott, figyelmeztetés is kapcsolódik a látomáshoz. A magyar vers aránytalanul hosszabb az eredetinel, nem is fordítás; de hosszadalmassága nem árt értékének: verseinek könnyed folyása, gazdag szókészlete, könnyen perdülő hasonlatai, az elképzeléseinek árcsillámló hit szárnyalása a XVII. század legjobb halottas énekei közé emeli. Azonos forráson alapszik a Thaly és Toldy közléséből ismert *Ének a gazdagról*:⁴ ez sem fordítás, hanem rövidített átdolgozás. Jobban kiérzik belőle az eredetinek tanulsága — mely nagy bujaság az gonosz gazdagság — eltűnt azonban belőle a látomás jellege, helyét a hirtelen halál foglalta el. Ezzel új vonás jutott a látomásba: a gazdag mulatozása a halál előtt és az angyal figyelmeztetése; megváltozott a test és lélek viszonya is, nem ideiglenesen, álom idejére — a halálban váltak el egymástól. Elmaradt a feleselés és az ördögök jelenete. A vers, melyet kiadói a XVI. sz. második felére tesznek, egyrészt az átok gondolatritmusával, másrészt az összevonás eredeti változtatásaival a kor értékesebb termékei közé emelkedik. A két toldás, a gazdag mulatozása és a halál előtt hangzó intés, a magyar Lázár-dramához kapcsolja, melylyel — mint Horváth János rámutatott — két sora is közös. A történet egyezik, csupán Lázár szerepe hiányzik itt, a lélek beszédét pótolja a megfelelő jelenet ott. Nem valószínűtlen az a hypothesis, hogy az ének szerzője a *Comico-tragédiát* ismerte, hiszen az ének korát eddig minden korhatározó nélkül vették így fel, a Lipcsei-codex pedig 1602-ben (*Lefüggesztem fejemet*), 1608-ban (Péczei K. Imréét) és 1615-ben készült éneket is közöl (Dóczi Susanna énekét); Dézsi a *Comico-tragédia* keletkezését⁵ erre az időre tette. Kérdéses azonban, hogy a pokolbeli jelenet csábító ereje nem kényszerítette volna

¹ Szabó K. I. 545. sz.

² IK. 1901. 82—87. l.

³ Akad. Ért. 1907. évf. 500—07. l.

⁴ Vit. Énekek I. 357. és a Magy. Költ. Kézikönyve I. 180. Forrását Szilády határozta meg: IK. 1901. 82. sk. l. — Szólt róla részletesen Ujvárossy Szabó (A m. verses okt. költ. története 1910. 42. l.) és újra közölve Horváth János EPhK. 1914. 329—32. l.

⁵ Budapesti Szemle 118. k. (1904.) 330. sz.

verselő olvasóját e jelenet átvételére — meg az, hogy a Philibertus legendának nem kerül-e elő olyan származéka, a mely pontosabb forrásul szolgálhatott; igaz ugyan, hogy pontosan egyező forrás lehetőségét a két változat eltérései kirekesztik. Maga a *gazdagnak pokolbeli siralma*¹ külön énekként foglalt helyet katolikus gyűjteményeinkben: Kájoni János, a ki a maga kéziratos gyűjteményébe az egész Lázár-dramát lemásolta, ezt a részletét énekes könyvének halottas versei közé is felvette; innen terjedt tovább.

Középkori latin halottas énekeink közül átkerült még hozzánk *Jacoponus éneke*. Első elénk kerülő magyar szövege a Bornemisza Énekeskönyvben van meg, de ott találjuk Hajnal, Kiski, Szegedi Lénárt, Kájoni gyűjteményében és kéziratokban is. Már Jénáki² megállapította, hogy a protestáns és katolikus szöveg nem egyezik; mivel pedig a *Gyöngyösi Toldalék*³ szövege négy helyen és a versszakok sorrendjében Bornemisza szövegéhez áll közelebb, noha egyébként attól eltér, és mivel e kézirat többi darabja nyilván mutatja, hogy írói semmit sem szoktak az előtük levő szövegen változtatni: valószínűnek látszik, hogy már a XVI. században volt (Bornemiszáat megelőzően is) az éneknek egy fordítása, hogy ez az első fordítás a gyöngyösi kéziratban tükröződik, és ebből a fordításból készült a többi protestáns és katolikus változat. Olyan eltérés, a mely a fordítás értékét érintené, nincs a szövegek között — míg a Szegedi Lénártnál⁴ levő fordítás teljesen új, az előzőtől független: nem ragaszkodik a kész magyar szöveghez, hanem újra lefordítja, még pedig szerencsésebben. A Szegedinél levő másik ide kapcsolható ének (*Mit használ kérlek ez világ, Cant. Cath. 1674 : 236.1.*) Nyéki Vörös Mátyás gyűjteményéből került át; önálló átdolgozás, ha ugyan nem valami hasonló tartalmú, de ma még ismeretlen latin vers a forrása. Csak az alap gondolata kapcsolódik Jacoponus verséhez: függetlenül sorolja el a család világ szépségeit, elhagyja a hosszadalmas példalajstromot; énekét a világ megvetésének hangoztatásával — magát Istennek ajánlva — végzi. A *Dies irae*nek is több fordítása akad elénk: a Hajnalnál levő változat (innen való a Gyöngyösi Told., Kiski és Kájoni szövege)⁵ pontos, de sokszor nehézkes átültetés; más eredetű a protestáns fordítás, de néhol (6., 13. vsz.) még gyarlóbb. Ritmikusabb, lendületesebb a Szegedi Lénárt szövege (1674 : 545. l.); nem ragaszkodik az eredetinek strófaszerkezetéhez, de azért híven tolmácsolja gondolatait; kettős sorai könnyen perdülnek, igéi nem

¹ Kájoni: Cationale Catholicum, 1676. 729. l.

² Kájoni János énekeskönyve és forrásai. Kolozsvár, 1914.

³ Közzétettem Gyöngyösön, 1914-ben. Sajnos, a *Gyöngyösi Kalendárium*-ban jelenvén meg, részletes jegyzeteket nem lehetett adnom hozzá.

⁴ Cantus Catholici autoritate Franc. Leonardi Szegedi, Cassoviae, 1674. — Szólt az énekeskönyvről — énekeinek jórészét közzé is tette — *Bogisich Mihály* (Ertek. a nyelv és széptud. köréből XIII. 9.). Az idézett énekgyűjtemény 536. l.

⁵ A Jézus szívét szerető szívek ájtatosságára kiabráztatott könyvecske, Posom, 1642 : 217. l. — Gyöngy. Toldalék, 1914 : 15. l. — Kiski: Cantus Catholici 1651 : 252. l. — Kájoni i. m. : 689. l. — Szelepcsényi: Cant. Cath. 1703 : 250. l.

a régi elbeszélő múlt formákat törlik. Megvan Hajnalnál *Carthusiai sz. Domokos himnuszának*¹ fordítása is; az aránylag sikerült; ritmikus átültetés onnan került énekeskönyveinkbe. Versszakjainak sajátos lüktetést ad a negyedik sor ráütő ríme. Ugyancsak Hajnalnál van meg először *Szt. Demjén himnusa*² is: a hely leírása szinte az eredeti latin szöveg leírásánál is kedvesebb, olyan, mint a népmese tündér városa, de a hol fejtegetést ad, ott nehézkes. Az *Est messor cognomento mors*³ kezdetű latin versnek három magyar szövege akad kezünkbe: Kájoni és Szegedi egyik szövege, ha nem is egyezik teljesen, de híven követi az eredetit; a protestáns szöveg szabadabb; a versszakokat felbontja, de a régias képhalmazásokat elhagyja, és így elmarad mögötte. Sikerültebb átdolgozás, szinte újraköltés Szegedi másik változata és Kájoni szövege: *Im látod az halál*.⁴ Csak a kezdő kép közös bennök, egyébként szabad hirdetői a halál hatalmának. Új fordításban közli a túróczi jezsuita rendház gyűjteménye⁵ a *Jesu deus fiens homo* és a *Mandemus istud* éneket: mind a kettő szabadabb fordítás, mint a régi protestáns gyűjteményeké, a második könnyedebb, dallamosabb is. A *Horrenda mors, tremenda mors*⁶ könnyed, de túlságosan terjengős fordítása Nyéki Vörös kötetéből került a katolikus gyűjteményekbe. Ugyanez a terjengősség hibája a *Quid, quid est aeternitas* Szegedynél lévő fordításának: a húsz versszak huszonötte nő; nem különülnek el a versszakok, egymásba folynak, s a fordító küzd a kifejezéssel. Összevont fordítás viszont a *Dicam quid sit orbis*, de ebből hiányzik a ritmus. A szabad, de ügyetlen tolmácsolásnak példája az *Eheu, quid homines* (Szelepcsényi, 1703: 354. l.), mely jóformán egy mondatot sem fordít pontosan, csak nagyjában — toldva, rövidítve — foglalja nehézkes versekbe a latin vers tartalmát.

Nyéki Vörös Mátyás nemcsak e fordításoknak volt közvetítője: gyűjteményének a négy utolsó dologról szóló részéből került át Kájonihoz a *Szegény gyarló ember* és az *Igazságszerető, te tudós*... kezdetű ének: mind a kettőben megvannak Nyéki Vörös érdemei: ritmusos versei, szókészletének meglepő gazdagsága, de — különösen az elsőben — hibái is: hosszadalmassága, szófecsérlése, terpedtsége is. Sokszor a mythologiai és történeti tudás csillogtatása teszi nehézkesé versét: vannak lapjai, melyeken csak rímelő névcsoportok teszik a verseket. A klasszikus mythologia a katolikus énekeskönyv néhány darabját már magában is vizsássá tudja tenni: így járt a Kisdí-énekeskönyv pokolleírása⁷ (*Nyiljék meg pokol kapuja*); a sok halmazás (kínoké,

¹ Hajnal i. m. 1642: 201. l. — Kisdí, 1651: 230. l. — Kájoni, 1675: 739. l. — Szelepcsényi, 1703: 207. l.

² Hajnal, 1642: 173. l. — Kisdí, 1651: 225. l. — Kájoni, 1675: 734. l. — Szelepcsényi, 1703: 229. l.

³ Kájoni, 1675: 720. l. — Szegedi L. 1674: 225. l.

⁴ Kájoni, 1719: 561. l. — Szegedi L. 1674: 223. l.

⁵ *Cantionale et Passionale Hungaricum*. Msc. 73. és 80. l.

⁶ Kisdí, 1651: 235. l. — Kájoni, 1676: 692. — Szelepcsényi, 1703: 234.

⁷ Kisdí, 1651: 238. Szelepcsényi, 1703: 236. l.

bűnöké, szemrehányásoké) is rontja, annál inkább, mert csupán felsorolás, nem megjelenítés, mint a *Gazdag siralma*, melyet helyébe Kájoni iktatott.

Kájoni gyűjteményének énekei — mint Jénaki fáradságos összeállítására mutatja — jórészt protestáns forrásból valók, az Újfalvi-féle *Halottas énekekből*. A katolikus gyűjtő keveset változtat rajtok, csak ott, ahol a vallási szempont megkövetelte, mint teszem, amikor a búcsuzóének címét: vallástétel, megváltoztatja,¹ vagy az eleve elhatározás elvét más mondással pótolja. Sokhelyt elhagyja a hitvallásával ellenkező versszakot, de megteszi ezt ok nélkül is, sőt a kifejezés kedvéért is változtat: egy-egy kötőszót mással cserél fel, a határozós szerkezetet tárgyassal pótolja, ige helyébe igei szerkezetet tesz stb. Sokkalta önállóbb Szegedi Lénárt gyűjteménye: már a fordításoknál is láttuk, hogy nem veszi át őket, hanem újra lefordítja — halottas énekei is újak. Szembetűnő könnyedség, kifejezésben való készség, ügyes rövidség jellemzi legtöbb énekét. Egyik-másik — mint a *Kis ártatlan, Ah kegyetlen* — a legjobbak közé emelkedik. Kájoni-nál kevés az új ének, kevés érdemel figyelmet is. A verselés szempontjából említendő az *Életadó halál ura, Pályafutásomnak végén* és *E mostani végórámra* kezdetű ének: négy nyolczas sorát a harmadik után beillesztett négy ötös sor teszi változatossá. Rímelhelyezése is csattanós, és úgy látszik, a három egy verselőnek készítménye. Ez a verselés nem stilszerűtlen módja a jajongásnak; rövidebb sorai a közbevetett fölkiáltások és megszólítások halmozására alkalmasak. Összetartozónak látszik az *Ó keserves jajszó* és *Harcz ember élete*; a refrénjünkben kifejezésre jutó alapgondolat (Oh fájdalom, viadalom; halál ellen nincs oltalom) közös bennök, de az utóbbi erőteljesebb. Dallamos ének a *Gyarló világ*; ritmusa az *Oh ki még élsz* énekével azonos, de a kemény korholás tolmácsolása sikerültebb, mint a másodikban a sajnálkozás szava: amott természetesen csoportosulnak a föl-sorolt vétkek és büntetések gondolatritmussá, emitt csak a szomorúság egy-egy sora kapja meg az olvasót. Az eredeti verseknek érdeme a hasonlatoknak tágabb, szabadabb köre, változatos, népies kifejezése. A megnevezett versszerzők száma kicsiny: Frater Ferencz (*Kájoni*, 1676: 673. l.) írta az *Ily nagy útra indul* kezdetű verset, a halálról és következményeiről való dallamtalan elmélkedést; Kodor Péter verse (*Kájoni*¹, 664. l.) sem sikerültebb, Kornis Zsigmondét (*Kájoni*¹, 656. l.) is nehézkessé teszi a tanító hang. Úgyesebb a *Kelj fel bűneidből* (*Kájoni*³, 572. l.), mely a halál erejét példázza, és a *Keresztfán kivallott* (*Kájoni*¹, 654. l.) kezdetű éneknek sokhelyt megható, emelkedett fohásza. A dallamosabb versek közé tartozik — közös szerzőre is vall — az *Emlékezem én Uraim* és *Jaj mely hamar múlik* (*Kájoni*³, 551. és 553. l.): itt-ott meglepően hangulatos sorokat olvasunk bennök. A gazdag keserves jaja a Philibertus látomásában lévő panaszkodást juttatja emlékezetünkbe, ha a *Mely keserves*

¹ Christusnak hívei . . .

legyen kezdetű éneket olvassuk, mely a Mihály Farkas-kézirat¹ ügyesebb terméke; két másik éneke (42. és 124. l.) a világ vitézkedéséről viszont Toroskai² versével kapcsolható össze: de azért három típus van előttünk: az egyik (*Állhatatlanságát ez világi*) búcsúztatóvá fejlődött, a másik (*Ez világot lásd*) elég sikerült rámutatás a mulandóságra, Toroskai verse a jövő sorsra irányítja a hívek tekintetét.

A katolikus gyűjtemények a század második felében jelennek meg, három a harmadik negyed elején: az egyes gyűjtemények termékei nem is változnak meg, ha egyikből a másikba jutnak, — csak Szegedié áll külön helyen a maga eredetibb készletével. Annál érdekesebb, hogy Illyés István, a ki a század utolsó katolikus énekgyűjteményét állítja össze,³ pontosan átjavítja a gyűjtést. Vezetője Kájoni kötete volt, de Újfalvi énekeskönyvét is felhasználta: így aztán átvesz olyan éneket is, mely Kájoninál nincs meg, néhol pedig változtatott szövegét Újfalviéval pótolja. Az *Ember emlékezéssel a szomorú halálról* kezdetű éneknek mind a két szövege kezében volt: a második versszakban átveszi és folytatja Kájoni változtatását, de az ötödikben viszont a régi szöveghez tér vissza. Így Illyés szövegének nemcsak katolikus szempontból van meg a jelentősége: változtatásai már nemcsak theologiaiak — néhol a protestáns gondolat is benne maradt — a szépségre is tekintettel van. Elsősorban sokat rövidít: Siderius verséből pl. a megszokott hasonlatokat egyszerűen elhagyja, a *Pályafutásomnak végén* kezdetűben okosan egyszerűsíti; másutt az érthetőséget emeli, mint teszem, amikor a *Christus Jézusnak vérével* címűnek beszélő személyei közt lévő zavart megszünteti, vagy a *Környülvettek* párbeszédét teszi világossá. A rim kedvéért is módosít: csengőbb igét, pontosabban csendülő szót cserélgetve a kevésbé alkalmasnak a helyébe. A psalmusokon kívül Nyéki Vörös gyűjteménye is adott halottas énekeihez néhányat; a *Dúsgazdag panaszát* is átveszi Kájonitól, csak hogy némi kihagyással. Mindössze öt énekének forrása nem világos, de ha ezek Illyés szerzeményei, igazolják nem csekély hivatottságát. Kötete, mely a protestáns és katolikus gyűjtemények java termését nyújtja, alkalmas rá, hogy a temetési ének fejlődéséről egyet-mást megállapítsunk: a fejlődés kezdete és vége között tárgy és motívum szempontjából alig van különbség, csak a divatossá válás ad a halott beszédének ebből a szempontból jelentőséget. Határozottabb haladást látunk a kifejezés terén; a XVII. században, különösen a végén gazdagodást, könnyebbséget veszünk észre, de a legrégebb énekeknek viszont régies rövidségük, tömörségük ad hangulatosságot. Maga a készlet a katolikus gyűjteményekben a középkori latin verseknek, Ácsnál a német halottas énekeknek fordításaival újult meg.

ALSZEGHY ZSOLT.

¹ Nemz. Múz. kvt. 482. oct. Hung. 4. l.

² Jancsó-kézirat: 4a. lapon.

³ Szabó Károly I. 1446.: Soltári énekek . . . és Halottas énekek. Nagyszombat, 1693. l. — Az 1721., 1749. és 1790. évi kiadást használtam.

IRODALOMTÖRTENETI FORRÁSTANULMÁNYOK.

(Negyedik közlemény.)

IV.

A peleskei nótárius alakja irodalmunkban Gaál után.

A kedvelt irodalmi alkotásoknál könnyen felébred az olvasóban a vágy, hogy a határokon túlnézzen, s az írók engedve ennek a kívánságnak, gyakran megírják a hős történetének folytatását vagy előzményeit.

Ha a történet végén a szerelmesek egymáséi lettek, az olvasók kíváncsiak voltak arra, hogy milyen is lett az a »boldogság«, melyet annyi küzdelem után elértek. És megszülettek a »mindennapi történetek«, az »Alltagskomödie«-k. Ha a darab szereplői meghaltak, akkor az életben maradtakkal folytatták a történetet. Az udvari körökbe helyezett rémdrámákban, a hol végül mindenki meghalt, a hű szolgaszemélyzet is hol kardjába dőlt, hol megitta a maradék mérget, hogy kövesse urait a halálba — úgy a mint a vígjáték végén velük párhuzamosan haladt Hymen oltára felé. Amde később nem volt kedvük ok nélkül meghalni, sőt uraik halála után folytatták a történetet, melynek fonalát a megmaradt lakoma elfogyasztásával vették fel újra és lakodalommal végezték be. Hamlet halála után megírták Fortinbras történetét, Romeo és Julia után a hátramaradottakét. Humoros, parodisztikus folytatásoknak pedig se szeri se száma. Hamlet, Werther vég nélkül újra meg újra kénytelenek szerepelni és a meghalt Faust is új életre ébred a Fr. Th. VISCHER-féle pompás humorú »Harmadik Rész«-ben. Ha a szereplők halála után is csak ők, a hősök, érdeklik az olvasót: az író a túlvilágon, a mennyben vagy a pokolban, hozza őket elének. Így Don Juan elkárhozása nem akadályozta meg Bernard SHAWt abban, hogy a régi tárgyat ne folytassa *Man and Superman* cz. darabjában.

Ugyanaz a költői mű *első* vagy *utolsó* darabjává lehet egy előre nem tervezett sorozatnak. A második esetet látjuk *Gudrun* szülei és nagyszülei történetének elbeszélésében, a középkori történetekben, melyek »Ádám és Évánál kezdik«, szt. *Anno* életrajzában stb. — Ha a költő maga nem tudja életében befejezni művét, mások folytatják. GOTTFRIED VON STRASSBURG

Tristanját befejezték Ulrich von TÜRHEIM és Heinrich von Freiberg, WOLFRAM VON ESCHENBACH *Willehalmja* történetének előzményeit megírja Ulrich von dem TÜRlIN, folytatását Ulrich von TÜRHEIM. SCHILLER *Demetriusának* folytatását egész költőszereg megkísérli,¹ ARANY János *Csaba trilogiájának* megkomponálására Fülöp Áron vállalkozott.

Sokszor a költő részben az olvasóközönség kívánságát, részben a saját impulsusát követve, folytatja már egyszer befejezett művét s ugyanakkor másnak is az a gondolata támad, hogy a közkedvelt könyvet folytassa. Ilyen volt az eset GOETHE-nél, a ki *Wilhelm Meisters Lehrjahre* cz. regényét megírván észrevette, hogy ezzel még nem merítette ki a tárgyat s ezért az első fogalmazást művészi tökéletességgel úgy dolgozta át, hogy benne mintegy előkészítette az olvasót egy második rész megjelenésére. Az olvasóknak azonban sokáig kellett várniok a második rész befejezésére, és ezt az időt felhasználva PUSTKUCHEN plebános, 1821-ben a pogány Goethe művével szembe egy pietizmussal átítatott folytatást állított *Wilhelm Meisters Wanderjahre* czímen három kötetben, és művét 1824-ben betetőzte valaki egy *Wilhelm Meisters Meisterjahre* cz. harmadik részzel. Goethe olympusi haraggal csapott le a vakmerőre, s Tieck, Platen, Immermann még hevesebben támadták meg a jámborkodó álszerzőt. Hasonló eset volt CERVANTESÉ, a kit egy irodalmi kalóz Avellaneda álnéven károsított meg azzal, hogy regényének folytatásával megelőzvé az igazi szerzőt, tetemes anyagi kárt okozott neki.

Ugyanígy járt GVADÁNYI is. Hat évig tartott, míg névtelenül kiadott *Nótáriusának* folytatásában megnevezte magát és az olvasók kíváncsiságát kielégítette azzal, hogy hősét a temetőbe kísérte. A közönség azonban már előbb várta, követelte Zajtay uram művének folytatását, és egy élelmes szerző valóban négy évvel előbb megírta *A feleskei nótáriusnak pokolba menetelét.* (Basilie, 1792.)

Mikor GAÁL József darabja újra népszerűvé tette a nótáriust, már most új, nevetetőbb alakjában, és különösen mikor 1861-ben a Bach-korszak németesítői ellen fordította élet, s a mexikói völegény helyett egy csaszlaui civilizátort szerepeltetve felfrissítette a régi politikai czélzatot: újra időszerűvé vált Gvadányinak egykor szinte népkönyvvé vált műve és a szükségletnek eleget is tett egy szerény tehetségű epigon.

I. *A feleskei nótárius a ponyván.*

A nótárius viselt dolgai mind a mai napig élnek a ponyva-irodalomban. A verses füzetek írója és illusztrátora TATÁR

¹ L. Heinrich Gusztáv, *Demetrius.* Budapesti Szemle 151. köt. 321—336. I. (1912.).

Péter, a kinek érdemeit a ponyvairodalom terén még nem méltatták. Pedig nemcsak rendkívül termékeny volt, hanem versei is jól folynak, ügyes elbeszélő, a ki temérdek népkönyvi és költői tárgyat vitt a nép közé. Tatár Péter írói neve volt MEDVE Imre ügyvéd és honvédelmi miniszteriumi irodatisztnek (1818—1878). Botond, Szent Gellért, A tordai hasadék, Szent Margit, A mohácsi ütközet, A csejtei vár, Stibor vajda, Etelka, Eger vár ostroma, Mária Terézia, Rontó Pál, továbbá Robinson, A hét sváb, A bűvös vadász történetét és sok más ismert tárgyat dolgozott fel a nép számára ügyes versekben.¹

A peleskei nótárius történetét négy ilyen verseskötny tárgyalja. Az elsőnek címe *A Peleskei Nótárius budai utazása, élete, további tettei és halála. Újra átdolgozva tizenkét szakaszban. 13 képpel. Budapest 1857. Nyomatja és kiadja Bucsanszky Alajos.* Ezen a kiadáson kívül egy 1874-ből és egy 1890-ből való példány volt kezemben. Alexandrinusokban, szakokra osztás nélkül, folyamatosan mondja el Tatár a peleskei nótárius történetét. Nemcsak Gvadányi szövege van előtte, hanem Gaál bohózata is. Ebből a kettőből kompilálja össze művét. Az első szakasz elmondja Tóthi Dorka esetét, a ki miatt

a népség a faluházához
 Számosan tolaakszik s egy vén boszorkányt hoz,
 És borsószalmára állítják az asszonyt,
 Hogy majd elégersék mint boszorkányt azon.
 A nótárus csak néz, és a korpusjurist
 A kezébe veszi és a sok rebellist
 Csitítja, olvasván: hogy boszorkány nincsen,
 Azért minden ember takarodjék innen.
 És itt e nagy könyvben meg vagyon az írva,
 Ki nem hiszi, annak a fejéhez vágja.

Gaál József darabja alapján megokolja a budai utazást, a kalandokat jórészt szorosán Gvadányi nyomán beszéli el, azzal a különbséggel, hogy a történetet harmadik személyben adja elő. A Gaál-féle mulatságos jeleneteket, melyek a nótárius népszerűségét annyira emelték, nem nélkülözheti, így a színházi jelenetet sem. A szerzőtől készített primitív fametszeten látható is, mint fojtogatja Zajtay uram a velencei mórt. Zajtay uram felrohan a színpadra s mérgesen mondja :

de már ezt én sehogysem tűrhetem,
 Hogy ez asszony-személy meghaljon előttem,
 A törvény nevében én itt protestálok,
 És ezen urakra itten appellálok.
 Ne ölj, azt mondja a tíz parancsolat is,
 Tiltja ezt Verbőczy vagy a corpusjuris,
 Benne vagyon abban poena-talionis,
 Mivel ez már bizony actus criminalis.

¹ L. Szinnyei, *Magyar írók* 8, 987 s k. hk.

Az eset jól végződik, és a nótárius pesti dolgai tovább folynak a két költő nyomán több-kevesebb szabadsággal. Elmaradnak a Gaál-féle cselvígjáték jelenetei; a serföző szívesen adja oda leányát a jurátusnak. Az ifjú Zajtayról nem esik szó. A 10. »szakasz«-tól kezdve a nótárius elmékedései, halála és testamentuma, valamint fiának nótáriussá választása van elmondva Gvadányi alapján.

Valamint az Eipeldaut halála után feltámasztották, s »Újraéledt Eipeldaut«-ként szerepeltették tovább, úgy folytatta a nótárius történetét is a következő népkönyv: *A megholt Peleskei Nótárius feltámadása, lelkének vándorlása és újra visszaköltözése az örök életbe. 12 szakaszban és 12 képpel. Írta Tatár Péter.* Ebből az ugyancsak Bucsánszky Alajosnál megjelent 88 lapos füzetből az 1859. és 1892-iki kiadás jutott kezembe.

Benne elmondja Tatár Péter, hogy a nótárius zsufa fakójával együtt feltámad, kikel sírjából s újra megteszi pest-budai utazását. Debreczenben vasúttal találkozik, s a vonattól zsufa fakója úgy megijed, hogy visszazalad. Lova csak egy hét múlva heveri ki az ijedelmet, melyből bőségesen kijut a nótáriusnak is. Mikor újra nekivág az útnak, három zsandárral találkozik, a kikenél gyanússá válik kardja és szokatlan ruhája miatt: azt hiszik róla, hogy álmezbe öltözött betyár. Hiába hivatkozik Zajtay nemesember voltára, letartóztatják és Tiszafüreden becsukják, hogy másnap igazolja magát. A megyefőnök felismeri, megvendégeli teával, de a nótárius

Szabadkozott nagyon, hogy illet Klárája
Csak akkor főzött, ha kórság jött reája.

A lakoma végén a megyefőnök telegrafálni akar, hogy a nótáriust sehol se bántsák,

De Zajtay uram ez ellen protestált,
Hogy őt kit a megye sohasem kurrentált
Most se kurrentálják a világ csúfjára.
És mivel Tele gróf urat nem ismerte
Életében, soha ne fáradjon érte,
Nélküle is be tud ő már Pestre érni.

További útján az aratógéppel ismerkedik meg. Jászberényben már mint ismerőst fogadják a korcsmában s elébe teszik a *Napkeletet*, melyben a Peleskei Nótárius levelei vannak közölve. Ez nagyon felbosszantja

Mondván, hogy ez falsum, s a Corpus jurisban
Valamint pediglen Kövy s Kitionicsban
Nagy büntetés van az ilyenre kimondva,
És hogy az ujságot perbe czitáltatja
Azt ott solenniter majd convincáltatja.

Czinkotán sajnálattal nélkülözi már a nagy iccét, a kőbányai vasútsorompónál gyujtóval kínálják, melynek kénkőszagától prüsszög, úgyhogy ördög portékájának nézi. Pesten

a Zrinyibe akarván szállni, roppant házat talál helyén s végre a »Két Pisztolý«-ba megy. Másnap a milimárikát (tejesasszonyokat) látja az üllői és soroksári úton s mikor már megolvasott

Vagy száz ilyen kocsit, s azon gondolkozott,
Hogy uram Istenem! itt tejben fürdenek
És hogy mily nagy számmal vannak a tehének
Mellyek annyi tejet adnak . . . . .

Dehogy az, dehogy az, jó nótárus uram,
A tehén nagy része ott a Dunában van,
Mert a tejnek fele Pesten Duna vize,
A habja meg szappan, kedves is az íze,
Abból építenek ott olly szép házakat
Piczinyre szabván a tehénistállókat.

Az omnibuszt valami új Noé-bárkának nézi, majd megismerkedik a »handlé«, a vándorkereskedő intézményével, felkeresi Tele gróf urat, megcsodálja a gázvilágítást s az új kávéházakat. Közben a nép felismeri ruhájáról, mert Megyeri olyant viselt a Peleskei nótárius szerepében. A Lánchídnál nem akar fizetni s inkább csolnakon viteti át magát a Dunán. Gúnyolódik a nőknön,

Kik is olly szélesek mint egy-egy kád voltak
S ollyan kemény szoknyát mint a fa hordottak.

A Két Pisztolý-beli reunióban, a hol az angolokat felköszöntik, mint a Lánchíd, a gőzhajó és a vasút építőit, Zajtay tiltakozik ezen idegenmajmolás ellen. Megismerkedik azon idő legnagyobb költőjének, Vörösmartynak, műveivel, továbbá a muszka léghajóval, útközben a nők krinolinja új bajba dönti. Kirándul Visegrádra, majd részt vesz egy tudományos ülésen, hol valami özönvíz előtti béka volt az egyik tudós beszédének tárgya. Majd egy másik tudós

Istvánfyt, Thuróczyt s híres Bonfiniust,
És a derék Belae Regis nótáriust
Mind halomra dönté, azt meg mutogatván,
Hogy a magyar nép a Finnektől származván
A jeges tengernek az ő czethalával
Grönland jégmedvéje s a kövér fókával
Atyafiságban van . . . .

A nótárius nem tűrheti ezt és ellenérveivel letorkolja a tudósokat, filozofusokat, míg végre nyugodt érvekkel elhitetik vele az értekezés eredményeit. A szállóban hosszú levelet ír feleségének élményeiről; majd visszatér sírjába s éjfélkor újra felköltözik a paradicsomba, hol már várja őt a felesége, Klára.

Ez a második füzet volt nyilvánvalóan mintája és részben forrása MIKSZÁTH *Új Zrinyiászának*. Mikszáth tudvalevően szívesen olvasgatta a ponyva füzeteit és szerkesztő korában maga is irogatott a nép számára. Itt nemcsak a szerkezet, a bekeretezés és egyes részletek egyeznek, melyekkel Mikszáth a politikai rajzot élénkíti, hanem az alapötlet és az egész hangu-

lat, melyben a sírjából kikelt s lovára ülő régi jó magyar az új kor vívmányait, a vasutat, szivart, parlamentet, tudományt, egész Budapestet mint valóságos élményeket tapasztalja, sőt a közös célzat is, a jelenkori magyar főváros satirikus rajza, teljesen átment Tatár Péter versezetéből Mikszáth elbeszélésébe. Csakhogy Mikszáth még erősebben konkretizál és a politikát teszi központtá, élő neveket emleget és gúnyol.

Tatár Péter pedig folytatta a nótárius feltámasztgatását. Az első feltámadást követte: *A megholt Peleskei Nótárius, Nagy Zajtay István másodszori feltámadása és utazása a földön. 12 szakaszban és 12 képpel írta Tatár Péter.* Ebből a nyomtatványból egy 1860. és egy 1885-iki kiadás van kezemben.

Itt Zajtay uram története a *Háry Jánosénak*, és a **PETŐFI János vitézének** mintájára kerekedik ki. A nótárius lenéz az égből és látja a földön végbemenő istentelenségeket. Olaszországban észreveszi, hogy huszáraink nagy veszedelemben vannak. Újra felül fakó lovára s a huszárrok segítségére vágat, azonban Solferinónál elfogják a zuávok és Napoleon elé viszik. Villafrancánál szabadon bocsátják, s Napoleon meghívja Párizsba. Veronában Salon-t lát felírva, kér is szalonnát, de csak polentával kínálják. Megjárja Velenczét, Rómát, a hol deák dictionáriójáért olyan evvívát kap, hogy a lármától Guyon tábornok megijed s lóra kap, de mikor meglátja Zajtayt, nagyon megörül az ismeretségnak. Párizsban Napoleon nagy ünnepélylyel fogadja, a kis trónörökös a kardjával játszik; Napoleon rendkívül megkedveli és államférfiai minden dologban kikérik tanácsát. Russel és Palmerston lordok Párizsba érkeznek, azért, hogy Zajtayt Londonba meghívják. Doverben nagy lakomát adnak tiszteletére, de a félig nyers »böftök« nem ízlik neki, s a töltött káposztát ajánlja az anglusoknak, mire ezek szakácsnét hozatnak Magyarországból, ki a lordok szakácsait megtanítsa főzni. Londonban a polgármester fogadja, s a királyné ebédre hívja. Tolmácsot is kap, s vele bejárja a várost; megismerkedik a zsebtolvajok intézményével és az »élőplakát«-okkal. Amerikába indul, de hajója elmerül, s az utasok mind odavesznek. Csak Zajtay menekül meg lován s egy pusztaszigetre kerül. Itt Robinson-életet folytat, farkasokkal, medvékkel hadakozik, egy hajóskapitányt kiszabadít a vademberek kezéből, miért ez hálából Amerikába viszi. New-Yorkban lakomával fogadják, onnan Új-Budára megy, a hol jól látják, majd új útnak eredve drótostótkat talál. Kaliforniába veszi útját, óriás-kígyókkal, elefántokkal s az őserdő különböző rémeivel harcol. Kaliforniában névtelen telepre akad, s ezt a lelkesedő lakosok elnevezik Uj-Peleskének, Zajtayt pedig királyukká választják; de ő nem fogadja el a tisztséget, hanem nagy ajándékokkal elhalmozva San Franciskóba megy. Hazatértében útba ejti Oroszországot: itt a csár nagy tisztességgel fogadja. Majd Pesten

át visszatér a paradicsomba, hol Szent Péter nagy kivilágítást rendez a tiszteletére és az égiek nagy lakomát adnak számára.

A Peleskei Nótárius *Gulliver, Münchhausen, BELLAMY, MICHAELIS, (Ein Blick in die Zukunft)* és Jules VERNE nyomdokait követi ezen Bucsánszky kiadású füzetben: *A megholt Peleskei Nótárius harmadszori és utolsó feltámadása és utazása a földön, vagy: Milyen lesz a világ száz esztendő múlva.* Pest 1870. 85 l. 1970-ben Zajtay uram ismét feltámad és repülőgépen bejárja Pestet, a hol légszekereken és léghajókon járnak. A közhivatalok a nők kezében vannak, a katonaság is nőkből áll, a férfiak főznek otthon és a gyermekek Londonba repülnek iskolába. Leírja egy válópör tárgyalását, a hol női bírák ítékeznek. Jár a könyvkereskedésekben, a múzeumban, majd a földalatti vasutakon. Bejárja Új-Jeruzsálemet, a hol Vájteles Salamon és más helyi nagyságok szobrát bámulja meg. Elutazik Londonba, megszemléli a tudományok tölcserét, nagy gépezeteket, melyek egyike harmincz tölcserrel a világtörténelmet töltögeti harmincz gyermeknek fejébe. Budán alagutak, földalatti színházak mulattatják, a Zugligetet is keresztül-kasul szelik földalatti vasutak. A női katonaság lovak helyett apró lokomotivokon ül s ilyenekre vannak szerelve az ágyuk is. Holdudvariában járva kétféjű embereket talál, a kik igen barátságosan fogadják, bejár egy üstököst, több planétát, a fiastyúkot, kirándul a naphoz, lepottyán, felébred. Végezetül hazafiságra inti honfitársait.

Az »utolsó« feltámadás után még egyszer szerepel a nótárius földünkön *A megholt Nagy-zajtai Zajtay István híres peleskei nótáriusnak az 1873. évben történt újabb feltámadása és elbucszása* cz. Pest 1873-ban Bucsánszkyknál megjelent füzetben. (86 l.) E szerint az Úr megbizzza a nótáriust, menjen le a világkiállításra. Zajtay álmélkodik Pest fejlődésén, részt vesz a juryt fogadó városi deputációban, beszédet tart s a nemzet nevében üdvözlí az exotikus képviselőkből álló juryt. Megnézik a magyar szent koronát, mely fölött Z. ismét beszédet mond, meglátogatják a Ganz-féle vasöntőt s a Császár-fürdőt. A Margitszigeten mulatságot rendeznek, a hol a vendégek nem tudnak betelni a Rákóczi-indulóval. Elvezetik a Vámházhoz s a Közvágóhídhöz. A »Hungariá«-ban nagy ebéd van, Zajtay felköszönti az angolokat. Másnap részt vesznek a miniszterelnök estélyén, s Zajtay megelégedve száll be a gőzsiklóba. Bejárják Budapest egyéb nevezetességeit, Bucsánszky Alajos kiadó nagy ebédet ad tiszteletére. Budán járva haraggal látja Hentzi szobrát s úgy felháborodik rajta, hogy belebetegszik. Visszatérve a »Hungariá«-ba, álmában találkozik Szent Péterrel, a ki lován visszaviszi az égbe.

Ezek, a Göre Gábor bíró úr viselt dolgaira emlékeztető folytatások mind a mai napig el vannak terjedve és újabb kiadásai mutatják, hogy tetszenek.

2. A peleskei nótárius a hírlapirodalomban.

A peleskei nótárius a magyar folyóiratoknak is kedvelt típusa volt. Addig míg JÓKAI és ÁGAI Adolf meg nem teremtették a magyar humoros alakok egész seregét a társadalom különböző rétegeiből, Zajtay uram volt a traditionalis humoros magyar alak, kiben minden komikus volta mellett mindvégig maradt némi tanító czélzat is.

Tatár Péter verszeteivel egyidőben VAS Gereben is feltámasztotta Zajtay uramat nagypeleskei sírjából. Vahot Imre lapjában, a *Napkeletben*, 1857-től kezdve jelentek meg *A feltámadt peleskei nótárius levelei* feleségéhez. Az első levél a 26. számban, július 5-én bejelenti a szerzőt. »Kedves feleségem! Mégis csak kurucz egy ember az a Vas Gereben, ki mikor én először kerültem Pestre még csak akkora volt, mint az öklöm. Nem nyughatik az istenadta, hanem már most, minekutána kezei között némely vállalat, különösen a Falu könyve¹ halva született, a holtakat kezdi feltámasztani. Hanem ugyan volt is rá oka, hogy engem a másvilágból az előfizetési ívekre citáljon. Az én életre való öcsém bizonyosan azt hitte, hogy ha előjövök, majd úgy fog engem mindenki bámulni, mint hajdanában, mikor az Othellóba mentem.« A nótárius felkeresi Vas Gerebent s vele együtt megtekinti a nagy metamorphosison átment fővárost. Különösen írói és művészköreit veszi szemügyre és a kalkuláló színészeket, a materialista alapon álló, Rothschild módjára számolgató igen józan bohémeket, a gorbábkodva szerkesztő Vajda Jánost, a kiadókat és kétféle munkásaikat gúnyolja. »A kézi munkások dolgoznak egy-, két-, három-, négy lóerőre; a szellemi munkások pedig csak saját és Gotthelf² s más ilyen regénygyártók erejére támaszkodnak.« A francziák utánzása, a divathóbortok itt inkább csak mellékesen használt témák, az alap mindig az irodalmi élet szatirikus rajza, az életrajzírás parodizálása. Zajtay uram felavatja magát tárczaíróvá, elmés akar lenni, de belésül. Elmélikedik a polémiáról, tudományos dolgokba kezd avatkozni. Példálózzgat a biblia alapján a vámszedőről és a publikánusról, ki alatt a publiczistát érti, bírálja az újabb kritikus-nemzedéket. Leír pesti erkölcsöket, bemutatja a szemérmes szobafráj és a szemérmetlen lélokáj (Lohnlakei) típusát, a mágnásokat és a hozzájuk kapaszkodó komlókat, bálakat, táncziskolát.

Vas Gerebennek nem volt czélja, hogy Zajtay uramról összefüggő történetet adjon. Csak szatirikus megjegyzésekre használta fel az ismert jóízű gúnyolódó alakját.

¹ *A Falu könyve* cz. vállalkozása 1851-ben indult meg.

² Jeremias Gotthelf svájcz német regényíró 1797—1854. Híres regénye *András, a szolgálégény* czímen »a magyar nép számára« adaptálva épen 1857-ben jelent meg Boross Mihály fordításában.

Számos félbemaradt hirlapi vállalkozásából három foglal-kozik a Peleskei Nótárius alakjával. Az elsőnek címe is az. *Peleskei Nótárius*. Mulattató lap. Szerkeszti és kiadja Vas Gereben. 1858 január 1-től szeptember 25-ig hetenkint jelent meg. Ennek folytatásaképpen jelent meg a *Kétgarasos Ujság* 1858 okt. 3-tól kezdve, majd a *Képes Ujság* 1859 júl. 24-től 1861 márcz. 30-ig. A *Napkeletbeli* levelekkel egyidőben még egy füzetes vállalatba is fogott. Címe: *Peleskei Nótárius. Népkönyvtár*. Szerkeszti Vas Gereben Pest, 1857. Nyomatott Beimmel J. és Kozma Vazulnál. Ennek a mulattató vállalatnak anekdotázója, mesélője Zajtay uram. Folytatásokban versekbe foglalva elbeszéli Magyarhon történetét. Vas Gereben elbeszélései, THALY Kálmán (*A vén dobos*), SZELESTEY László versei, életrajzok (Felsőbüki Nagy Pál), közhasznú ismertetések mellett nagyszámú adoma van benne, részben fametszetekkel illusztrálva, melyeken a Peleskei Nótárius ágál. A nótárius feltámadásai itt rendszeresítve vannak.

Az a hit, melylyel a nép még a fictiv kedvenceit sem engedi végleg meghalni, jellemző kifejezést talált egy naptári vállalatban. Ez *A peleskei nótárius naptára*, vagyis sok képpel és képtelenséggel teljes igazmondó és szomorúságkergető kalendáriom. Kifundálta Nagyzejtai Zajtay István búsmagyar szellem. Megcselekedte ifj. Baczúr Gazsi magyar garabonczás. 1885 óta jelenik meg Bucsánszky Alajos utódánál, Rózsa Kálmán és neje könyvnyomdájában. Itt a fictio az, hogy a naptárt ifj. Baczúr Gazsi az »Istenben boldogult hírneves peleskei nótárius túlvilágról küldözött utasításai szerint« írja. Szentenciákon, tréfákon s adomákon kívül van benne »Másvilági levél, melyet az ő ura-öcscséhez, ifj. Baczúr Gazsihoz meg-eresztett Nagyzejtai Zajtay István, Istenben boldogult peleskei nótárius«. Ezekben az irodalmi hang lehetőleg megmaradt. Hugo Viktor, Deák Ferencz, Vörösmarty, Petőfi szelleme sem ment Zajtay uram szavaitól. Más állandó rovat volt »Tóti Dorka nyugalmazott boszorkány kiáltvány a bűnös szépnemhez. A peleskei nótárius engedelmeből«. Máskor ismét »a bűnös emberiséghez« szól. Az eredeti traditio máig fennmaradt. 1904-ben »A peleskei nótárius viszontagságai a fővárosban« címen mondja el Zajtay élményeit Pesten. Az 1905-iki »viszontagságok« mottója:

Kossuth Lajos szobrát kerestem én
Pesten nincsen . . . Előbb lesz Peleskén.

Zajtay uram régi magyar ruhájában, czopfosan jár-kei Budapest utczáin, szétver kardjával a feketesárga-zsinóros katonabandában; az utcán gyermeknap van s a szeretetreméltó hölgyek őt is megadóztatják; repülőgépre száll, lebukik belőle stb. A naptár mind máig fönntartja a nótárius emléke-

zetét, mert a legutóbbi 1915. esztendőig megszakadás nélkül megjelent s több utánczóra talált.

A hirlapirodalomban is újra fel-felbukkan tárczákbán, gúnyos rajzokban, sőt önálló füzetekben, lapokban és mellék-lapokban. Ilyen volt pl. a *Pestmegyei Hirlap* melléklapja, melynek első évfolyama Kecskeméten 1894-ben jelent meg a Pan-
nonia könyvnyomdában ilyen címmel: *Peleskei Nótárius*. Szerkeszti és kiadja Bumm Dié.

3. A peleskei nótárius a színpadon.

GAÁL József darabját 1852-ig negyvenhétszer játszották a Nemzeti Színházban és megszámolatlan alkalommal más színpadokon. Rendkívüli népszerűségének okait, vonzóerejének elemeit behatóan fejtegette Badics Ferencz.¹ 1853-ban már Bécsben is megjelenik Gaál darabja MEGERLE asszony átdolgozásában.

Mühlfeldi Megerle Teréz Pozsonyban született 1813-ban mint popenburgi Pop földbirtokosnak leánya és Bécsben halt meg 1865-ben. Tizenhat éves korában, 1829-ben, férjhez ment a Megerle nevű pozsonyi fogorvoshoz és sebészhez. Ez neje vagyonával átveszi a pozsonyi színházat, majd Bécsben a Josef-städter Theatert és csakhamar nyakára hág a hozományának. Korai halálával neje vagyontalanul marad, de energikus lelke megmenti a kétségbeeséstől. Az irodalomban talál vigaszt és magához nem méltatlan keresetet. Már régebben fellépett novellákkal, elbeszélésekkel L. A. Frankl *Sonntagsblätter* cz. lapjában és gyűjteményben is kiadta őket *Novellen und Erzählungen* címen három kötetben (Pozsony 1844.). Regénye, *Die beiden Grassel*, öt kiadásban jelent meg és színpadi átdolgozása több mint nyolczvan előadást ért meg. Drámái — ötvennél többet írt — legnagyobb részét idegen darabok lokalizálásai, vagy regényből vannak színre alkalmazva. Így tett pl. Victor Hugo regényével, *A Nyomorultak*-kal (*Die Armen und Elenden, Bilder aus dem französischen Volksleben* 1863.). Tündérajátékai közül való *Die Regentrude und das Feuerwichtel. Phantastisches Märchen* (1865.). Ugyanilyen stílusú a *Peleskei Nótárius* átdolgozása is, melynek Megerle asszony *Teuchsusel und Dorfrichter* címet adott. Ez a darab is, mint legtöbb színpadi műve, a sokáig saját igazgatása alatt állott »Theater in der Josephstadt« deszkáin került színre. Megerle asszony SZIGLIGETI-t is adaptálta a bécsi színpad számára *Der Deserteur* és *Zwei Pistolen* cz. alatt, melyek épúgy, mint a Gaál darabjának átdolgozása, inkább torzításoknak nevezhetők. A nótáriusból a Megerle-féle darabban ügyefogyott osztrák falusi bíró lett, a kit egy vén boszorkányos banya, Teuchsusel, bécsi útjában ismételten veszede-

¹ *Figyelő* (szerk. Abafi) 11, 24 s k. lk.

lembe sodor és Bécsben egy éhenkórász kiharaszál. Zajtay uram alakja itt teljesen az Eipeldauai paraszt színvonalára súlyed alá. A darab nagy részét dal, táncz, lokális értelmű tréfa és tűzijáték tölti ki.

Nem örvendetesebb a másik színdarab sem, melylyel még foglalkoznunk kell, mivel összefügg a peleskei nótárius alakjával. Ez *Az Új Peleskeiek* cz. bohózat, a mely tulajdonképen francziából van magyarra alkalmazva. A budapesti Népszínház hozta először színre 1876 október 15-én. A darab könyvomasos sűgőkőnyve megvan a Nemzeti Műzeumban. Czíme: *Az Új Peleskeiek*. Nagy népies bohózat dalokkal és tánczczal, 5 felvonásban. Egy francia darab felhasználásával írta Tinódy Lajos. Zenéjét szerzé Erkel Elek.

A Tinódy Lajos álnév mögött, a mint az egykorú napilapokból kitűnik, TOLDY István lappang.

Az első felvonásban a nagypeleskei kaszinó tagjai, Hámos Barnabás földbirtokos, a kaszinó elnöke, Ragadós György kasznár, Légyvesztő gyógyszerész, Rózsahegyi kereskedő és Zajtay Béla körjegyző közös sorsjegyen (promessen) négyszáz forintot nyernek; ebből a tiszta nyereség 285 forint, úgyhogy egyre-egyre ötvenhét forint esik. Hámos indítványára ellhatározzák, hogy Zajtay István példáját követve Pestre rándulnak és a közösen nyert pénzt közösen költik el. Erre az eszmére Izabella, Hámos unokanővére vezet, a ki férjhez szeretne menni és ezért újságban hirdette magát. Épen akkor kapott levelet a házasságközvetítőtől, hogy akadt partie, jőjjön fel Pestre. Azonkívvil Hámos leánya, Aranka is szeretne udvarlójával, Zajtay Bélával, a pesti aszfalton sétálni. A második felvonásban a társaság Budapestre érkezik és Ragadós fiának, Zoltánnak, egy mulatósz gazdaszjelöltnek, vezetésével egy fogadó extra-kabinettjében 49 forint ára ebédet eszik. Nem akarnak fizetni, a miért a konstábler mindnyájukat bekíséri. A vendéglői jelenet a színlapolvasási élczekekkel Gaál darabjának gyenge utánzata. A harmadik felvonásban Halmay kapitánysági fogalmazó elmarasztalja a társaságot. Vallatás közben Ragadós a vallatópaddal felbukik. A börtönben a társaság Baczur Gazsi modorában fokossal kilyukasztja a falat, hogy megszökjék, de szerencsétlenségére épen az őrszobába lyukad ki. Erre kocsi-ban szigorított börtönbe szállítják őket, de útközben az utczai tolongást felhasználva megszöknek a kocsi-ból. A negyedik felvonás Mayer házasságközvetítő irodájában történik, a váczi boulevardon. A társaság tagjai itt estélyre jönnek össze. A férjre vágyó aggszűz — a legjobban rajzolt alak — azért jön, hogy férjét kapjon, a gyógyszerész azért, hogy feleséget szeressen. A sors úgy hozza magával, hogy a közvetítő egymásnak szemeli ki őket. Mikor ez kiderül, menekül mindenki. Maga a férjhezmenní vágyó hölgy is megszökik, mikor a második

férjjelöltben arra a rendőrtisztviselőre ismer, kinek kezéből oly nehezen szabadultak meg. Az ötödik felvonásban Zajtay Béla, a ki a fővárosba indulásnál véletlenül elkésett, utánuk érkezik s mivel már régiebb időkből jól ismeri a kapitányságot, a peleskei társaságot kiszabadítja a fenyegetőző rendőrség kezéből és adósságait kifizetve, a hitelezők karmai közül. Jutalmúl a kaszinó elnökének leányát kapja feleségül, kit már régóta szeret.

A szereplők, Tihanyi, Tamási és különösen Solymosy jól megneveztették a nézőket. A bohózat egy hónapig valóságos kasszadarabja volt a népszínháznak.¹ A jól választott vas megyei nóták, valamint az alkalmi couplet-k, különösen a cliquot-dal népszerűvé tették a darabot.²

A darab a régi *Peleskei Nótárius* egyes elemeiből, néhány lokális és aktuális jelenetből van egy párisi bohózat alapján összetákolva. Ennek a Palais Royalban játszott burleszknek címe *Cagnotte* volt.³ Cagnotte azt a perselyt jelenti, melybe a kávéházi, illetőleg kaszinói játékosok a játékpénzt dobják. Ebbe a cserépperselybe dobták pénzüket a francia vidéki kaszinó tagjai. A darab alapja a közismert francia szólás: »manger la cagnotte«. A vidéki társaság, mikor a persely megtelt, Párizsba siet, hogy a pénzt elmulassa. A magyar átdolgozásban nem perselybe teszik a pénzt, hanem more patrio lutrira rakják. A *Peleskei Nótárius*-sal annyiban van összefüggésben a darab, hogy egyik szereplője Zajtay Béla peleskei körjegyző, az egykori nótáriusnak unokája.

Úgy mint GVADÁNYI műve, GAÁL bohózata is felülmúlja és túléli minden utánzatát. A *Peleskei Nótárius* mindmáig friss és szívesen játszott, kedves színpadi alkotás. Századik előadását 1915 tavaszán a világháború közepett is zsúfolt ház nézte végig, s a patriarchális hangulatba ringatott közönség harsány kaczagással kísérte.

Nyilvánvaló, hogy idegen mintái ellenére Zajtay uram a legeredetibb és mind a népkönyvben, mind a színpadon máig a legnépszerűbb magyar irodalmi alak.

V.

Kisfaludy Károly: Tollagi Jónás.

KISFALUDY Károly népies alakjai közül, a városban komikus, faragatlan vidéki nemesek Sulyosdi Simon és Mokány mellett legnépszerűbb a peleskei nótárius típusával sok tekintetben rokon Tollagi Jónásé. Ez az ügyetlen, de jólelkű falusi nemes

¹ *A Színpad* 1876. 82. l.

² *Fővárosi Lapok* 1876, III. 4. l.

³ *La Cagnotte*. Comédie-vaudeville de MM. Labiche et Delacour, Paris, 1873.

a fővárosban hasonló helyzetekbe kerül mint Zajtay uram. Az a konzervatív tendenzia is megvan benne, a mely a Nótáriust jellemzi, és végül, hogy a párhuzam még teljesebb legyen, ő maga is falusi nótáriussá lesz. Tollagi Jónás ingadozó, nehézkes, de szeretetreméltó alakja a maga latinus műveltségen alapuló tudakosságával általában már közelebb áll a Gaál József-féle Nótáriushoz, mint a Gvadányiéhoz, és a költő komolykodó hangjával csak látszólag ad igazat az elmaradt vidékinek.

Tollagi alakja a *Falusi Nótárius*, az Eipeldai és a bohózatok nevetséges falusi nemes alakjából szűrődött össze Kisfaludy képzetében; őket vette irodalmi mintául a költő a saját tapasztalatából jól ismert típus viselt dolgainak megírásához.

Tollagi őse is az Eipeldai; a hős alakja, valamint történetének egész jellege az *Eipeldauer-Briefe* ismertett modorát követi. Pestre érkezése, ügyetlenkedései, megnősülése, az egész bekeretezés, a fictiv levélforma mutatják, hogy Kisfaludy ismerte azokat a rendkívül elterjedt füzeteket, melyek az Eipeldauinak és előbb említett utódainak történetét tárgyalták. Bécsi tartózkodása idején nem kerülhették el figyelmét, hiszen az utczákon mindenfelé árulták őket, és bizonyára tetszetek az alacsonyabb komikum iránt is fogékony költőnek.

Ugyancsak Bécsben juthatott el hozzá egy anekdota Paganiniról, melynek visszhangja szintén megvan a Tollagi történetében. Bécs a huszas években, Paganinit ünnepelte a maga szokása szerint. Paganini-divat járta. A kirakatokban Paganini arcsképe volt látható, a pipákon, dohánytartókon, bonbonnière-eken az ő képe, neve, aláírása díszlett. Paganini-kalapokat hordottak, a ruhákon, gombokon mintának hegedűt kedveltek, hajviselet, szalag, kebelkendő, melltű, nyakkendő, bot, szivartárcza, keztyű, pipaszár, kávésterítő, éjjeli mécs, mind à la Paganini volt.¹ Ez a divat természetesen átragadt Pestre is, épen úgy mint azok az adomák, melyek Paganiniról és környezetéről nagy számmal keringtek. Ezek közül sokat feljegyzett Schottky 1830-ban megjelent Paganini-életrajzában és ezen történetkéek egyike épen az, melyet Kisfaludy *Tollagi*-jában felhasznált, a színházi füttybotrány leírásánál. Schottky a történet hősénck levelét idézi² Tollagi módjára:

Ich lasse meinen Freund Gordiagni selbst sprechen:

»Di pensier in pensier, di monte in monte
Mi guida Amor.«

¹ Olv. A. B. Marx, *Erinnerungen*. Berlin 1865. — M. J. Wasielewski, *Die Violine und ihre Meister*. Leipzig. ⁵ 1910 422. l.

² *Paganinis Leben und Treiben als Künstler und als Mensch; mit unparteiischer Berücksichtigung seiner Anhänger und Gegner dargestellt von Julius Max Schottky*, Professor. Prag. J. G. Calve'sche Buchhandlung 1830. 283. l.

»Ja mein Theuerster, die Liebe hat mich zu ihrem treuesten Sclaven gemacht!« Leírja szerelmét a szép *Pallerini* színésznőhöz, a ki éppen a hotel szomszéd szobájában lakott.

»Ich stand mit der Guitarre in der Hand, das Ohr an die Thür gelehnt, die meine Wohnung barbarischer Weise von der ihrigen trennte, als Paganini eintrat. Paganini ist mein Freund; und doch gesteh' ich, dass ich mich schämte, in dieser Stellung überrascht zu werden. Und auf die Frage: Cosa fai in quella posizione? stotterte ich, ich weiss nicht was hervor.«

Paganini látva szerelmét, bemutatja a színésznőnek. A szerelmes boldogan hallgatja énekpróbáját és elmegy a színházba. Ott kifütyöli valaki, úgy mint Tollagi:

»Ein ungeheueres Pfeifen liess sich vernehmen (t. i. a másik énekesnő barátja, a Marcolinié füttyült)... Hätte ich ihn jetzt vor mir gehabt, der diese Grazie, diese verkörperte Anmuth beleidigen konnte, beim Himmel! es wäre zum Äussersten gekommen. Doch noch Viele theilten die Empörung, den Zorn mit mir zugleich: im Parterre erhob sich das Murren der Missbilligung, und der versteckte Pfeifer, feig wie seine That selbst, hielt unstreitig jetzt das Schnupftuch vor das schamlose Gesicht, das vor Furcht weisser als die Wand seyn mochte. Wahrscheinlich mochte er nunmehr die Grösse seines Schlüssels verwünschen »wodurch er mit seinem pfeifenden Ton zugleich auch seine Schande und den Unwillen aller Anwesenden erregt hatte...« (283. l.) Végre nagy kavardás keletkezik és a komiszár jön.

Noha a forma és a hangulat elsősorban a bécsi humoros levelek hatását mutatja, Kisfaludy ezen víg elbeszélésben már magyar mintát is követett, a Fáy Andrásét. Szinnyei Ferencz behatóan fejtegette Fáy úttörői jelentőségét novellairodalmunkban,¹ és Kisfaludy Károlyra való hatását maga Fáy hangoztatta legerősebben. Kisfaludy heves támadója, Ponori Thewrewk József pl. ezeket írja:² »Szó lévén Kisfaludyról, tudatnom kell róla, mit a meséji által elhíresedett Fáy András nekem és másoknak is megvallott; ő az idézett Aurórába *Elkésések* című dolgozását adá be, de ez ottan akkor mindgyárt ki nem jöhetett. Kisfaludy használa a jó alkalmat és abból *Tollagi Jónását* dolgozá ki.« Fáy említett elbeszélése 1824-ben került sajtó alá, s a szerző még összes munkái kiadásában is említi *Az elkésések* címlapján, hogy »készült 1822-ben az első Auróra számára; de a körülmények miatt abban ki nem jöhetvén, csak 1824-ben jelent meg *Kedvcsapongásaimban*«. ³

Igaz, Tollagi megházasodási történetének hangulata adva volt *Az elkésések*ben. De Szolnoky, a falusi pipás nemes, a kinek kedve támad a házasodásra és mindenünnen elkésik, inkább *Súlyosdi Simonra* volt hatással. Egyik hölgyéről kitűnik, hogy menyasszony, a másikról, hogy púpos és sánta, a harmadik udvaroltat magának, a negyedik, a kit gazdagnak mondanak, csúf öreg és vagyonát is elpazarolta már. Környezete meg-

¹ *Novellairodalmunk Jósikáig*. Irod. Közl. 1911. 19 s k. lk.

² *Velencei Szappanpor az új magyarok számára*. Pozsony, 1834, 182. l.

³ *Fáy András szépirodalmi összes munkái*. Pesten 1844. 71. l.

házasodik, ő maga pedig Pestre megy, a hol domború pénztárczája segít szomorú nőtlenségén.

P. Thewrewk József és Fáy plágium-vádja alól Kisfaludy feltétlenül tisztázandó. Tollagi és Szolnoky két különböző alak. Bizonyos azonban, hogy Kisfaludy hatása alatt állott ennek a történetnek, melyet kéziratban olvasott. Ez is első személyben van elbeszélve, s hangulata, valamint elbeszélő technikája, stílusa, komikus fordulatai és közbevetett mondatai tükröződnek Kisfaludy elbeszélésében, mely egyébként teljesen más, mint a Fáyé.

Erősebben függ költőnk itt is, úgy mint vígjátékaiban KOTZEBUE-től. Elbeszélésének hőse szoros rokonságban áll Junker Hans von Birkennel, Kotzebue *Der Landjunker zum erstenmal in der Residenz* cz. vígjátékának főhősével.

Junker Hans von Birken falujából Plumpersdorfból Berlinbe érkezik, hogy világot lásson és feleséget keressen. A városiak rövidesen észreveszik tapasztalatlanságát és csakhamar több kisebb-nagyobb szélhámos keríti hálójába hízelgésével, nagyságos urazással. Közben egyik kalandból a másikba esik, színházi botrányt csinál (mint Jónás), lovagias ügye akad egy hadnagygal (mint Jónásnak). Végre menyasszonyát keresi fel, de azt a hadnagy már elhalászta előle (mint Lépfalvy a Jónás imádottját), végül a szegény, de derék leányt, Tinchent, veszi el, míg a hadnagy megkapja a neki szánt gazdag Amaliet. (Tehát ugyanaz a megoldás, mint Kisfaludynál, a hol Jónás feleségül veszi a szegény Rózát, míg Lépfalvy Jónás első ideálját, a gazdag Lollit, viszi haza.) A bonyodalom még abban is meg-egyezik, hogy az a szegény leány, a ki végül a komikus hős feleségévé lesz, az eredetileg feleségnek kiszemelt gazdag leány házánál lakik. Az átvétel módjának bemutatására álljon itt néhány sornyi párhuzam.

Der Landjunker III. felv. 3. jel.

Lohnlakei. Ich führe sie aus der Oper in den Klub . . .

Junker Hans. Halt! halt! dass wir nicht ausser Athem kommen. Für's Erste will ich heute Abend in die Komödie gehen.

Lohnl. Befehlen Ew. Gnaden eine Loge oder einen *gesperrten Sitz*.

J. Hans. Gesperrt? Wie kann ich denn hinein?

Lohnl. Er wird aufgemacht. Da versammeln sich die Kenner, die Kunstrichter.

J. Hans. Lirum larum, ich habe in meinem Leben noch keine Komödie gesehen . . . Lieber will ich in einer Loge sitzen.

Lohnl. Werde sogleich ein Billet holen.

Tollagi :

A fogadóbeli inas belép . . .
 »Az inas elmondá: hogy szomszédném egy híres altista s ma fogja épen magát produkálni. Gondolhatod: mint vágytam őt nyilván is hallani . . . Az inas zárt-székkal kínál: mit használ a székek, ha be van zárva? mondám, inkább innen vigyünk széket. Erre viszonozá: csak bizza reá, ő szerzend úri helyet«, (t. i. a páholyt, a melyben a botrányt történik).
 »Ment s nemsokára hozott czédulát.«

Tollagi Jónásnak összefüggését Zajtay István urammal érezték a mi íróink és olvasóink is már akkor, mikor Gaál darabja még nem frissítette fel iránta az érdeklődést. Ez a körülmény érdekesen bizonyítja, hogy Gvadányi műve Gaál bohózata nélkül is elevenen megmaradt a magyar köztudatban. Mikor a *Regélő* 1835. évfolyamában Kisfaludy Tollagijának egy utánzata jelenik meg *Pipárdi Nótárius Pesten* címen NYILFI-től, felújítja a kapcsolatot nevezetes őseivel. »En, alföldi születésű, — kezdi — 's a' híres peleskei notariusnak sors rendelésekint fel-földi collegája, ugyan ezen jeles hazafi indító okaitól üzelve, Budapestre, ú. m. hazám legműveltebb városaiba indultam.« Pipárdi nem az a kedélyes magyar, mint Tollagi, sem az a lelkes hazafi, a kit Zajtayban ismerünk, hanem humorosnak lenni akaró, de alapjában kesernyés, bosszús ember. Mindenütt s mindenben csak a rossz oldalt látja. Megcsalják, póruljár, de ez nem mulatságos, hanem boszantó az olvasóra nézve is. Valószínű, hogy Nyilfi új nótáriusa is hozzájárult ahhoz, hogy Gaál József megírja a nótárius történetének legkedvesebb feldolgozását.

* * *

Azok a máig élő, kiapadhatatlan adomák, melyek a peleskei nótáriushoz fűződnek, az állandó foglalkozás Zajtay uram alakjával, mutatják, mennyi eleven erő lakhatik egy irodalmi alakban. A magyarság a maga sajátosságainak oly fokozott típusát látja benne, hogy szinte élő alaknak tekinti s újabb olyan élményeket fűz hozzá, melyek kevésbé erős egyéniségekkel estek meg. Szinte proteusi változatossággal alkalmazkodik Zajtay uram alakja a korhoz, hogy annak jellemző hibáit kiemelje, karrikatúráig túlozza. Mégis mindvégig ugyanaz maradt, s a magyar nép a mai napig élvezettel várja az ő, szinte symbolikus képviselőjének állásfoglalását a jelenkorhoz is.

GRAGGER RÓBERT.

SZIGETI JÓZSEF FORRÁSAIHOZ.

Ha színműíró színész alkotásainak forrásait vizsgáljuk, önkényt felmerül a kérdés: miért is ír a színész színdarabot? Tapasztalat szerint ugyanis a legkiválóbb színészek soha sem írnak drámát. Ez természetes valami. A színészet annyira külön művészet, hogy az egész embert kívánja s más irányban foglalkoztatja a képzeletet, mint a dráma. A legnagyobb tragikus színészek, kik művészetüknek legmélyére hatolnak, soha sem írtak tragédiát vagy egyéb színdarabot. Garrick és Schröder, kik e tényt megczáfolnák, egyúttal színigazgatók is voltak, a kik műsorukat akarván gyarapítani, mások munkáit dolgozták át. Ha mégis akadt jelentékeny színész, a ki színműírára adta fejét, annak két oka volt: 1-ször, hogy szerepet írjon magának, 2-szor, hogy pénzt szerezzen. Elvéve fennforoghatnak egyéb körülmények is, hogy a színész saját mesgyéjét túllépje, p. o. ha nem épen kiváló a szakmájában s mint író akar érvényesülni. A németeknél Benedix, nálunk Szigligeti. De azért, bár igen ritkán, voltak kitűnő színészek is, a kik színműírással foglalkoztak. Azonban a francia Molière és Samson, a német Iffland és Holbein, a magyar Szigeti József példája azon jelenséget világítja meg, hogy e neves művészek a víg múzsa terén tűntek ki, hol könnyebb módon alkothatván, nem mélyedtek úgy el művészetükbe, hogy minden más iránt közönyösek lehettek volna. Voltak »üres óráik«, s mint a szellem egyénei, ezeket újabb munkával óhajtották kitölteni, szóval megint csak alkotni. Alkotni, még pedig úgy, hogy színészkedésüknek szerezzenek új tárgyat. Míg a tragikus elvan a modern nélkül, hiszen a klasszikai meglevő anyag egész életére elég, a vígjátéki művésznak újság, változatoság kell.

Ez a szempont vezérelte Szigetit is, mikor színészi babérait a drámaíróéival szaporította. A komoly *Violát* ő is akkor írja, mikor még mint drámai színész csak küzködve érvényesült. Lendvai betegeskedik, Egressy el van tiltva a színpadról: ekkor Szigetinek kel fel a napja, s még *Coriolanus*-ban is ki mer állani. Ekkoriban békét hagy a tollnak. Mikor azonban a körülmények leszorítják a drámai színészetről, akkor megírja legjobb szerepeit: Friczit (*Vén bakancsos*), Vavraneczet (*Egy jó madár*), Óvárit (*Falusiak*), Sas Istvánt (*A kísértet*), Bukenbukkot (*Széchy Mária*), Benczét (*Toldi*

Miklós), Kádas Mihályt (*Nagyralátó*), végül a legkiválóbbat, Bannait (*Rang és mód*). A Nemzeti Színházban színre került művei között kevés is az, melyből magát mint színészt kihagyta volna, s a melyet (*Becsületszó, Kolostorból*) csupán a darabért magáért írt volna. De később a Népszínház megnyitásával írói pályája nem vall többé oly ambícióra, mint mikor magának is írt szerepeket. A *Csókon szerzett völegény*, bár a Népszínházban színrekerültek között ez a leghatásosabb, a *Marcsa és Mariska*, a *Czigányprincz*, a *Nőemanczipáció*, a *Rokolyás bíró* a tantième-szerzésnél magasabb becsvégyat nem bizonyítanak. Sajátságos az, hogy Szigeti, kinél jobban egy író társa sem ismerte a népet, ritkán merít a népelet forrásából, s Szigligetivel azt látszik tanúsítani, hogy ne csináljunk mindenáron parasztkultuszt. A népet csak elvétve, de akkor is az úri renddel keverve mutassuk be, s csak akkor válaszszunk népszínműtárgyat, ha valóban újat és érdekeset tudunk nyújtani. Ez mindenestre Szigeti költői műérzékére vall. Épen ezért, ha mégis az utóbb elsorolt népszínházi darabjait dallal, tánczczal s allangozza föl, a mit azelőtt még népszínműveiben sem tett meg; ha egy régi, jóízű vígjátékát (*Szerelem és örökség*) énekes bohózzattá (*Nőemanczipáció*) gyúrja át: mind ennek a már akkor éltes írónál, kinek nem kellett többé érvényesülnie, ideális okát semmikép sem adhatjuk.

És ez visszavisz bennünket arra, hogy a színész műveinek forráskérdése egészen különleges valami. A színész jóformán kívül él a társadalmon. Bármily polgárius érzületű, munka- és életrendje szorosán műhelyének világához köti. A színész a férfit, a nőt, a gyermeket, a leányt, a családi életet mindig és mindig csak társai életében látja. A való élet részére ismeretlen mesevilág. Ezért közönséges színészirók jellemrajzában sok a természetellenesség, sőt izetlenség. Nem így Szigetinél. Ha nem tudók, hogy színész volt, azt hihetnők, hogy az életet és nem a színpalak világát másolta. Megmaradt az a higgadtsága, hogy túlnézett szokott életkörén. Fialalabb éveiben Réttel sok vad tréfának volt szerzője, de ez nem érintette a bensejében rejlő nemesebb gondolkozást, nem altatta el a szellemibb igényeket és éberén tartotta társadalmi, irodalmi érdeklődését. Nem is szólván arról, hogy Gutzkownak egyik legérdekesebb drámáját (*Das Urbild des Tartuffe*) ő fordította magyarra; hogy Eötvös regényét, Arany *Toldiját* ő vitte színpadra: Vörösmartyt is különösen kedvelte. Egy oly költeményét, mely csak a beavatottabbak előtt ismerős, a *Túlvilági képet*, szerette a színésziskolában növendékeinek szavalgatni. Mindez azt mutatja, hogy az irodalom egykorú jelenségei iránt nem volt érzéketlen, s többet színésztől, drámaírótól nem várhatni. Nem kívánhatjuk, hogy tudományos látóköre lett legyen. Ilyen Szigigetinek is csak gyakorlati munkássága közben kifejlett elmélkedése folytán volt, hiszen Névy Lászlót mint tekintélyt idézi egyszer dramaturgiai művében. Szigeti még tőle is távol állott. Sem mint színész, sem mint drámaíró nem

nyilvánította irodalmilag hitvallását, úgyhogy akadémiai és Kisfaludy-társasági székfoglalóul egy-egy új színművel állott elő (*Kolostorból, Toldi Miklós*) »Engem a drámáimért választottatok be, tőlem ne kívánjatok többet!« Nem is kívánta tőle senki sem, hogy még aestheticus is legyen.¹

Művei, melyek kinyomatásával absolute nem törődött — életében mindössze öt jelent meg — részben irodalmi színvonalon állók, s egyikük-másikuk maradandó becsű. Az irodalom, az élet hatása szembeszökő rajtuk. Talán jó is, hogy Szigeti oly kényelmes, elvonult életet élt, s így a francia drámának akkori, szinte zsarnoki uralma nem érzik meg rajta. Annál eredetibb maradt. Benne élt a francia vígjátékban, sirjába vitte magával felséges pipogya férjeit, apósait, de azért mint igazi színész, ki csak a maga jelenetével törődik, e darabokat egészükben nem ismerte, azok nem érdekelték. Legmélyebb szellemű művében, a *Rang és mód*ban, a technika fél-százéves hulladékaira bukkanunk. A dialogban megesik, hogy a megszólaló, mielőtt máshoz beszélne, előbb mondatokat mond el magában félreszóláskép, úgyhogy a vele játszó partner ezalatt nem tud mit csinálni. Úgy van, úgy! Itt elárulja Szigeti, hogy ő annak a vonalnak, mely a naiv, tősgyökeres, hogy úgy mondjuk, házias, családias kedélyességnek, magyarosságnak kifejezésében Kisfaludytól fogva nyúlt a haladó időbe belé, utolsó, de valóban nagynevű tagja volt. Utána még csak Murai Károly következett, de az csakhamar el is hallgatott.

Szigetinek legigazibb, mondhatni, egyetlen forrása a magyar élet volt. A mi egyebet nála hatáskép kimutathatunk, az nem ölel fel mást, csak azt, a mit mint maga körül, avagy előtte létezőt egy alkotó sem mellőzhet, mert hiszen a legdúsabb képzelet is csupán újjá alakít, midőn teremt.

Csakhogy Szigeti, a színész, oly elvonultan, oly kényelmesen élt, hogy a modern életből, mely körülötte folyt, nem sokat vett észre s ment a maga útján. A színész útja reggeltől éjfélig lakásától a színházig és innen vissza van. Szigetié az Akácza-utcától, a hol lakott, a Nemzeti Színházig és vissza. Közben este, ha nem játszott, egy kis stáció a Mátyás király kávéházban egy kis tartlira. Így telik ideje. A világgal nem törődik. Itt jár pl. Duse Eleonora, a híres olasz tragika, Szigeti meg sem nézi; az ujságból tudja meg, milyen. A *Pesti Naplót* meg, mely házi ujsága, a színész-iskolában olvassa, mialatt a növendékek próbálnak a színpadon.² A nagy világról itt tudja meg a legfőbb dolgokat. Innét látja, hogy sikkasztanak, hogy ennek okai a nagyizolás, a gőg. S mialatt író-társai a házasságtörő francia drámának udvarolnak, ő benne Iffland módjára, csakhogy a legmodernebb értelemben, a társadalmi

¹ Hogy a komikus dilemmából, midőn a Kisfaludy-Társaságban megtették a Shakespeare-fordítások egyik bírálójának, hogyan lábolt ki, erre nézve l. Bayer Józsefnél: *Shakespeare hazánkban* II. 307. lap.

² Gróf Festetich Andor, Sz. tanítványa a M. Tháliában 1882. Szigetiről.

kórság drámai eszméje fogan meg: a *Rang és mód*. De van más forrása, útja is művei keletkezésének: a múltba való mélyedés. Erről talán, ha feltevéssem nem csal, én is tanúskodhatom. 1882-ben láttam Szigetitől Tartuffe Orgonját, e felülmúlhatatlan alakítását. Legfeltűnőbb volt előttem az a jelenet, melyben Tartuffe Orgont Damis felfedezése után elámítja. Itt a bamba emberek azon szokása szerint, hogy, ha rendkívülit hallanak, látnak, utánozzák a látottakat: Szigeti Tartuffenek (kit egy igen modoros színész ábrázolt) mimikáját — mintegy fascinálva általa — mialatt az beszélt, némán végigcsinálta. Íme Emmerling játéka a *Veszedelemes nagynénéből* (Albini darabja), mely megvan az utasításban, s a melylyel Szentpéteri agyonkaczagtatta korát s az ifjú Szigetit. A pillanat ihlete vitte-e rá e régi játékra, vagy már a próbákon jutott-e eszébe a régi darab, s ez diktálta-e a játékot, vagy fordítva a játék juttatta-e eszébe a vígjátékot, nem tudjuk, de okvetetlenül kísértette emlékezetét a régi német darab, s ekkor írta meg a belőle merített *Csókön szerzett völegényt*.¹

1. Szép juhász. (1850.)

Polgár Gy. Ö. tanulmányában,² hol először foglalja össze Szigeti működését, joggal sorolja e népszínművet a szerző romantikus irányú művei közé, midőn pályája kezdetén kedvvel hajszolta a gonoszságnak és büntetésének mentül kirívóbb bonyodalmaikat. A czímszereplő s még inkább Bálint obsitos eredeti alakja egy darabig fenntartották e népszínművet a színpadon. Az, hogy Berényiné egy kuruzslónéval összeszűri a levet és felbujtják Szép Jancsit, hogy lopózzék be Rózsának, a haszonbérli leányának, szobájába s ez által őt hírbe keverje, Raupach *Királyleány mint koldusnő* cz. drámájából van véve. Itt maga a király teszi ezt leányával. (L. e furcsaság találó és elmés kritikáját, melyben Raupachhal végez, Bajzánál a színmű 1842 ápr. 11-iki előadásának bírálatában.) De Szép Jancsi még tűntetőleg ki is ugrik a kisasszony szobájának ablakán. Ez a mozzanat annyiból fontos, hogy határozottan mintája lett Szigligeti *Czigányának*, a hol Rózsiról is ilyet híresztel a hajdú, hogy Gyurit féltékenynyé tegye.

2. Viola. (1851.)

Szigeti kitűnően meglátta Eötvös regényének hatalmas drámaiságát. De azt is el kell ismernünk, hogy sokkal több leleményt tanúsított a remek regény átdolgozásában, mint az irodalmi köztudat tartja. Nem járt el szolgálai módon, hanem hatásos következ-

¹ Először 1883 decz. 1-én adatott, de Deréki Antal szerint másfél évig hevert Evva igazgató fiókjában. (L. Deréki *Ripacsok* cz. tárczáját. Magyarország 1914. július.)

² Polgár György Ödön: *Szigeti József mint színműíró*. Arad 1908.

tevéseket vont ki mintája sorai közül; p. o. a nemes asszony szembezállása a szolgabíróval; a czimbalmos alakja a csárda rajzával; a temetés; a kunyhóégés látványossága; Nyúzó és a cigány alakjának humora, mely elevenebb, mint a regényben stb.

Szigeti példájára Farkas Lajos kolozsvári színész is színpadra vitte Eötvös regényét. Átdolgozását 1851 októberében és novemberében, tehát Szigeti után félévre,¹ adták Kolozsvárott. E darabnak azóta nyoma veszett.

3. A vén bakancsos és fia, a huszár. (1855.)

Nemcsak Szigetinek, hanem a magyar irodalomnak is egyik chef d'oeuvreje. Ritka compositio. Egyöntetű oly simasággal, melyen a részek összetartozását egy repedéske, egy vonalka sem árulja el. Szinte szervesen nőtt. Pedig — de ezt is csak a források vizsgálatánál veszszük észre — a cselekvény mintha három bokorból állana. Ezek: a kincsásás dolga, másik a szeretőkke, harmadik a szerető ifjú katonáskodása, balsorsa. Az egészet a vén bakancsos ármányossága tartja össze.

Az első alkotó elem forrását legújabbán mutatta ki Dobóczki Pál² Fáy Andrásnak *Hasznosi kincskeresés* cz. elbeszélésében. Megvan itt Veres csaplár történetének magva, valamint leánya szerelmének története is. Csakhogy a fortélyt, melylyel a szerelmesek az öreget kórságából kigyógyítják, maguk eszelik ki. Szigetiné az a természetes, hogy erre ők maguk egyedül nem képesek. A szerelmes Laczi csak szeretni tud, kedvese szintén. Apja, a vén baka, üti nyélbe a dolgot. Ez az alak Tompához vezet bennünket, kinek *Szuhay Mátyás*ában találjuk a második, a legfontosabb elemet, a cselszövő baka típusát. Tompának ez az elbeszélése egyik legsikerültebb és, mondjuk ki őszintén, az irodalomtörténetben igen futólagosan érintett remeke. A fősvény csaplárosnak itt a szintén fősvény, labancz Vas Benedek felel meg, ki nem akarja leányát feleségül adni az ifjú Keszi Pálnak, mert kurucz. Kapzsisága ejti törbe, mint Veres csaplárt. Betör Szuhay Mátyás pinczéjébe, a ki úgy áll rajta bosszút, hogy miután Vas Benedek uramat gaz csínyén rajta kapta, teteti, mintha nem látná s füle hallatára azt mondja, hogy Keszi báróságot kap. (A bakancsos is így beszél a maga gazdagságáról és épen úgy színli, mintha nem tudna a bokor mögé elbujt csaplárról.) Vas uram most maga segíti elő az ifjú pár szökését és összeketését. Mikor aztán megérti, hogy felkopik az álla, azzal vigasztalja magát: »Kis Benczét nem adnám ezer báróságért!« Szigetiné a csaplár is örül a veszett fejsze nyelének: hogy elveszett becsületét végre megtalálta. Szuhay Mátyás itt az a

¹ L. Ferenczi Zoltán: *Eötvös József báró életrajza.*

² Dobóczki Pál: *A kincskeresés motívuma Fáynál és Szigetinéél.* EPhK. 1912. 486. lap.

szerető ifjúnak és kedvesének, a mi Szigetinél a vén bakancsos a fiának.

A színmű cselekvényének harmadik részére mintául, úgy látszik, Vörösmartynak *A katona* cz. románcz-sorozata szolgált. Csak az a különbség, hogy a leány, kit a legény nyolcz évi katonáskodás után visszatérve feleségül vesz, távoztakor még gyermek, s anyja szinte tréfából jelöli ki számára a besorozott Endrét. De hazajöttekor a kúton találja s megemlékszik a nyolcz év előtti tréfás eljegyzésről. Vörösmarty költeményének thémája akkoriban nagyon a levegőben volt és nem egy szerelmes párral eshetett meg. De költőileg készen itt találta Szigeti, s nyomot hagyhatott lelkében. Szigeti azonban merész realizmussal élet vette Vörösmarty epizódja romantikusságának. Az ő szeretője mint félkezű tér vissza katonáskodásából. Nem emlékszünk, hogy honnét vehette ez ötletet, mely épen, mivel legszélén jár a realizmusnak, a tulsó oldalról kerül vissza a romantika birodalmába. Mert hogy a hű kedves a csonka szeretőt elfogadja, az lehet hihető, de hihetetlen is még inkább. Hogy azonban új, nem elcsépelt drámai fordulatok következnek belőle, az bizonyos.

A cselekvény három főrészét tehát Szigeti megannyi külön költeményben találta meg, mely mind magyar volt. Bizonyosága annak, a mit fentebb mondtunk, hogy ismerte az egykorú magyar irodalmat, mely szerencséjére klasszikus volt. Polgár szerint (i. m. 29. lap) Szigeti a darab meséjét még vándorszínész korában egy hosszabb gyalogútja idején gondolta ki s először mint novellát jelentette meg Vas Gerebennek egy naptárában.¹ Így tehát csak Fáy hathatott volna reá, mivel Vörösmarty költeménye csak 1845-ben, Tompáé meg 1847-ben jelent meg, Szigeti pedig ez idő előtt volt vándorszínész. Mi azonban azt hisszük, hogy Fáy alapján igen is kigondolhatta a mese magvát, de a teljes cselekvényt Vörösmarty és Tompa hatása alatt teremtette meg.

Nem hallgathatom el, hogy az öreg Rétitől, a vén baka felülmúlhatatlan első ábrázolójától, ki házunkban gyakran megfordult, tudom, hogy neki nagy része volt a vén baka-darab kieszelésében. Az öreg színész nem volt szószátyár ember s szerette a komoly olvasmányokat, így állításának bátran hitelt lehet adni. A fentebbi források által szolgáltatott anyagkészlet után még sok teendő maradt a színmű megkomponálására: a fősvény apa cselszövénye, melyet a kántorral főz ki a legény eltávolítására, hogy a csaplár fia helyett legyen katonává, a kétkulacsos szerepet játszó kántor, Friczi, a csapláros fia, és mindenek felett a vén bakancsos alakja, mely oly saját jelleget ad az egész darabnak. Meglehet, hogy az

¹ Polgár állításának két fele nem erősíti egymást: Szigeti 1841-től 1844-ig volt vándorszínész, Vas Gereben pedig első naptárát csak 1854-ben adta ki. Nem valószínű tehát, hogy a tárgy már olyan korán, a 40-es évek első felében, költői alakot nyert Szigetinél, s így az értekezőnek alább olvasható következtetése helyesnek látszik. Szerk.

utóbbira nézve volt befolyással költőnkre Réti tanácsa, ki esetleg magának kívánt egy jó obsitos szerepet iratni. Feltévéseinkben persze az első lépésen túl nem haladhatunk.¹

Az obsitos típusának előbb epikailag Garay és Szemere Miklós juttattak vezérszerepet. Színpadon Döme Gergely (Bayer szerint ² Gaál József álneve) *Köcsmei sárkányának* Csuba Ferkó, majd Szigligeti *Szekevény rejtelmének* Rózsás szerepében jelent meg. Maga Szigeti is *Szép juhászában* kedvvel léptette fel. Legkitűnőbb alakját ugyancsak tőle a *Vén bakancsosban* bírjuk.

Egyéb, a hagyományra emlékeztető hatások a következők:

A szerelmes párnak sebtiben való összeeskettetése s az ezt sürgető apának felsülése már Tompa *Szuhay Mátyásában* szerepel. De a végrehajtás módjára, úgy látszik, Szigligeti *Liliomfija* vagy — ha ugyan a darab nem volt már ekkor készen — a *Windsori víg asszonyok*, folyhatott be. Ennek egyetlen előadásán Szigeti játszta Falstaffot, ki épen akkor, mikor erről szó van, folyton a színpadon volt. Shakespeare e műve 1854 decz. 18-án adatott.

Az a mulatságos jelenet, midőn Lidi apja modorát utánozza, sincs minta híján. Töpfernek angolból átdolgozott *XII. Károly Rügen szigetén* cz. vígjátékában fordul elő, hogy Éva Ulrika előtt elparódiázza XII. Károly szokott modorát. Szigeti játszta XII. Károlyt. (1852 okt. 6.) Ugyancsak Lidi játéka hatására írt Klárné Angyal Ilka *Árendás zsidó* cz. népszínművében azt a hasonló jelenetet, mikor az énekes primadonna, Betti, az öreg zsidó félszegségével mulattatja a nézőséget.

E csekélyégeket figyelmen kívül hagyva, a *Vén bakancsos* még hagyományában is ízről-ízre magyar, úgyhogy mikor németül adták, a német közönség nem mondhatta, hogy a magáét látta viszont fordításban. Mikor Berlinben a Wallner-színházban színrekerült, a »*Berlin* cz. lap fájdalommal állapítja meg, hogy e mű nem német földön termett«. (*Magyar Sajtó* 1859 nov. 14.) Dux Adolf, a fordító szerint »Bécsben csakúgy általánosan tetszett, mint Pesten« (*Szépirod. Közl.* 1858.) Vidéken persze minden tovább él, mint a metropolisokban. Dr. Tyrolt, kedvelt bécsi színész, írja emlékirataiban,³ hogy az osztrák vándortársulatok még a 70-es években is rendszeresen adták a *Vén bakancsos és fia, a huszárt*.

4. Rang és mód. (1882.)

Talán nem csalódunk abbéli feltevésünkben, hogy Szigeti e színművét Csiky Gergelynek *Czifra nyomorúság* cz. drámája által kihíva írta. Mintha ezt mondta volna: »Majd megmutatom én,

¹ Csakis e lépésen belül kockáztatjuk meg a következtetést, hogy a baka keresztnevét Rétiről vette Mihálynak a szerző.

² A magy. drámairodalom története, II: 74. l.

³ Dr. Tyrolt, *Aus d. Tageb. eines Wiener Schauspielers* 1904. 43. lap.

mi az igazi czifra nyomorúság!« És meg is mutatta. A tisztviselői nyomort Csiky inkább keserű humorral rajzolja s problémája később a szerelmi féltés közepett szinte eltűnik. Szokása szerint egész táborot mozgósít. Szigeti ellenben szintén szokása szerint minimális személyzettel igazán mélyére hatol a társadalom kérdésének s Csikyhez képest (mint már akkor kiemeltem¹⁾, mint borzalmas fekélyt hozza felszínre. Akkoriban Csikynek, ki uralkodó planéta volt, nagyobb volt a hatása. Ma Csikyt, bár méltatlanul, elfeledtük, a *Rang és mód* újabb felújítása óta azonban, noha a főszerepben, melyet a költő magának írt, gyengébb utóddal, mégis hosszú ideig műsoron volt. Igaz, hogy Blaháné játszta az egyik főszerepet, de talán az sem megkoczkáztatott feltevés, ha a költő megértésében is merünk végre bizakodni, a mi közönségünk haladása mellett bizonyítana. Hiszen a nagyzás e világában Szigeti műve a legalkalomszerűbb. Az élet, a magyar élet forrásából merített ez alkalommal. Még egyszer visszatért Szigligeti kiinduló álláspontjához, ki a nép és az úri rend közötti ellentét eseteit mutatta meg, csakhogy másként járt el. Szigeti soha sem szerette a népszínmű járulékait, a dalt, a tánczot stbt. Nincs itt falu, nincs nóta, nincs táncz, s mégis népszínmű ez a legmagasabb értelemben. A paraszt belécseppent az úri világ közepes közepébe. Nem ellenosztálya az úri rendnek, hanem rokona. A módos parasztember unokaöccse miniszteri tanácsos, kinek neje megveti a pórt, míg végre kénytelen előtte megalázkodni. A legegyszerűbb, a leghihetőbb, modern módon támadnak itt a legmegdöbbenőbb összeütközések. Szigeti a népelet legbensőbbjét tárja fel, midőn főalakját épen a nem neki való talajon, elszigetelve, önerejére utalva viszi színpadra. Ez adja meg jelentőségét a *Rang és mód*nak, mely az utóbbi évtizedek drámairodalmának egyik legkiválóbb, s mindenesetre legmagyarosabb társadalmi színműve.

Azt a témát, hogy az úrrá emelkedett paraszt szégyenletes helyzetbe kerül, midőn véreivel a szalonban akad össze, megrázóan érintette már Szigligeti *Rabja* is. De csakis az általános téma emlékeztet itt rá bennünket. Inkább egy idegen termékre irányozza figyelmünket a hasonlóság. Mert az a sajátságos, hogy Szigeti e tősgyökeres alakjának, Bannainak, német a mintája. Ez nem más, mint Kaiser Frigyes, kedvelt bécsi népszínműírónak *Der Viehhändler aus Ober-Österreich, oder Stadt und Land* cz. színműve. Szigeti azonban aligha a német eredetét ismerte, hanem magyar átdolgozását. Ez 1859-től *A szegedi paraszt* cz. alatt Benedek József, színész átdolgozásában volt a vidéki színpadokon forgalomban. Mi tagadás, mi a vidéken, ha megszorultunk, e becsületes gyártmánynyal szolgáltunk a közönségnek, címét rendesen a hely szerint változtatva (kecskeméti stb. kupecz). — Megvallom, míg nem tudtam, hogy e darab német eredetiből készült, jó magyaros

¹ Koszorú. Szerk. Szana Tamás 1883. 38. számban. Szigetiről szóló tanulmányomban.

nyelvétől félrevezetve csodáltam, hogy az öreg Benedek utána letette a tollat. A darab határozottan hatott a *Rang és mód* keletkezésére. Igaz, hogy csak a főalakot és az első felvonás megindítását merítette belőle a szerző, de ennyi elég is volt alapnak. Egy jólelkű parasztgazdával találkozunk itt. Leánya úri öcscséné pesti kisasszonyává válik, míg az úri öcs leánya viszont a parasztgazda nevelésében elparlagiasodik. Persze megfoghatatlan, hogy a nagyzó Kovácsi miért nevelteti a szegedi parasztnál leányát s miért nem törődik vele. Szigeti nem is vette át e körülményt. De igen is azt, hogy a paraszt Pestre jó, s úri öcscse itt szégyent vall vele. Az utóbbit azonban a paraszt jó szíve az anyagi bukástól menti meg.

A többi azután Szigetinek saját leleménye. Hiszen a mit az ujságokból olvasott, a mit maga körül látott, hallott, csak azt kellett cselekvénynyé alakítania. De hogy mélyen ez állapotok fenekére hatolt, hogy ezeket kivonva a zajos világból költői lelkülete csendjében összpontosította, hogy a körüle zajló francia compositiókkal nem törődve, saját végtelen egyszerűsítő művészetével hozta ki a kész alkotást, ez drámairodalmunk történetében marandó nevet biztosít számára.

5. Csókon szerzett vőlegény. (1883.)

Már másutt (*Egressy és kora* I. 182.) jeleztem, hogy e bohózat alapeszméje Albinak *Die gefährliche Tante* cz. vígjátékából való. Ez alkalommal a megoldás forrásaival foglalkozunk. Midőn Ábray Irén megnyerte a fogadást, hogy megcsókoltatja magát az öreg Csontayval, s így ennek unokaöcscse őt elveheti feleségül, az öreg úr nem tudja leküzdeni a győztes színésznő iránti ellenszenvét, s hogy legalább megvetését biztosítsa, kárörömmel veti oda Irénnek, hogy úgy-e, mikor egyik alakoskodó szerepében nemes származását fitogtatta, az csak komédia volt. Irén most elkomolyodik s elmondja, hogy apja lengyel nemes volt, ki a magyar szabadságharcban is részt vett. Ez fellelkesíti az öreget, s kész örömmel egyezik bele unokaöcscse házasságába. A bohózatnak ezen lendületes befejezése nem Szigeti leleménye. Weissenthurm Johannának *Az idegen nő* cz. színműve ugyanígy oldódik meg. Henrik gróf egy homályos származású leányba szeret belé, de anyja ellenzi a házasságot. A leány végre felfedezi, hogy ő voltaképp Petrowsky Mária, magasrangú lengyel leánya, ki a lengyel szabadságharcban szenvedett vértanúi halált. (A darab meséjét I. Bajzánál, az 1841 jan. 12-ki előadás bírálatában.) Azonban a német darab ezen situációja is hagyományos típuszámba veendő. Maltitznak *Der alte Student* cz. drámájában viszont egy férfi, Zolky, incognitója felfedezésével jut imádottja kezéhez. Ő is lengyel szabadsághős volt. E régi darab annyiból érdekes, hogy teljesen eltérő cselekvényével alapeszméjében hasonlít Banville Theodore remek *Gringoire*jéhez. Mindkét darabban a hős

költői lelkületével, szavallatával, énekével nyeri meg a leányt, a kit szeret. A magyar műsornak meg *Zolky, a vén diák* annyiból nevezetes darabja, hogy színészeink, kik még ma is idegenkednek a lírai szavallattól, e kis drámában rá voltak erre utalva. Az eredetiben ugyanis Zolky Schillernek *An die Freude* cz. himnuszából szavall és énekel (Beethoven híres dallamára). Nálunk itt a magyar színész hazafias verssel állott elő. Egressy pl. ez alkalmat használta fel Garay *Kontjának* elszavallására.

A közvélemény a »ripacs« elnevezést Szigeti e bohózatból származtatja, mivel az egyik epizódszerepet játszó vándorszínésznek Ripacs a neve. *Ripacson, ripacs-színészkedésen* értjük a faluzó színészetet, mely nemcsak hivatottság, hanem a művészetnek még minimális kellékei nélkül is (kellő számú személyzet, legalább is túrhető díszlet, jelmez, maszkirozás) működik, úgyhogy még a be nem avatott néző is észreveszi a hiányokat, s épen e hiányosság a szájalom helyett a mulattatás egyik eszközlőjévé válik. A színészetnek e torzalakját a német világban *Schmierenek*, nálunk *ripacszkodásnak* nevezik. Voltakép egyszerre jelent meg a színészet keletkezésével. (L. *Szentivánéji álom*.) Már 1837-ből van mulatós ripacs-rajzunk.¹ A legművészibb azonban Szigeti előtt kétségkívül Jókaitól való, melyet a *Szegény gazdagok* cz. regényének *Babérossy Leander* fejezetében kapott le a színi világból oly találóan, mintha maga is színész lett volna. Szigeti azonban még egyszerűbben oly szemléltető képét rajzolja a színészet e komikus nyomorának, hogy teljes fogalmat ad róla. Deréki Antal azonban figyelmeztet bennünket arra (fent i. m.), hogy a *ripacs* szállóigét maga Szigeti is hagyománykép vette át. Előadása szerint Molnár György, a jeles tragikus, Szarvason vendégszerepelt a hatvanas években s midőn *Othellóra* üres háza volt, nem volt kedve feketére festeni arczát, hanem egyik színésznőnek fekete fátyolát feszítette ki képére. A fátyol azonban véletlenül pettyes volt s egyik gimnáziumi tanár a nézőtérén megjegyezte, hogy soha életében nem látott még ripacsos szerecsent. A fátyol-surrogatum nem Molnár találmánya. A színész, kivált színésznő, ha szerecsent ad, ha nincs nagyobb szerepe s ha a rendező eltűri, él vele, hogy ne kelljen képét bemázolnia. Arról tudunk, hogy a *Peleskei notárius* Othellójára a színész fátyolba burkolta arczát. De hogy a valódi *Othellóban* három órára, kiteve annak, hogy a sok beszéd, mimika folytán szája fölött a fátyol elszakadjon, fátyolosan jätsszék, erre még a legnagyobb ripacs is fejét csóválja. Deréki maga is csak hallomásból beszél. Molnár nem volt kedvelt alak és sokat ráfogtak. Vegyük számba továbbá, hogy saját vallomása szerint² csak 1880 után kultiválta Othellót. Ha tudjuk azt, hogy egy-egy szállóige

¹ Sziücsi József hívja fel a figyelmet Gaál József *Színjáték* cz. rajzára (*Bajza életrajza* 314. lap).

² *Világos után* 49. lap.

megszülemlése rendesen kideríthetetlen, a fentebbi magyarázatban méltán kételkedhetünk. Csak az bizonyos, hogy a *ripacs* szállóige a 80-as évek körül keletkezhetett. Része lehetett benne talán Rákosi Jenő *Ripacsos Pista dolmánya* cz. népszínművének is. Az tény, hogy e gúnynev nem sokkal Szigeti darabja előtt vált közkeletűvé. A színészeti irodalomban ez idő előtt semmi nyoma sincs.

6. Nőemancipáció. (1886.)

A *Csókon szerzett vőlegény* Szigetinek utolsó jelentősebb, irodalmi értékű műve. Pedig ebben is már az új Szigetit ismerjük meg, ki szakít előbbi nemes puritánságával s alkalmazkodik a Népszínház operette-szerű külsőségeihez. A *Nőemancipáció*ban és következő műveiben már e külsőségek a főek.

E bohózatának alapeszméje a legáltalánosabban szintén egy régi darabra emlékeztet. Bajza bosszankodva ír egy *Leány és nem fiú* cz. egyfelvonásos ú. n. tréfáról (1841 ápr. 1-i előadás bírálata). Egy bárói pár egy tízéves kis leányt fogad örökbe, kiről nem tudják, fiú-e vagy leány. Felöltöztetik katonaruhába, fegyvergyakorlatokat csinál s mikor pajkosságai által magát megkedveltette, akkor sül ki, hogy leány. A *Nőemancipáció*nak is az a főmomentuma, hogy a kisasszony férfiúnak, katonának tettei magát. Megjegyzendő, hogy Bajza úgy jelzi, hogy a darabot »németből szabadon Szigethy« dolgozta át. Hogy ez a mi Szigetink volna, kétséges, hiszen ekkor még nem volt színész, csak pesti jogász, bár feltehető volna, hogy mint ilyen hozzá akarván valahogyan félni a Nemzeti Színházhoz, e fordítását benyújtotta. E regényes hypothesisnek élet veszi azonban az, hogy Benkő *Színvilágában* a *Leány és nem fiú* szerzőjeként — holott világosan németből átdolgozott munka — Szili Károly van megnevezve.

7. A rokolyás bíró. (1887.)

Szigetit ez utolsó műve teljes hanyatlásában mutatja meg. A gondolat, hogy a török hódoltság idejéből adjon a költő képet. Jókai, K. Papp Miklós, Mikszáth (*Beszélő köntös*) pompás népies elbeszélései után ma is csábító lehetne a színműíróra nézve. Szigetinek hatástalan cselekvénye alkotásakor Tóth Kálmán *Dobó Katiczája* lebegett szeme előtt. Itt is, ott is hősiesskedő asszonyok szerepelnek, meg Balassa mintájára a némi humorral bíró Benedek diák. A szokástól eltérőleg azonban egy »jó basa«.

A Szigetire tett hatások általában fejlődésének nagy különözeteit mutatják. Először a romantika csillagában indul. Még pedig, bár mestere, Szigligeti, ekkor már rég szakított a túlzó iránynyal, melyet népszínműveiben sohasem is követett, Szigeti kedvtelve markol belé a gonoszság legsötétebb színeibe. Fejlődése

második fokozatában ismét egy régibb irány hatása alá kerül, de csak kiindulóiban: ez Kisfaludy Károly. Fogadások, alakoskodások expositióihoz folyamodik. Így látjuk ezt a *Becsületszóban* (mely különben igen sikerült vígjátéka), *Szerelem és örökségben*, *Falusiakban*, mely kedves, magyaros légköre, hazafias tendenciája s a miben egyetlen, az irodalomra való figyelmeztetése ellenére modernizált Kisfaludy-iskolára vall. Az, hogy Táray gróf álnéven mint festő jelenik meg, ismert ósdi motívum. A sok példa között talán Jósikának *Zólyomja* lebegett Szigeti előtt, hol a száműzött görög így nyeri meg imádottja szerelmét. Végre a fejlődés harmadik foka Szigetinél az, a melyben teremtő ereje, művészete önállóan bontakozik ki. A népies, minden ízében magyar jellemű vígjáték és színmű szellemének legértékesebb termése. A romantikus gonoszság itt egyszerű gyengeséggé enyhül. A jellemek egymásra többé nem alakoskodva, álcázva, hanem szemtől szembe érvényesítve akarataikat, természetes cselekvényt adnak, mely annyira tömör, hogy a legkisebb számú személyzetet mozgósítja s a külső segéd-eszközökről (dal, táncz, nagyobbyszerű díszlet) lemondva, a legegyszerűbb staffage-zsal éri be. Elmondhatjuk, hogy Szigeti három legsikerültebb művében (*Vén bakancsos*, *Kísértet*, *Rang és mód*) valósággal a legegyszerűbb lélektani tapasztalat válik költészetté.

Pályáján az a sajátságos, hogy egyszer-egyszer újra visszatér fejlődési fokozataihoz. Az oly tökéletes *Vén bakancsos* után a *Falusiakban* újra felbukkan Kisfaludy hatása. A *Rang és mód* után ismét, bár modernizálva, Kotzebue-Kisfaludy átöltözködési cselofogásain alapszik a cselekvény. Sőt egyik utolsó művében, a *Marcsa és Mariskában* (1882) oda jut vissza, a honnan kiindult, a romantikához. De ezt Szigeti egyéniségéből megérthetjük. Nem annyira a jelennel együttérező, mint inkább álmodozó írói jellem, ki fiatal korában sem szívesen vált meg a múlttól. Mintha Gaál Józsefből volna benne valami, a ki az új áramlat idején végkép elhallgatott. Szigeti persze erősebb tehetség lévén, fel-felébredt a jelen zajára és akkor alkotta kitűnő színműveit. De már az aggastyán teremtő ereje fogytával egészen a múltba mélyed el s a letűnt hagyományból merít ihletet munkáihoz.

RAKODCZAY PÁL.

RÉGI MAGYAR VERSESKÖNYVEK ISMERTETÉSE.

V. A Kuun-codex.¹

A Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában »*M. Cod. kis 8-drét 6. szám*« alatt van egy újabb félbőr-kötésű a hátlapon KUUN- | CODEX. | 1621—1647. | címet viselő eredeti kézirat, mely az eredetileg is a kézírathoz tartozó két levelen kívül 1—202 lapból áll. Eredetileg csak az 1—79. lapig volt számozva, a többi lapok számozása 80—202-ig újabb keletű. Az első számozatlan levelen Toldy Ferencz kezeírásával ez van: KUUN-CODEX. | 1621—1647. | = | Alább: A M. Akademiának ajándékozta Gróf Kuun Gyéza febr. 1858. A két bejegyzés között régi, XVII. századi kézírással ez áll: Ingenium probitas Artemq[ue] mo- | destia — — [egy olvashatatlan szó s alatta leragasztva, valószínűen névalírás]. Vae illis qui justificant Impium | propter Munera & justitiae justi au- | ferunt ab eo. Esaj: 5. | 23. Idem qui | supra. mpp. — A második számozatlan levél *a*) lapján két hasábban ez az index van, melyet a codex elejének (1—78. l.) másolója készített:

Index foliorum. etc. Maida nektek mondok 1. Oh felseges nagi ur mindē 19. Mostoha aniatul pogaī 21. Sok szep hadak maid 23. Boczfd [így] megh Ur Isten 26. Oh en ket fiemeim ti az ura 28. Segitfegűl az nagi Iñt 30. Emlekezűk az kirali megh 32. Te uagi ennekem en Iném 40. Puštaban sidokat uezerlő 41. Diczirteftek uram Eőrő 42. Keferű kinomban ef 44. Gondolkodasimat ef sok 46. Az ur Iñt moftan adgia 49. Oh kí kefen futok lelkiem 51. Uarom uram Isten 52. Banatos sziuem tekincz 55. Magaztallak en I[ste]nē[m] 58. Diczirtefel attia Isten 64. Igaßagh-nak ura ef 66. Az Muzak ßalasi ni 69. Remensegem nincz m̄ 71. Oh magos egeknek 72. Szarandokfa 75. Gondolkogial ember 78.

Ez az index azonban a codex felének tartalmáról sem ad kimutatást. A teljes és részletesebb tartalomkimutatás itt következik:

1. 1—18: Igen szep Historia Az szent Eleazar | Papnak az I[ste]n Teoruenienek megh tarta | saert ualo Martiromsagh szeniue-desreol az eő Felesegeuel Solomana Aßonnia, es 7 | fiaual eggiemben, Antiochus Kirali alath | Eőszue szeődettetet penigh

¹ Az I—IV. közleményt l. e folyóirat 1911. 58—64., 1913. 14—27., 1914. 80—97., 1915. 431—444. lapjain.

az Zent Bibliának | Utolsó keöniuenek, 6 és 7 részében Mellet
Ma | chabæusnak hinak Bornemisza Miklos all, | tall, ad Notam
lol lehet nagi sokat szoltunk sa, | ndorruul etc. | Maidan nektek
mondok ieles: | nagy czudat.. Utolsó versszak: Az ki ez eneket
szerze versekben | neuet el be ira verfek feieben | az ezer eöt
zazban ef hatuan niolczban | *Oldalt*: I[ste]nnek hiuein keferüfegh-
ben. Bornemiszanak itt említett műve, melyet 1568-ban szerzett, még
a XVI. században (valószínűen Bártfán), nyomtatásban is megjelent.
L. Szabó: RMK. I. 356. sz. a.

*2. 19—21: Oh felsegef nagi ur mindeneknek I[ste]ne | föld-
nek ef az mennek uagi te[re]mteö I[ste]ne | [10 versszak]. Versfök
nem adnak értelmet.

*3. 21—23: Moftoha aniatul pogani dai | kafaghra iutotal
magiar orßagh | — — [12 versszak]. A versfökből MARTINVS GIVS
neve jó ki.

*4. 23—25: Cantio de Millitibus= | Sok szep hadak maid
ind | ulnak, köztek szep zaz | lok loboghnak, — — [15 versszak].
A versfökből SARKESZI MATTEHE neve jó ki, a ki az utolsó vers-
szak szerint 1597-ben írta ez éneket.

5. 26—28: Boczafd megh Ur Isten iffiu | sagomnak uet-
ket, — — Versfök: BALASSI BALINTHE [15 versszak].

6. 28—30: Oh en ket ßemeim ti az ura [igy] nezetek, | [10
versszak]. Megvan Bornemisza Ék. 1582. CCLVI^b. lapon.

*7. 30—32: Segitfegül az nagi I[ste]nt | ki hia, — — [14 vers-
szak]. A versfökből SARKESZI MATEHT jó ki.

8. 32—40: Cantio de Millitibus, Pulchra | Emlkezünk az kirali
wegh haza | rul, — — A Névtelen szerzőnek a Gyulai vitézek egy
katonai kalandjáról írt énekét kiadta Szilády: RMKT. VII.
175—180. l.

*9. 40—41: Te uagi ennekem en I[ste]nem, | te hordozod
mindenüt feie[m], | [7 versszak, versföknek nincs értelm].

10. 41—42: Sequitur alia cantio etc | Puztaban sidokat uezerlö
io I[ste]n | — — [7 versszak]. A »P« initiale egy kardos, atillás,
bajuszos és szakállas vitézt ábrázol, ez oldalírással: »Deli Marko
Legeni«. Balassa Bálint ez énekét l. Balassa-Rimay Ist. én.
1670. 51. l.

*11. 42—44: Cantio Pulchra. | Diczirteßek Uram Eöreöke |
szent neued, ki ez ideigh | len gondomot vifelted, [10 versszak].
Versfök: DIOGIERBEN. A »D« initialeban egy levágott fejet tartó
kardos kéz van, oldalt ez írással: Deli Jußop. Megvan a Lipcsei
codexben is, valamint Ács 1778. 342—4. l.

*12. 44—46: Keserü kinomban es iaigatafimba[n] | el fogiot
remenfegem, — Az utolsó versszak szerint 1611-ben készült ének
[10 versszak].

*13. 46—49: Gondolkodasimat es sok banati | mot, fordiczad
örömrre szomo | rusagimat, — — Utolsó versszak: Ez eneket szer-
zem en nagi banatimban | neuemet megh irtam versek foliasaba[n] |

Ezer hat szaz kilencz estendő forgasban | pünkösznek hovaban.
finis est [15 versszak]. Versfők: GEORGIUS MIKES DE. [A »G« initiale-
ban egy bajuzsos férfifej.]

*14. 49—51: Az ur Istent mostan aldgia az en | lelkiem nagy
irgalmasagaert | [11 versszak]. Versfők: ALBERTVS I[E]ÖS. »A« ini-
tiale mindkét karján nyíllal átlótt férfi.

15. 51—52: Oh ki kefen futok lelkiem oruosahoz | ki bizonios
iret niuit oruoslaso[m]hoz | [6 versszak]. Versfők: OSIC[H]EE. Meg-
van Balassa és Rimay Ist. én. 1670. 81. l.

16. 52—55: Uarom uram I[ste]n feiemre kedvedet | hozam
sietsegel haicz le az egeket, | [12 versszak]. Versfők: US BALINT
VHAD. Megvan Balassa-Rimay Ist. én. 1670. 352. l.

17. 55—58: Banatos biuem tekencz az | eghre I[ste]nhez foliam-
uan, | [17 versszak.] Versfők: B DEMETRIVS TOTH DÉD. Megvan a
Decsi-codexben is.

18. 58—64: Alia Pulchra, | Magaztallak en I[ste]nem ura[m]
es attia[m] | mert attiai gondod uagion tere[m]p | tòm ream
[12 versszak]. Versfők: MATTHA CEMEKI. Megvan Balassa-Rimay
Ist. én. 1670. 345. l. A lapszámozás elvéteve, az 58-ról a
63-ra ugrik.

19. 64—66: Diczirtefel attia I[ste]n menieghben | halat adok
felsegednek mindenbe[n] [13 versszak]. Megvan Bornemisza: Énekek
1582. CCLVI^b — VII^a.

*20. 66—68: Igaßagnak ura es felső Sionnak | lakozoia
kerünk tekincz reank meni | bül kegielme | segedbül [18 ilyen
rövid vers, de az egész ének számmal jelzett 4 részre van osztva,
az 1 = 5, 2 = 4, 3 = 5, 4 = 4 rövid verszakkal]. Utána: finis per
me | NICOLAUS NAGY Anno Do[m]i[n]j | 1621, etc.

*21. 69—71: Cantio alia et Pulchra. | Az muzak fza | laff
nimfak hű forrafi Poetak laurial [10 versszak]. Versfők: ANGNES
MIOE. Az »A« initialeban N.[icolaus] N.[agy] betűkkel. Megvan Balassa-
Rimay: Istenes én. 1670. 287. l.

*22. 71—72: Remenfezem nincz mar nekem, nalad | nélkül
en Iftenem [7 versszak]. Versfők: RCVSATE.

*23. 72—74: Oh magof Egek[ne]k, s, nagy | meli tenge-
rek[nek] igaz | gato uezere [12 versszak]. Az »O« initiale karddal
átszúrt, farkába harapó kígyó, beléért F. H. F. betűkkel.

*24. 74—78: DE LVCAS KEÖRMENDI | Szarandokfagimnak teh
uagi | kaluhuza. Utolsó versszak: Igy dicziri iften egi iffu eő
magaban | hofi megh hallgattaßek eő imatfagaban | az 161 negiedik-
ben, Diczirteßek | Iften az Eőreők Eletben finis etc [17 versszak].
Versfők: SVM LVCAS KÖRMENDI. »S« initialeban N. N. [Nicolaus
Nagy] monogramm.

25. 78: Gondolkodial ember az | te bűneidrül, Iften | Ellen
valo fertelmefeged | rül, — A második versszak »Es erre feőképen
gondod legien neked« szavaival szakad meg, s a lap többi része,
valamint a 79—82. lap üresen hagyva. Bártfai Énekeskönyv 359. l.

(Az ének első sora reminiscencia Szerémi Illyés »Dicsérjük mindenkor az mi Istenünket« kezdetű énekének 3. versszakára.)

A 79—82. lap üres. A 83. laptól kezdve a verseskönyv más kéz írása.

*26. 83—85: Cantio optima | Iaÿ fzezin noenak buidoso bar- | kaja mint uetetet kőrniül | haboktul ladaia | [29 versszak].

A 85. lapon ugyanazon tentával, mint a codex írása, visszafele köv. bejegyzés van: Anno Dominj 1648.

27. 86—87: Cantio alia de | Szegin Feiem uram- | hoz ohait — — Utána: finis per me petrum Czaray | Anno Domini 1630. | [10 versszak]. Megjelent a Balassa-Rimay: Ist. énekek függ. Lőcse, 1670. 275. l. Alább 138—140. lapra még egyszer lemásolva.

A 88. lapon kezdődik a III. kéz írása s tart a 142. lapig.

28. 88—90: Alia sequit[ur] | Emlkezzezzel megh te gyarlo | ember az te Istenedrül | Utolsó versszak: Ezer eöt szazban es hatuan | negyben mikoron írának | Szeremenj [!] Illes mikoron eszt | szerze imatkozik uala Finis. | [12 versszak]. Megvan a Vasady-codexben is 115^a. Kiadta Szilády: RMKT. VII. 96—97. l. Kájoni: Cant. 1719. 474. l.

29. 90—93: Cantio de Beata Maria Vir: | Geöniörködgiel búz Ma | ria magos meniorbagh | ban — — Versfők: GAAPAR FRAE IRTE. Egy Frater Gáspár szerepel ugyan már 1560-ban, mint egy bibliai historia írója, de ez a Gáspár frater attól bizonyára különböző személy [14 versszak]. Ez ének megvan Kájoninál is Cant. 1719. 286. l.

*30. 93—94: Alia sequitur. | Geöniörködgiel Jefusnak | Szent Annia, Szent haromsagh | nak Szepsiges Liania [6 versszak]. 95—96 l. üres.

31. 97: Csonka ének négy strophája, melynek eleje a hiányzó levélen lehetett: »Az Seraphinoknak fereghi bolgálnak | Szüzeknek uiragha Cherubinok | kebek tisztelnj dichirnj es ma | gasztalni« kezdettel. Ez a »Maria dicsőfsegnek Anyja« kezdetű ének 5. versszaka. L. Kájoni: Cant. 1719. 287. l.

*32. 97—100: Alia eadem. [így] | Keferuemet nagy Vr I[ste]n, | iol Latod mely artatlan | en eletem iol tudod — — [12 versszak]. Versfők: KIRIE ELEISON.

33. 101—103: Alia Ad Notam Hala Adafunkba[n] | [D]auid prophetanak imadko | zasarul, magosztalliuK I[ste]nt irgalma | sagnarul, el ne felet- | kezzünk io tetemenierül — — [12 versszak]. Versfők: DESKAE ES ENEK. Megjel. Szegedi G. Énekesk. 1569. 19. l., a hol »Ad notam Iasonis« van.

*34. 103—104: Alia Cantio | [D]jicsirtfessel kegyes fzüz | Maria, irgalmagsagnak | mert te uagy szent Annja | minden draha ioknak | szent | Aßonia Tellies min | den dűchö | sighnek Annja [6 versszak].

*35. 105—107: Alia sequit[ur] | [I]dűozlet leön az údűos, | segh, melliel rontiak az eördoghöt | eötet mardofsak büneink, segilj megh mjn | ket maria | [16 versszak].

36. 107—108: Cantio Alia R: P: | De Eadem | [M]indenek-
[ne]k teremtoie, hiuek | nek eorok uilagha Christus | megh ualto Vr
I[ste]n, halgas | megh könyörgefunket [6 versszak]. Utána ugyan-
azon kézzel: Finis 1634. Az Ambrosiusnak tulajdonított »Conditor
alme siderum« kezdetű himnus (v. ö. RMKT. I. 354. 1.) fordítása,
az 5. versszak kihagyásával. Ennek a himnusnak más fordításai:
1. Hugyak felséges szerzője (Döbrentey-cod. 221—2. 1.). 2. Czillagok-
nak teremtoie [7 versszak] (Batthyányi-cod. 14—15. 1.). 3. Mindenek-
nek teremtoie [7 versszak] (Huszár Gál Énekesk. CXLII^b—III^b).
4. Tsillagoknak alkotója, Hiveknek örök világa [7 versszak] (Gönczi-
féle Énekesk. Pozs. é. n. XVIII. sz. kiad. 7 l. Ugyanez a ford.
Sartorius: Lelki óra Vitt. 1730. 226. 1.). Nem tévesztendő össze ezzel
a Kájoninál (1719. kiad. 22. 1.) lévő »Mindeneknek alkotója, És hivek-
nek szép világa« kezdetű himnus, mely a Breviarium Romanum
»Creator alme siderum« himnusának fordítása. 5. A Kuun-codex-
ban levő fordítás. — Van ezen kívül még egy másik himnus,
melynek 1—3, 9 és 11 versszaka nagyjában megfelel a Conditor
alme siderum 1—3, 6 és 7 versszakának. (V. ö. Irod. Közl. 1905.
145. 1.) Ennek magyar fordítása van a Batthyányi-codex 11—13.
lapjain »Mindeneknek teremtoie es hiueknek meg ualtoia« kezdet-
tel. Ez van lenyomatva némi csekély stilaris módosítással a Huszár
Gál (CXLIII^b—III^b 1.), Bornemisza Péter (CLXVIII^b), Gönczi Gy.
(id. kiad. 6—7. 1. 5. sz.) az 5. és 8. versszak elhagyásával s
Sartorius Énekeskönyvében 218—9. 1.

37. 109—111: Alia [D]ichiretes uağy szép búz | Maria rad
tekinte meniek | nek kirallia, hogy te len | nel Jefusnak bent Annja |
szent leleknek dragha | kincz tartoia | [14 versszak]. Kájoni: Cant.
1719. 17. 1.

38. 112: Alia R: P. D. E. D. [M]aria dűchűfsignek | Annia
menyorszagh | nak kiralýne Aszo | nia, szent Harom | sagnak
Leania es uilagnak közben | iarioia | — — [4 versszak.] V. ö.
Kájoni: Cant. 1719. 287.

113—114. 1. üres.

*39. 115—116: Énektörédék [11 versszak], melynek eleje a
hiányzó levélen volt, e lap »Mikoron azirt est biuek szerint | gya-
korta mondanak« sorral kezdődik. A »Nagy szível várják vala
régentén az Istennek Fiát« kezdetű adventi ének 7. és köv. vers-
szakai (l. Kájoni: 1719. kiad. 12—13. 1.). A 9. és 10. versszak
közt ez új versszak van: »Mert te tellyes vağy, es be | tóltettel
Christusnak általa Attia I[sten]nek az eő malaštiaual.

40. 116—118: Alia Cantio | [T]engernek fenies czillagh | ia
Idűöz legy Christus Szent Annia, az szűzek | nek šep Viragha
me | nieknek Boldogh ka | puia | [9 versszak]. A Cantus Catholici
1703. 263. 1. Kájoni 1719. 300. 1.

41. 119—120: Cantio Alia | [E]eőrűly [így] dűchűfšighes |
šzep szűz Christus | An | nia ki uilaghra ša | baditot nekűnk
šűlel | kit szent Lelektűl fo, | gadal az Gabriel Ar | changialnak

mikoro[n] hiuel [9 versszak]. Cantus cath. 1703. 49. 1. Kájoni 1719. 302. 1.

*42. 120—122: Sequitur alia. | Angyaloknak nagy Aszo | nia, Vr Iefusnak bent szülőie beginieknek | reminsighe imadgy értünk búz Maria [13 versszak.]

43. 122—124: De Eadem. | [A]ngyaloknak nagysagos | Aszo-nya Vr Iefusnak du, | czófsighes Annia, menyör | szaghnak bep-sighes Aszo, | nia, Paradiczomnak nagy | szeles kapuia | [10 versszak]. Hajnal M. A Jézus szívét szerető szívek aitat. Pos. 1642. 237. 1. Cantus Cath. 1703. 254. 1. Kájoni: Cant. 1719. 285. 1.

44. 124—127: Alia Cantio | [M]i Vrunk Iefus Chris | tusnak fzerelmes Attia | Vr I[ste]n, kerünk búnniek megh immaron ez Vila | gon, nagy haragod mjnt | Szent Daud ideieben | [18 versszak].

45. 128—130: Ad notam Mi Vronk Jefus | Emlekezzel megh Vr I[ste]n az | mi nagy giarlofaginkrúl, Végén: Ekképen könyörge, regen szent Daud | az Vr Istennek [17 versszak.] Megvan Várad Enekesk. 1566. 53. 1. Szegedi G. Ek. 1569. 17. 1. stb.

131—2. 1. üres.

*46. 133. 1. Ének töredéke, mely itt »Aldot uagy te Boldogh Szüz Maria | « szavakkal kezdődik és 5 versszak van meg belőle.

47. 134: De eadem. | [N]agy szíuel uariak | uala regenten az I[ste]nnek | fiat Abraham Att | iank es az Patriar | chak [6 versszak]. Kájoni: Cant. 1719. 12. 1.

48. 135—138. Alia sequitur. | [M]ikint Aegiptusban kis | Pellicanj madar [13 versszak]. A Balassa-Rimay: Istenes énekei függelékében Lőcse 1670. 349 l.

49. 138—140: [S]zezinj feiem Vramhoz | ohait töredelmes fziuet | neki hait — [10 versszak.] Lásd fentebb 86—87. 1.

50. 140—142: Alia Cantio | [S]zent dauid kiraly ha | boru-faghaban pana | szolkodik Istennek buy | aban es im ezt mondgia eő | nagy firalmaban szellel bui | dostaban. | Végén Amen, Finis. | Sequitur Alia [et]c. s egy ének kezdősora lehuzva, prob. cal. [7 versszak]. Kájoni: Cant. 1719. 489. 1.

Más [IV.] kéz írásával:

51. 143—146: Cantio Alia | Teged Vram ualamikor | lölköm kezd kialtani [13 versszak].

A két első versszak más kéz írása. Versfők: TEPHANWS MARUS. Megjelent a Balassa-Rimay Ist. én. függ. 1670. 283. 1.

A 146—158. lap vagy a III. kéz gondatlanabb írása, vagy más kéztől ered.

52. 146—158: Jubilus S. Bernardi | Jesu dulcis memoria etc. | Iesus Szent búvek [!] arannya, | mennyei seregh kirallya, | [43 versszak]. Megvan Kájoni: Cant. 1719. 237. 1.

*53. 159—165: Cantio Nova Palatini. | Nem regen keuelien Groff | ur Esterhaz, — — Ismét különböző [V.] kéz írása, mely a 170. lapig tart.

*54. 165—8: ALIA | Sok bum es faratsagim | vtan, vgian ottan elalua[m] — — [13 versszak].

55. 169—171: ALIA | Kegies gond viseleö | kyeönnyeörvleö [ez éneket tovább nem folytatta, hanem mindjárt utána írta]: aldót es beolcz az az ember fzent Daudid mongia, | az ki latrok utat latta, — — [6 versszak]. Végén: Finis Anno Chrifti | 1642. Az ének utolsó versszaka s a következő ének más [VI.] kéz írása.

56. 171—174: Psalmus 74. (előbb 64-et írt) Hogy Jerusalemnak draga | Templomat, eldulata regen es eo | varasat — — [19 versszak]. Megvan Kájoni: Cant. 1719. 386. l. Gönczi Pos. é. n. 140.

57. 175—176: Más [VII.] kéz írásával, mely a következő éneket is másolta: Pater, Sancte mitis atq[ue] pië O Jesu Xpe [= Christe] fili | Venerande, — — O mi fzent Attyank kegyes | és kegyelmes — — Végén: Finis hujus operis. | Laus Deo. || [A latin egy versszakon kívül 4 versszak, a 2-ik után üres hely hagyva.] Kájoni: Cant. 1719. 227. l.

177—178: Ad eleuatione[m] | Oh aldót Manna Istennek fia | megh tert bűneösnek te uagÿ | oltalma. | Végén: Laus Deo 1643. [8 versszak]. Kájoni: Cant. 1719. 259. l.

Más írással, mely alkalmasint a IV. kéztől ered, míg a következő ének írása az V-ikhez áll legközelebb.

*59. 179—182: Az mirigyrol valo ßep enek 1647. | Sok ßomorusaggal meg rakodót Idő, | Siralom[m]al arat keserues Eztendő | — — Végén: Ezer hat ßaz utan negiuen hatra | iutuan, Dög halal haioian | keseruen foroguan, Ne[m] | zetem siralman enis | ßomorkoduan, | Irta[m] | nagi ohaitvan | Böyt előnek | fottan. | finis. | [10 számozott versszak].

182: Isten eltesse kegielmedet | edes Attyam | Szentek seregiben uigyzo z. Pasztor. | Tovább nincs, úgy látszik, csak probatio calami volt.

60. 183—189: Cantio Pulchra. | Kőnyvem forrasi ara- | dafi, indulliatok | [20 versszak]. Megvan a Balassa-Rimay: Ist. én. függelékében Lőcse 1670. 340. l.

190—1: Dixit Dominus Domino | Sede a dextris meis. [A 109. Psalmus kezdete]. A folytatás elmaradt s a lap többi része, valamint 192—3. l. üres. V. ö. Kájoni: Cant. 1719. 653., 654. l.

61. 194—5: Ez és ettől a 200. lapig újabb [VIII. valószínűen 18. századi] kéz írása: Jezus szent halalának | meg halád ember létét, menyel | nagy kiralynak fzerenyű ken | szenvedisét, kőnyviz fzemem, | hasad fzivem, oh nagy vétem | hogy Isten fzenved értem [7 versszak]. Kájoni: Cant. 1719. 124. l.

62. 196—7: Ne Szally pörben én velem, oh én | edes Istenem [13 versszak]. Balassa-Rimay: Ist. én. Lőcse 1670. 342. l., újabb kiadás Vasáry D. Péczeli Király Imre énekei 54—55. l., de a kiadó nem tartja Péczeli K. művének.

63. 198—199: Meg ne fedgy engemet, Uram fel | gerjedett haragodnak tuzében; | és meg ne ostorozz | bűneimnek gonosz |

érdemiért mérgedben, | de könyörűly | rajtam: mert meg nyomorottam meg | büzhött febeimben [6 versszak.] Kájoni: Cant. 1719. 541. Már előbb megvan Pázmány Péter Imádságos könyvében, mint a hét poenentialis zsoltár közül a VI. Zsoltár.

200: Mas Enekek. | Sequuntur hicce aliquot perfectio | Annj decursum cum ungari | cis pro festis Majoribus. | Kirie magne Deus & uti folet. | Ungarice | Kérünk tized atya Isten menynek | földnek teremője, fz. fiad[na]k szűletése | jért legy irgalmas mi nékéünk | [igy]. Ezenkívül még két ilyen (2+3 soros) könyörgészakaszból áll.

201: Az első kéz írása: Dei † Albertum † ab † omnibus infirmitatibus | † tuis et † a † febre † quotidianis † biduanis | [még 3 sor] † Abrachadabra † kezdetben vala az ige | Abācha[da]br † Ef az ige I[ste]nnel uala ef az ige I[ste]n ua[la] — — stb. még 21 sor. U. o. Panditur interea a domo omni | potentis olimpi | Még egy megcsonkított s 2—3 szóból álló probatio calamival, melynek nem vehető ki az értelme, záródik a kézirat.

Miként az énekgyűjtemény tartalmának felsorolása alkalmával említettük, az több kéz írása. Az első részt Nagy Miklós írta s legalább egy részét 1621-ben, mint a 68. lapon lévő bejegyzése mutatja; a második másoló Csatáry Péter, a ki 1630-ban ír (85. l.). Végre a 85. lapon levő »1648« évbejegyzést mint probatio calamit nem véve tekintetbe, 1647. év az utolsó évszám, mely a másolás idejét jelöli (179. l.), de az írás karaktere mutatja, hogy jóval későbbi kézírás is van a kötetben.

1.

- 19 Oh felsegef nagi ur mendeneknek I[ste]ne
földnek ef az mennek uagi teremő I[ste]ne
az te hiueidnek kik teged tiβtelnek
uagi kegielmef Istene,
Minden hato Isten ki lakol az Egekben,
harom Bemeliben uagi Egi Isteni felsegben,
ki lelki allat uagi eőreőke ualo uagi
biro uagi mendeneken ||
- 20 Termeβeted Berint te igen irgalmas uagi
ki az bűnefeken keőnieőrüleő I[ste]n uagi
az te hiueidnek kik te hozdad ternek
uagi kegielmef Isten,
Veghetetlen irgalmu megh tarto I[ste]n te uagi
beőlzeβegel rakua hatalmaf io I[ste]n uagi
lathato dolgoknak lathatlanoknak
megh tarto I[ste]n te uagi,
Teőb I[ste]n naladnal ninczen menien sem feőldeő[n]
Elseőb sem utolsob nincz irgalmaβagodnal
birz az nagi Tengerral mind meniel ef feőldel
ef az benne ualokkal,
Az ur I[ste]n mondgia hogi uala meli oraban
Zegeni bűneőf ember el efik ez uilaghban
megh siratuan bűnet hozza ala niuitia
az eő kegielmef kezet,

Oh te minden ható eőreők attia ur Isten
 azki keonieőrultel mi raitunk buneőfeőkeőn
 az te szent fiadot boczatad erettünk
 hogi keőzben iaronk legien
 Oh szep Iesus xps¹ ur I[ste]nnek barania
 az mi ualtsagunknak nagi draga szep arania
 az te hiucidnek kik te benned biznak
 uagi kegielmef I[ste]ne, ||
 Oh szent lelek I[ste]n hiuek uilagoBaga
 Bomoru Biueknek ki uagi uigasztaloia
 Enged hogi szent lelked legien mi sziuünk[ne]k
 te hozzad inditoia,
 Dicziret dűczeőfegh legien az Ur Istennek
 uele egietemben az Iesus xpB[n]ak²
 ki egi hatalimmal szent lelek I[ste]nnek,
 harom Bemeli egi Isten, finis eft.

2.

- 21 Mostoha aniatul pogani daikafaghra iutotal magiar orszagh,
 VeBede eBeden kigio kebeledben kinek nagi az alnoksagh,
 feied houa haitot bizonnial megh higied keferuel az Tutorfagh
 Azt szoktak mondani nem io keőzeőfűlni Baranioknak farkaBal,
 Mert ha megh ehezik otta[n] gondolkodik nem gondol szam adaBal,
 azert iőuendőbe[n] az ki neki hiBen bizoni fizet kiniaual,
 Regi rauasz roka regen megh tanulta mi[n]t kel banni komiaual,
 magat leterieBti keőrmeit el reiti hizelkedik farkanak [igy],
 de ha mogiat erti ottan ki ielenti mert iaczik az Ludakcal, ||
 22 TermeBeti ellen soha sem[m]ikepen egi Teőrők fem Izelidűl,
 mikepen szerezzen hogi az feőreődeőben Bappannal nem feirűl,
 azert iőuendőben az ki neki hizen bizonial megh szegienűl,
 Jotetemeni heliet lasd mit czelekedet egieb sok orBagokkal,
 az kiket fegiuerrrel megh ne[m] birt ereouel megh rontia czalardsagal,
 nagy sok Bep Bo utan breBől kepegh mo[n]dua[n] mit iaczol CzaBarrunkcal,
 Nettek is magiarok Bűksegh az okoBagh kik oda haioltatok,
 mighlen tellieBegel utolso ueBesben beleie nem borultok,
 mert heiabban leBen az farkas ueremben oBtan orditanotok
 Vagi nem tudyatoke aze az pallerfagh ualakinek artotok,
 ha keduttek Berint ef nagi reBe Berint hozzaia allottatok,
 az rendet ugi Babia ualamint akaria rőuid nap megh lattiatok,
 Szulyma[n] CzaBarnak hogi Supplicatokat Nemet ellen magiarok,
 hogi Janos Vaidanak ef az teőb Uraknak lenne ereős oltalmok,
 Eőrőmeft azokis mint farkas iuhoknak lenne ollia[n] paztorok
 Giamoltala[n] nepek kik most ream neznek monduan leBek oltalmok,
 mert az mit kiua[n]tam most ahoz || iutottam allanak halat adok,
 Budaban ha leBek ot uagio[n] io feBek onnet orBagot birok,
 Jol megh laBatok ti mit haznalhattok ti Teőreők Tutorfagaua,
 ki oli mesterfegel mint Maczka egerrel iaczot ti attiatokkal,
 Tijs azt meritek ha rá nem gondoltok Teőreők tarlasagaua,
 Vtalatos dologh hogi kereBtien forogh pogannial az taborban,
 mert xps hiuei Mahumet ebei nem fernek egi akolban,
 de az ki nemzeti Boktak reBesűlni egienlő gonobaghban.
 Soha ne uellietek hogi iot erheBetek igienetlenfeghtekben,
 de az mitt akartok egi arant foghiatok I[ste]ni felelem[m]e],
 mert külső segítsegh bizonios Elenfegh iol erezűk ueftűnket finis eft.

¹ Krisztus.² Krisztusnak.

3.

23 Cantio de Millitibuf =

[S]ok szep hadak maid indulnak, keöztek szep zazlok lobognak, Dobok
Trombitak harfoghnak, Mikor Jefust kialtonak, ||

24 Algiuk pufkak ha ropognak, az Bep kopiak romladoznak, az uitezek
uagdalkoznak pogani feiek feöldre hulnak

Rettenetel fegiuer fenlik, maidan leßen algiu zengef, sereghek keözt nagi
üueltes, sebesedik sok feö efik,

Keonieöreoghiünk I[ste]nünknek, adgion eröt seregünknek, batorfagot mi
* sziuünknek uigaßagot mi lelkünknek,

Eöreök I[ste]n legi mellettünk, poganiokkal uy erettü[n]k hogi ne legien
ellensegünk, kivel teged mi diczirünk,

Szegient ualnak kik el futnak, azok mernek kik p[r]obalnak, ha megh
hálnak is hirt hadnak, igaz hitert kik megh uinak,

Zabolazd megh poganiokat, uedel eö batorsagokat, ne menczed megh eö
hadokat, uerd megh uram hatalmokat,

Izraellel iol tet I[ste]n, hatalom kiuüled nincsen teuagi kirali menien
feöldeön, kerubionon eleö Isten ||

25 Moft sem kißeb te hatalmad, sem reüideb te B:[=szent] karod,
poganioka[n] oncz haragod, kiuel eöket el ront haßuk,

Az szeleket funi hagiod, az fel feöldet haborgatod, az tengertis habor-
gatod, az kis hadat uidamitod,

Tabort Uram iari keörniülünk, legi hatalmas feiedelmünk, ellenfeghtül hogi
ne fellü[n]k¹ kire Angialtul uezerlettünk.

Tamazd fel mar czillagunkat, tanicz uini uiainkat, uaghdalkozni mi karun-
kat, szabadicz megh orßagunkat.

Ez csak I[ste]n akarattia, poganiokat hogi kihozza maid kezünkben eöket
adgia, mind szabliara haniattattia,

Ha megh ueris al Iftenen, mi nem az nagi sok seregen, sem emberen sem
Eördögeön, csak az hatalmas Istenen

Ezer eöt ßaz kilenczuen hetben, szerze ezt egi io kedueben, az nagi
I[ste]n seregeben, aldott legi Eöreöke Amen finis est. ||

4.

30 Segitfegül az nagi I[ste]nt ki hia,
az oli embert nagi sok iokkal megh aldgia,

ßiuet batoritia lelket uigasztallia,

Ald megh uram: ellenfegen boßumot,
mert csak read biztam uram magamot,
uifellied gondomat, ald megh hatalmamot.

Remenfeget az I[ste]nben ki ueti,
az oli ember Ellenfeget megh ueri,
uarait elteöri orßagat megh ueßi,

31 Kopia Teörük fegiuer fenlik feö efik,
ßü irtozik ßin ualtozik seb efik
ßas holt teftel hizik uerrel refzegedik²

Eörök I[ste]n te uagi az minden hato,
diadalom ef hatalom athato
te uagi batorito es megh uidamito,

Seregeknek uagi felsegef Iftene,
mennek feöldnek nagi hatalmas I[ste]ne,
ßabliank eleßege karunk uiteßege,

¹ A k betüt bekötéskor levágta a könyvkötő.

² E versszak alliterációival szinte kirí a költeménybő.

- Zazlod alat batorfagal mi iarunk,
 Izent neuedert poganiokkal megh uiuunk
 mert te uagi oltalmunk paifunk ef kardu[n]k
 I[ste]n uelünk hat kiuel mit gondolunk
 igaz hittel mi csak eő benne bizunk
 Ioha Begient nem uallunk mert eő mi kiraliu[n]k
- Maid lattiatok poganiok romlasat,
 I[ste]n eleőt oli nagi szegien uallafat
 Eleőtünk futafat Belel buidoafat
 Attiank keli fel az nagi felső egekbül
 Tekincz rank düczeőfegeş fzekekbül,
 iüi fegitsegünkre Isteni keduedbül,
 Tölcz be uram bekefegei Biiünket
 ueghetetlen eörömmel mi lelünk, ||
 32 Ereőtlenel az nagi Ereőt uereted,
 keuef altal az fokfagot megh gieőzeöd,
 küleömbfegh nincz nalad az mit akarz teBel,
 Hozzank küldgied te Bent segitsegedet,
 uele Eözue te hatalmaf Ereodet,
 kiuel megh gieözheBük mi ellenfeğünket.
 Te uagi nekünk fegitsegünk Istenünk
 EreőBegünk uiteBegünk uezerünk
 teuagi feiedelmünk hatalmaBag uelünk
 te uagi feiedelmünk hatalmaBagh nekünk finis eft.

5.

- 40 Te uagi ennekem en I[ste]nem,
 te hordozod mindenüt feie[m],
 te uifeled az en eletem, kit attal nekem,
 iol teőtten en uelem en I[ste]nem.
- Im mire iuta szep nemzetem,
 gialazatra szep lako heliem,
 magyaroknak io remenfegek, el fogiot ügiek,
 mert elkeölt sokaknak eöreökfegek
- El puztula az szep al feöld,
 felek raita hagi az io fel feöld,
 utana megien az kis darab feöld oh te ziros föld,
 mert el keölt Erdeli ef hauaf al feöld,
 mert el keölt Erdeli es hauaf al feöld
- Felek raita hogy el puztittia,
 az tatar ham ha megh indittia,
 Nilasittis uele el hoza, orBagunk Dullia,
 Egeti mi feöldünket ef rabollia
 Egeti mi feöldünket es rabollia
- Ram tatotta torkat sok nemzet,
 kiualkepen idegen nemzet,
 eleitül foghuan tegedet ueBtet, Ellened uetet,
 ki regen te ueled iol tehetet,
 ki regen te ueled iol tehetet ||
- 41 Mikepen iara az czarlo keözi,
 mikepen tiBa Dunanak keözi,
 az szep keöroz marosnak keözi eő tartomani,
 Erdelnek sok kinczel feő uarafi,
 Erdelnek sok,¹

¹ Így, t. i. mint az előbbi sor.

Agion az I[ste]n iob űdöt ernünk,
 hogi ez niaron bekeuel elliünk,
 maradot orßagunkban bekeuel elliünk, semmit ne felliünk,
 mert el ment az az ellenfegh kitül feltünk finis.

6.

*Cantio Pulchra.*¹

- 42 DiczirteBek Uram Eöreöke szent neued,
 ki ez ideighlen gondomot vifelted,
 meltatlansagimot Ur I[ste]n ne[m] nezted,
 hala legien neked hogi ez űdöt eritem. ||
- 43 Irgalmaßagodnak czudalatos uoltat,
 am emberi emberi elme² azt megh nem foghattia,
 meli Borgalmatos uagi az el taplalasra,
 remenfegh kiueöl is fzolitaz giakorta,
 Oli nagi gondod uagion az mi életünkre,
 életünkben ualo minden züksegünkre,
 mikor gondolkottam megh annak elötte,
 felsegödnel dolgunk³ el uagion rendölue⁴.
 Gondolkottam sokat az regi attiakrol.
 ez szeles Vilagon sok buidosasokrol,⁵
 meli nagy gondot uram uifeltel azokrul,
 megh marhaiokrul is nem csak eö magokrul
 Jol tudom moftanif te azon I[ste]n uagi
 irgalmaßagodis szinten oli igen nagi
 ki soha nem hagiöd az benned bizokat
 azert kerlek uram szomat meg halgaßad
 En mindenkor tudod felsegedben biztam,
 minden iauaimat csak te tuled uartam
 az en eletemben hozzad fohazkottam
 segitseget uram felsegedtul kertem ||
- 44 Ream tekincz azert irgalmaßagodbul,
 uifeli gondot ream ili nagi züksegemben
 ne nezd büneimet oh en io I[ste]nem
 mutasd megh hogi te uagi gonduifelo[m] neke[m]
 Büneimet penigh megh boczassad nekem
 kiuel megh bantalak naponkint I[ste]nem
 mert az nagi giarlosagh uifien arra engem
 de az te neuedert legi kegielmes nekem
 Ez földön migh elek adgi io egeßeget,
 minden hiueiddel lelki czendeßeget,
 fele baratinkeözt ualo eggiesseget
 io hirrel ef neuel aldgi megh uram minket
 Nagi halakot aduan hogi mi mind ezekert
 diczirüük neuedet irgalmaßagodert
 szent lelkeddel holtigh az Jezus xpsert
 neueli igaz hitben szerelmes fiadert finis.

¹ A Lipcsei codex 10^b—11^a lapjain szintén megvan ez az ének. —

² Lc. nemzet. — ³ Lc. dolgom. — ⁴ A Lc.-ben ezután ez a versszak van:

Sok buual banatal mi megis magunkat,
 giötörüük farasztiuk sok gondolatinkat,
 de csak Vgy. köl lenni az mint te akartad,
 mint es hogy Vegested megh maradasinkat.

⁵ Lc. Ez Vilagon ualo sok buidosasokrol.

7.

- 44 Kesorű kinomban es iaigatafimban elfogiot remenfegem,
megszabadulafat nilua[n] nem reme[n]lli en niomorodot feiem,
tömlőcznek feneken magat atta bunak mar meg sebhetet elmem ||
- 45 En keferuef testem bizoni hafonlo uagi az niuza[n]do baranihoz,
a, uagi az megh hizlalt szep etellel tartot megh őlendő madarhoz,
azki ő magaban keuefet bizhatik megh szabadulassához.
Kemeni kalitkabal kiropűlefeket mint madarak kiuaniak,
uagi mint szegeni rabok kerezten nepeknek tarfaBagat ohaitiak,
mint az gonoszok is ueBelnek fiai szabadulasit uariak.
Szinten ugian uaria niomorodot feiem minden szabadulasat,
keserűsegekcel giakor sok keőniuekkel neduefiti orczaiat
szomorusagaba[n] kefe[r]ues kiniaban megh eresztette haiat,
Vaiha megh eltemben keferues sziuemnek engettetnek uigaBagh,
uaiha teftembeli tagoknak megh eczer adatnek io oruoBagh,
Tudom el tauoznek feiemrűl el fnek az keferues aruafagh,
Igen bőlcz hatalmas es irgalmas ur uagi edef uram I[ste]nem,
Tűled el ne taszicz elődben felhatot en buzgo keőnieorgeBem,
Tekincz szent fiadnak elki folt ueereet I[ste]nem szent uezerem, ||
- 46 Fogadasod tartia ha niomorult bűnős felsegedhez felkialt,
tőredelmes sziuel szep keőniörgesekkel hogyha elődben boczad,
tűled el nem űzöd sőt io szem[m]el nezed ha latod igaBagat,
Lam nagi kegielmeBen tenger orueniebul az Jonastis ki hozad,
Egeő kemenczebűl az haro[m] iffiakot szep epen megh tartottad,
az oroszlaniok[na]k az szegeni Danielt be nielnie nem hagiad,
Mencz ki az rabsagghbul hogi ha felsegednek akarattia muttattia,
uagi ha felsegednek kedues akarattia dekretoma azt tartia,
hogi ez giaRlo teftben szenuegiek kinokat ugi legien minde[n] mo[n]gia.
HatBaz es tizen egi eztendőben szerzem ez eneket uerfekben,
mikor halalomhoz mar nem meBBe uolnek niomorodot űgiemben,
ui uar teőmlőczeben bizoni ki oluaBa io peldat uehet ebben fl[nis]

8.

- 46 Gondolkodasimat es sok banatimot,
fordiczad őreőmre szomorusagimat,
hozd fel en Iftene[m] fenies czillagomat,
uilagos napomat. ||
- 47 Enni sok insehgbűl bubul es banatbul,
mint afpis kigioktul sok merges nieluektűl
mencz megh en I[ste]nem az hitetlenseghtűl
en ellensegimtűl.
Oltalmaz megh tűleők szinten mint szent Jobot,
En edef I[ste]nem ili bűnős fiadat
te felseged ellen nagi sokszor uetkezet
megh te read iutot.
Ream en I[ste]nem szegeni niomorultra
fordicz szent szemedet mint egy szent Jonasz[a]¹
kit czet hal el nieluen megint az szarazr[a]
okada az partra.
Gondod en reamis szinten oli nagi legien
En űgiekezetem minden iora mennien
mint az szent Jofephnek dolgom ugi forogho[n]
tizteseges legien.

¹ Az a levágva.

- Juffonak eBedben szenteknek Istene,
 minden allatoknak kegiel teremtőie,
 az te szent fiadnak nagi kin szenvedese
 szeörnü epesege. ||
- 48 Uere ki hulasa bünömnek soksaga,
 moBa hat el neki minden undoksagat
 mint az szent Daidnak megh siratua[n] bűnet
 megh alazuan magat.
 Szep hala adaBaI eő eseti utan,
 Dicziri az urat megh terese utan
 kez az szolgalatra bűneit el hagiuan
 töbe nem keőuetuen
 Mint szinten az szentek az ő eletekben
 alazatos kepen szolgaltanak hiuen
 Diczirem felleged enis azonképen
 tellies eletemben.
 Idöm elfoliasa mint arniek mulasa
 Eltauozik túlem nagi fris uigaBaBa,
 mint szep buboriknak uizen lobogaBa,
 nincz alandosaga.
 Kerbeli [igy] uiragok szep tündöklő füvek
 boldoghbak nalunknal szepen zöld alo¹ fak
 ideiek el teluen megint elitaltoznak [igy]
 es giazban öltöznek
 EkeBegh nagi frissegh igh hat nem alando
 szeles ez vilagon minden ualozando, ||
 49 mint ora forgaBa minden el mulando
 údóuel romlando
 Sok szep keőnieőrgelbel kegielmef ur Iften
 En fel magabstallak tellief eletemben
 migh leBen eitem ez halando telben
 DiczirteBel meniben.
 Dicziret dűczőssegh az attia Iftennek
 fenief meni orBaBgan az Iesus xpsnak
 Egenlő meltosagh az szent haromsaghnak
 szent lelek Iftennek.
 Ez eneket szerzem en nagi banatimban
 neuemet megh irtam uersek foliasaba[n]
 Ezer hat szaz kilencz esztendő forgasban
 pünkösdek houaban finis eit.

9.

- 49 Az ur Istent mostan aldgia az en lelkem nagi irgalmaBaBaert,
 Es en hozzam ualo kegielmefsegheert uelem töt nagi sok iokert,
 halat adok neki az en uigh sziuembül bűneöm boczanattiaert. ||
- 50 Lehaitom feietem megh nitom sziuemet megh alazom magamot,
 mert szegeni fiahoz en hozza[m] bűnőshöz tert megh boczatni bűnhet
 mert nagi sok iot uelem kit ne[m] erde[m] lettem hogy engemet megh tartot,
 Batorsagal azert iarok o hozzaia mint edef l[ste]nemhez,
 azen megh ualtomhoz bűn utaloiahoz, uilagh teremtőiehez,
 Egiedül eltemben sok beteghsegimben el sok karuallasimban,
 minden rabsagimban faniarusagimba[n] es nagi sok giótrelimimben,
 czak te benned biztam es hozzad iarulta[m] es neked efedeztem

¹ Hibás másolás: *zöldelő* helyett.

Rendelted eletem mint szent Jobot nekem megh ostorozuan engem,
 nem uebedelmert pokolra szalaszomert czelekeded ezt uelem,
 hanem hozad terue[n] ef teged köuetuen mint edef I[ste]nemet.
 Tüled mint az Daud retteneg es ha fel mőlt [igy] az en lelkem ugi ohaít,
 nem [!] tallia heliet s, mar hallom io hiret, batorittia csak az hit,
 fogadgia hogi uet¹ sőt mindent megh iobit kez elhadni büneit.
 Velem egiüt azert aldgiatok az urat ti menniei szepsegek
 Angiali seregek eghbeli sok szentek kik duczöseghben uadnak,
 mert csak ő mi urunk csak tüle kel uar || nunk mert ő igazgat minket,
 Verfus.
 Sok szep feniessegek nap hold ékeségel es az egi czillagok
 ti szarnias madarak ef földi allatok czuzo mašo bogarak,
 tengerbeli halak es mezei vadak uratokat aldgiatok
 Jöuel azert hozam lelkem rad kialtuán en meniei szent attiam,
 igazgazd utamot uigaztald szüemet fordicz hozzam orczadat,
 Jöuel szep Jesuso[m] Jöuel io xpsom mert hozad fohazkodom
 Öerül az en szüem teftembenis lelkem uidalmulnak Tetemim,
 mert kőniörgefemre az en siralmimat tudo[m] hogi megh halgatod,
 lelkemrül bünömet orczamrul kőniüemet tudom hogi el törölöd.
 Szent uagi uram I[ste]n az magos menieghben az te duczösegedben,
 szent fiadal elnem, az szent lelek I[ste]n kiuel uagi egi I[ste]n
 uigaztali minket Amen finis.

10.

- 63 IgaBagnak ura es felseö Sionnak lakozoja
 kerünk tekincz reank menibül
 kegielmefsegedbül ||
- 64 Mert ki fogiunk Uram maid nemzetsegünkübül,
 hirünkübül Neuünkübül Es tiztefegünkübül
 keuef ioBaginkübül
 Mert rank hatalmaztak az mi sok irigünk
 Es gonoß baratink gonoß akaroink
 de ne hagi el minket ne nezd büneinket
 undok uetkeinket
 LAm fellüük alatta Uram mind ezeket
 felseged iob kariat Ef irgalmaBogat
 Igiortedif nekunk az mi attiainkal
 hogi megh halgac[z] minket minden igaBagal
 Ef kegielmeBegel megh aldaß bennünket : verfus.
- 2 Oli nagi remenfege! Es bizodalom[m]al, te hozzad foliamu[n](k)
 legien kiuansagunk io akaratodbul ef engedelmedbül
 Hogi megh halgattaßunk mi kőniörgelünkben
 Es igiretedben
 ketseghben ne eßünk niomorusaginkban.
 LAm felseged Uram hittel Confirmallia
 bünosók terefe[t] felfeged akaria
 hat minketif ura[m] uef Bemed eleiben.
 Ne legiünk atokban de legiünk aldasban
 felseged iauaban legiünk reßes moftan
 hogi iariunk neuedben ef legiünk keduedben
- 3 Ha diczriünk [!] Uram irgalmaBagodert
 bünösokhe[z] ualo kegielmeBagedert
 szent aiandekidert.
 Hogi legiünk reßefek Uram halalodban
 uered hulásban te szent orBagodban
 szent aiandekidban ||

¹ Egy szó kimaradt.

- LAm nem igazakert de az bünösökert
 iöuel ezen uilaghra
 kegyetlen halakra bününk mofasara
 el üdufeügünkre
 Eleged megh uram saniarusaginkat
 meße feöldre ualo sok buidosasinkat
 nagi kar uallasinkat
 Ad közenk Ur I[ste]n az te Bent lelkedet
 hogi higiünk engedni te igazbagodnak
 legiünk Beretöi az attiafiaknak
 4 Es io barátinknak.
 Az szent lelket Uram ne ued el mi tülünk
 szent fiadert kerünk legi segítsegh nekünk
 mert aruakca leöttünk
 Megh Bomiuhoztakra boczasd SZent lelkedet
 Es megh farattakra folio uizeidet
 sz : ¹ aia[n]dekidot
 Az örök életnek ueghetetlen maghua
 meniei szentseghnek mi bennünk giükeret
 szegeni bünösöket iora uezerlefet
 Es megh szentelefet,
 Az ki megh feniti büntül az eö nepet
 minketil hiueit sok bünnek adoit
 kiuansagunk szerint Egefd ki ioBagit etc. finis per me,
 NICOLAVS NAGY Anno D[omi]nj
 1621 etc.

11.

71 Remenfegeg nincz mar nekem nalad nelkül en Istenem, Segedelmem legi mellettem nehagi bünömben el ueßnem. Czak te read geried Biuem, Czak tegedet ohait lelkem, Benned bizik bufult Biuem Mert czak te uagi remenfegeg. Vgi ne fizel mint erdemlem Mert igi halal leßen uegeg Szent fiadert bünöf lelkem Biztasd ne legien felelmeß. Szent fiad teftebül ki folt ver, Bünömert legien eleg h ber.	Szent fiadertt kegielmet ker Tudom nalad keduetif nier. 72 Ald megh Uram eletemet Mencz megh Begientül feiemet Benned bizo buß Biuemet Az ketsegtül Banj engemet. Telegi nekem en oltalmam Vton iaro batorfagom Diadalmul legi mellettem Nehagi bünömben el ueßnem Eell az te regy kegielmed Nem röuidült megh sz.[ent] kezed Mindennek oßtod kinczedet Kik hißik felik szent neued finis.

12.

- 72 Oh magof Egek[ne]k ,s, nagi meli tengerek[ne]k igazgato uezere,
 Szaraz földnek uiztül seötetnek uilaghtul elualazto meftere,
 Te hozad kialtok el köniörgeft niutok nez aldozo tuzemre
 NAGY bufulafodban tuzel haragodban ne fegi moft megh engemet,
 sok gonoßsagomert fertelmef bünömert ne iteld megh lelkemet, ||
 73 ne fuicz se ne büntefd előled el ne uefd niomorodot feiemet.
 De keönieörüli raitam mert mar el lankattam bünei[m] terhe alat,
 Bün lelkemet ueßti beteghfegh teli ² Szenuedet czontaimat,
 DE Uram ez teörbe[n] lelki fekelliekben or[uo]föld ³ megh szolgadot

¹ Szent.

² Így: te | li. Valószínűen e szót a másoló nem tudta elolvasni. A Lipcsei-c. Ring-féle másolatában: *töketti*, bizonyára töretti (ill. töreti) helyett.

³ A zárójelbe tett szótág [uo] betoldás.

Lelkemif el remült feiemif el heuült giakor kifirtetekben,
 vödörül üdeöre meddigh halgatod el Segitfeghre iünie,
 Mar nagi Sok Ezerber altal hatot az teör iöuel mar fegitfeghre.
 Forduli hozam orczal laßam ualosagal arczod uilagoßagat.
 Mint ki ieöt az hebül ¹ ef Sok alnokfaghbul mencz ki Bezeni Szolgodot,
 üduiezicz lelkemet irgal[m]afsagodbul koftollia[m] iouoltod[at]
 Mert ha Bent keönyuedbül uerel niert eöreghbül ² enge[m]e[t] el kitagacz,
 Pokolnak tüzere ueghetetlen ³ ueße[ly]re büneimert taßitaß,
 Soha halaadaft eöreök magaztalaft ingien ⁴ tülem fem hallaß
 Ime megh faratta[m] ugia[n] el la[n]katta[m] Giakor fohazk[o]dafban,
 Mind eten Etfzaka ⁵ Beimeim uilaga el fogi az nagi Sirafban,
 keönjueim mint patak Belel ugia[n] folinak Eieli nioßoliamban. ||
 Suliof kezeidet Sugarof ⁶ ueßeödet teftem el nem alhattia,
 Mert az ellenfegif imitif amottif feiemet pirongettia,
 Ketfele ueßeliben mi[n]t tengeri Beibe[n] ⁷ teftem halalat uaria.
 DE mi[n]d azon altal fordulliatok hattal lelk[ne]k ⁸ Ellenfegi,
 tauozatok tülem menietek eleöle[m] Eletem kergeteöi,
 az kik alnokfaghnak nagi Sok hazugfaghnak uoltatok keöuetooi
 Mert Bannak izozattiat buzgo imatfagat az Ur mar meghalgattia,
 nagi Sok ohaitafif[m] sürü keönjhulatafi orcza[m]rul mind le folnak,
 mint napot rut ködbül u[n]dok büneibül lelkemet megh tizittia
 Tehat izegienfegel hatra fietfegel ellenfegim fußatok,
 Refzketegef kezel megh uakult Bemekel mar mi[n]d el ne mulliatok,
 ugian azon teörben kit hantok eleömben[n] niakra feöre hulliatok
 Ezt megh enged kerlek nem nezuen bünörmnek megh feghitet dagalliat,
 ha tiztefegemre latod eletemre Biuemnek kiuanfagat,
 Mert teh benned bizom tudom hogi megh latom Eöreömem felkeölt napiat.
 finis ||

13.

DE LVCAS KEÖRMENDI.

- 75 Szarandokfagimnak teh uagi kaluhuza,
 Sok budofafimnak tündeökleö czillaga
 az attia lftennek artatlan, egi fia,
 Tekincz reank imar abrahamnak Vra,
 Vtaimat Vram igazgazd eleötem,
 Te Bent Angialidot Szolgaltafd ennekem
 Ha kedued abban teöit halagion eletem,
 Czak megh boczataßek fertelmef sok uetke[m]
 Mikint Tobiaßal szent Angialod iara
 Semi dolgaiban bantafa nem uala
 Mert te Szent aldafod Tobiafon uala
 sohul ueßedelmef helien nem iar uala
 Legien Ezen kepen aldafod feiemen
 Hogi minden eletem kedue Berint legien
 Hogi ha igi rendelted uegeßted Eletem,
 Az te Bent Neuedben legien keßuletem. ||
 76 Valamint akarod engedek keduednek,
 ha keßeben ueczif idegen nemzetnek
 Czak ne uef torkaban az idegeneknek
 Kik mind azon uadnak hogi megh emeßenek

¹ Lipcsei-c. mint kigyot ö heiböl.² Lipcsei-c. s te szent országodbol.³ Lipcsei-c. uegetlen.⁴ Lipcsei-c. ügy en.⁵ Lipcsei-c. mind egész étfaka.⁶ Lipcsei-c. Szugaras.⁷ Lipcsei-c. tenger Szélveszben. Ered lelk.⁸ Lipcsei-c. lelkennek.

- Czalardfaga raitam nelegien Eördöghek
 Ki oka iol tudod Uram fok búneömnek
 Ez uilagy fok Bo hogi megh uetetteBek
 Mig az bünben ualek en nem Beretelek
 Artatlan Bent lelek Ballion en feiemre
 Hogi en imatfagom legien eő keduere,
 Es fok buidofafom iften Bent Neuere,
 Jeöuel mar szep iefuf en fegitfegemre,
 Sohul niugodalma nem lehet feiemnek
 Mert fokfagat latom fertelmef búneö[m]nek
 Megh uetue haloia az en eletemnek
 Oraiat nem tudom eletem uegenek
 Keönieörgefem Uram io uagion te benned
 Bantaafom ne legien it ez idegenben
 Lelkemet aianlom ued hozad keduedben
 Hogi ne Uef hertelen ellenfegh kezeben
 ÖeRuenj fenekere ne ereß hertelen
 Mert az Czalar Eördeögh nezd meli telhetetlen ||
 77 Minden termeßeti irigi ef kegietlen
 Tudom eő kezeben efni lehetetlen
 Remenfegem Uram io uagion te benned
 Mert fogiatkozaom foha nem uolt benned
 Hogi moftif io ueghre buidofafom enged
 Kiert mind Eöreöke diczirielek teged.
 Men[n]j fok Probakon feiemet hordoztat
 Hon[n]jan Erdemlettem hogi megh oltalmazta[d]¹
 En iffufagomat io ueghre hordoztat
 Te Sz:[ent] Angialidot uelem el boczattad
 Ezert az en lelkem nem kuan io dolgot
 Iften fegitfegbül keouer aldozatot
 Melliel az eleötif tegedet megh bantot
 Moft kialt te hozzad hogi adgi boczanatot,
 Nam uetkezek Uram Daudif Elteben
 Megh fem bantod Eötet hertelen búneben
 Mert io bizodalma uala az iftenben
 Kiert dicziretet teő Eő eleteben
 Delam moftif Uram latom irgalmadot
 Menieghbül ki niutod az te iob karodot
 Ved io Neuen tülem en aldozatomat
 Az Eöreök Eletre uezerlied utamat. ||
 78 Iften mar kezedben aianlom lelkemet
 Noha meße hattam en edef hazamat
 Tudom megh halgatod en imatfagomot
 Füleidben ueßed fok kialtafimot
 Igi diczire iftent egi iffu magaban
 Hogi megh halgattaBek eő imatfagaban
 Az 161 negiedikben, DiczirteBek Iften az Eöreök Eletben
 finis.

14.

Cantio Optima.

- 83 Iaÿ Begin noenak buidoso barkaia
 mint uetetet kőrniül haboktul ladaia.
 Ninczen sohol Baraz föld kereksegeben
 hol feiet le haicza erdön uagy mezöben.
 Hat medigh euezel az mely örueniekben
 ha lesz megh maradas az fekete földön.

¹ Levágva.

- Nefse mint iar felől az magos hegieken
 czudalom hogi nem al megh az kósiklakon.
 Vgianis nem czuda isten az te dolgod
 az Bok uizek közöt iar az te kis haiod.
 De el nem merülhet mert ujudal tartod
 migh az Bok uizeket ismet le Ballitod.
 Maar az Bok habokban annira iutottam
 hogý kormaniosimtul imar megh fostattam.
 Ieóietek mar elbe én edes fiaim
 az Betet barkaban rekeskegiunk elbe.
 Azonban be-mene noe az barkaban
 az uizek kezdenek mingiart neuekednek ||
- 84 Negiuen eýel nappal az uizek nőuenek
 egy hegirül masikra az barkat hordoza.
 Az kis ablakomon en elki tekentek
 egiebet nem latek czak az Beles uizet,
 Hogý lata az uiznek eó neuekedeset
 nagi fel szoual kialt az nagi uristennek
 Oh ur Isten hol uan az en lako heliem
 melj orfzagh Bógeri [így] hozot engem az uiz
 Oh edes rokonim en edes Bomsedim,
 hol uattok ti mostan az mely őruenieken
 Oh uadak madarak es az Belid barmok
 hol uattok ti mostan az uiz taitekiban.
 Oh Bep lako földek es Bep Búrú hegiek
 hol mos- |nak tikteket Bep draga giümölcz fak.
 Oh edes eczeim edes onokaim
 hol feküstók mostan ti a nagi iBabban.
 Noe ki boczata egy fekete hollot
 soha megh nem tere uifsa az barkara.
 Mert dógót talala kiúúl az barkanak
 az kin ragodnanak ez uilagh fiaj ||
- 85 Mert az hollo ieczi az hitetleneket
 az kik megh nem ternek az isten hazahoz
 Ismét kiboczata egi feier galambot
 az hamar megh tere uifsa az barkara
 Az galamb megh tere hamar az barkara
 az orraban hoza egy olai fa agat.
 Mert az galamb ieczi az kerestieneket
 az kik mindenkoron az Bent helien uadnak
 Az olai fa ieczi [ste]nnek kegielmet
 az meli kegielmes lón az patriarkakhoz
 Oh oda uagiok mar megiek houa legiek
 uallion Barafsagot mikor latok immar
 Oh te fekete föld houa lettel immar
 sep fűeket tarto neuelő Biros föld
 Czak niolczad magauual noe megh marada
 es ekepen kialt az nagi ur Istenhez
 Oh oh nagý ur Isten houa legiek imar
 nagý keßerúseghben el epedet Biuem
 Oh felseges Isten rad biztam magamot
 uigi be orfagodban Amen Finis.

15.

Alia sequitur

- 93 Geóniorkódgíel Jefusnak fzent Annia,
 Bent haromsaghnak szépsiges Liania,
 meniorszaghnak kiralyne ABonia
 Paradichomnak nagý Beles kapuia ! ||

94 Igafsaghnak szépsiges tüköre
 mind szenteknek ugyan nagy eöröme
 bünöfőknek te te uagy remenfighe
 eördögöknek rettenetefsighé !
 Czudalkoznak szépsigeden
 az Angialok nagy düchofsigheden
 Nap Hold Czillagh te ekefsigheden
 Pokolbeliek nagy birodalmadon !
 Felül mulod Abrahamnak hitit,
 Daudid királynak nagy irgalmassaghat,
 Salamonnak eó nagy ekefsighet
 Ezekhiasnak eó nagy Igafsaghat !
 Felöl mulod Benteknek szepsegit
 Angialoknak eó tißtafagokat,
 Bent Attiaknak eó nagy joBagokat
 az Búzeknek eó Búzessegeket !
 Eörülly uigaggy Jesusnak Bent Annia,
 Istefighnek ¹ draga Bent haileka,
 menyörBaghnak Bep fenies ablaka,
 boldogoknak Vilagos Czillagha ! ||

16.

97 Alia Eadem! ²
 Keferuemet nagy Vr I[ste]n iol Latod
 mely artatlan en eletem iol tudod
 fok sziueknek alnokfaghat s, praktikaiat uizgalod
 ald boBumat kik ram Bolnak hamifsa[n]. ||
 Jaý fozattal kiuanom irgalmadat
 las igazat nyuicz ki ream karodat,
 hogy ha uerßopo eletem el ne Benjued Istenem
 de ne uezd megh szignj arua fiadat !
 Ream Bolnak s, io hiremet czapdofsak,
 fenelighel farkas modra szaggattiak
 czikorgatuan agyárokot mjnt az lißtet morzolliak
 fzemben mezet hat meghe merghet adnak !
 Jol lehet hogy fok Bep pelda uigasztal
 Telben el hull niarban kj nilt uiragh Bal
 Abfolontul Daudid rettegh, ideigh telik butul,
 Sufannais artatlanul buban áll,
 Essö után felderül az fenjes nap,
 az io uitez febbel uerrel uiragzik
 fok taglafsal az buza is kalaßatul el ualik
 en feiemis fok bu, utan meg niukßik !
 Erre kerlek adgy eröt en Bieuemben
 haragh nekül szenuedhesek magamban
 tißtefsighem aruloim uiheseim io keduiben
 kiuanhafsak io Berenczet mjndenben !
 Lampasodban eghö giertiad mutazd megh,
 ne emeße az en Biuem az meregh,
 ne mondhafsak ellenfegim hogy nincz uelem Istenfeghim,
 allýon mellem, az meniej kegyefsigh
 Emlitheseim, s, hordozhafsam fzent neuit,
 fzeretheseim az mj illet tegedet,
 gyüülheseim utalhafsam[m] az mi nem teczik neked
 ha kiuanod, erted adom feiemet !

¹ Így a. m. Istensighnek.

² Itt és alább ennek a sűrűn használt írásjelnek írása nem elég szabatos, hol a felkiáltó-, hol a kérdőjelhez áll közelebb.

Iffiu faghom tudatlan uolt mint madar
 szept szo alat kit be fedez az kosar,
 barátimnak kiket ueltem nyeluek ollyan mint az ar ||
 100 kitül nagyön nehez suljka feiemnek!
 Sebes tenger törüllie el bünömet
 boricza be Beles erdő uetkemet
 oruosfüek flaitromokkal, köfse be en febemet
 szept fenies nap vycza megh szüemet!
 Okofsagot s, bün utalft adgy nekem.
 merges nieluet tauoztalsd el en tülem,
 Nem kiuanok tüled kinczet fem szept ruhat csak io hirt
 eörömet hozd el immar I[ste]nem,
 Nem regh Berze ez uerfekek egy iffiu
 két orcaian ala futuan az könyü
 artatlanul sok but türuen Isten ebben iol tudos [!]
 kinek neue mjnd eörökke allando! Finis

17.

103

Alia Cantio

[D]iczirtefsel kegyes Büz Maria,
 irgalmalsaghnak mert te uagy szept Annja
 minden dragha ioknak szept ABonia
 Tellies minden düchöfsighnek Annja!
 Idüöz legy mind szenteknek Bentseghe
 Angialoknak, minden tibtefsighe,
 szept Attiaknak ualasztot edenie,
 az Christusnak tibtasaghos helye! ||
 104 Attia Isten tegedet Terempte
 az szept Lelek tegedet körnikeze
 Fiu I[ste]n teged arnikoza,
 te uagy szept haromsaghnak Leania!
 Boldogh uagy te szeplötelen Ania,
 mert az Christus Attianak Bent Fia
 mennek földnek es Tengernek Vra
 te mehedtül Bületnj akara
 Te uagy Maria Búzeknek uiragha,
 tibtafaghnak, legh felfő gradicza,
 minden fenieseghnek szept czillagha!
 mjnd szenteknek kegyelmes ABonya!
 Diczirtefsel Ania szept egy hazban,
 menyörBagban Benteknek niyaban,
 ez Vilagon hiueknek Baiaban
 diczirtefsel örök Boldogfaghnak!
 Amen Finis. ||

18.

105

Alia Sequit[ur]!

[I]düözlet leön az üdüössegh,
 melliel rontiak az eördöghöt,
 eötet mardöfsak búneink,
 segily megh mjnket maria
 Maria te keöböntetel,
 az Angialtul hiuattatal
 te neuedet az eördöghök
 retteghik oh szüz Maria!
 Szent leleknek malasztiaual,
 telliesseghel, Lel, gyümölcsös
 malasztodban uigy be mjnket
 Idüöz legy oh Büz Maria!

Tellies uagy te io szagokkal,
 mind az meniey szentekkel,
 aldgy megh mjnket, ioBagidda
 oh boldogh Bep Büz Maria!
 Vr teged eöröktül foghua
 ualafta az eö fianak,
 te uagy Ania es szüz Leanü
 Boldoghfaghos szüz Maria! ||

106

Veled eörülnek Angialok
 uigadnak az Archangialok
 mind az meniey fok Bentek,
 Oh edes Bep Büz Maria!

- Aldot lesz te mindenkoron,
ez földön es az meniekben,
fenki diczfisighben hozzad
hafonlo ninczen Maria!
Minden nemű ABonioknal
es az meniey szenteknel
büuelkedel ioBagiddal,
oh Boldogh fzepez füz Maria!
Szüzen maradal, Bülesednek
előtte, es mind utana
ala Balla te Bent fiad
szüz mehedben oh Maria!
Aldot legyzen te Bent fiad
fegitönk es engesztelönk,
fegitönk es engesztelönk
legy mj nekünk oh Maria!
Te mehednek fzent gyümölcze
fzeretuen teged megh ieszde
fzüleinknek kifsebfikeket
igy törted el oh Marja ||
- 107 Catio Alia R: P:
De Eadem
[M]indenek[ne]k teremptöie
hiueknek eörök uilagha
Chrifus megh ualto Vr I[ste]n
halgas megh könyörgefünket ||
- 108 Ki mi raitunk keöniörüluen
hogy el ne uefünk bünükben,
megh tekinted, ez uilaghot,
aduan nekj oruofsagot
El közelgetuen az üdö
mikor uolna el iouendö
emberj teftbe mint az nap
ki iöuel az Buznek mehebül.
- 120 Sequitur Alia!
Angialoknak nagy Aszonia,
Vr Jefusnak Bent szüloie,
Beginieknek reminfighe
imadgy értünk Büz Maria!
Neked Bep Büz enekelünk
neked dicheretet mondunk
szent fiadat mi erettünk
idüöz legy fzepez Büz Maria!
Tegy irlgalmalsagot uelünk
az kik tegedet diczirünk
szent fiadat, mi erettünk
engesztellied szüz Maria!
- 121 Alazatos Bolgaidert,
imadgy Istent szent fiadert,
hogy az mi fok büneinkert,
el ne karhozunk azokert
Az Attiatul tiszteltetel,
Bent lelektül tiszteltetel,
- 107 Szent mehedet megh Bentele
Jesus, minket megh tisztita,
eötet imadgiad kegyes Boval
mi erettünk szüz Maria!
The szentsegednek tüköre,
megh tiBüita ez uilaghot,
az bünöknek rutsagabul,
oh kegyes Bep Büz Maria!
Jesus az ki üdüözitünk
uigyen mjnket menyörBoghban,
hol orBoghhol duczeöfisighben
mjnd eörökön es örökke
Christus az ki mi lelkünknek,
Idüözitöie uezere
uezerlie az mi lelkünket,
te altalad oh Marja!
Veghe len az idüöfighnek
Chrifus Jefusnak altaja,
nisd megh nekünk Oh Maria
Menyorszaghnak dichöfisighet!
Finis.
19.
Az te hatalmagsagodnak
mjnde[n] terdek megh haylonak
menieyek, es földiek
teghed imadnak diczirnek!
Neked azert moft keönyörgünk
ki uagy mi kegyes megh ualtonk,
oitalmaz mjnden gonobtul,
az eördöghök nilatul!
Dichöfisigh Attia I[ste]nnek
Fianak es szent Leleknek,
egy bizony eörök Istennek
moft es eörökön eörökke! Amen.
Finis 1634.
20.
mi tölünk tiBeltetel
Boldoghsagos Büz Maria!
Vr Jefusnak szent Annianak
hiuattatol szept czillaghnak,
Piros fenies Bep Hajnalnak,
mondatul szept Czipros fanak!
szent leleknek templomanak
Jefusnak niugodalmanak
Napnak Holdnak uilaghnak
mondatul Bep Lilio[m]nak!
Aaron Papnak ueBeienek
Jefsenek Bep uiraghianak,
David kiraly Leanianak
Jefusnak Büz szent Annianak.
Eörüly szept Büz dicziretre
melto nagy uagy tiBtefseghre,
Harom kiraly ayandeka
ezt ielente Büz Maria!

- Eőrülÿ mert az te lattodra,
 Simeon az eő lattara
 fel ueue, Jefust uallara
 Sz : Lukacz bizonÿsagh erre ! ||
- 122 Eőrülÿ mert az te Bülötted
 mi ertünk kint Benuedel
 mar feltamat, ez uilaghra,
 menyben ment nagÿ dÿczőfseghre !
- Mind ez uilagh eőrüendezzen,
 kereztienek uigadozuan
 ez nagÿ dolgon almelkodian,
 Vr Istennek halat adnak !
 Diczőfshigh legyen Attianak
 fiuual, Chriftus Jefufsal
 es sz : lelek Vr I[ste]nnnek
 dicziret az egÿ Istennek ! Finis.

21.

- 123 Aldot uagÿ te Boldogh Bÿz Maria,
 szent Attiaknak Viragzot iftapia
 Vr Jefusnak Fenies Palotaia
 Bent Leleknek megh Beentelt hailekja !
 Mert az I[ste]n tegedet ualaſta,
 mjnden büntül, tegedet megh tarta
 rad ne ſalna Istennek haraghia
 szent leleknek iegiefsül ualaſta !
 Read neznnek Adammak fiaÿ
 bünösöknek keferues Biuej
- es Aruaknak niomorult fiaÿ
 bünőfőknek ohaito lelkej !
 Kerünk teged szentseghes Maria,
 ennek földnek, dragha kincz tartoja,
 nierÿ irgalmat az nagÿ Vr Jesuftul
 Jöuendöre eő nagj Boldoghsaghat !
 Dichirtfessel minden hato I[ste]n,
 ki uagÿ menyben, eörök Dÿchőfshighben
 egyetem[ben] az te Bent fiaddal,
 mjnd eörökke az nagÿ Vr Jefufsal ! Finis. ||

22.

- 159 Cantio Nova Palatini.
 Nem regen keuelien Groff ur Efzterhas,
 Erdelyre -f- Vefztere mint lator Daras,
 viga[n] megie[n] fok neppel az vndok fok louafz,
 Feÿedelem[te]get titkon horgafz.
 De mikor megh iokor az Efze[f] pallas,
 eő teölle mas rendre amaz Ereos inás,
 El haÿlana hirtelen rea nagi ver, o[n]tas,
 fzalla feÿere rut fzegÿen vallas, ohaytas rut firas.
 Jertek el fzeginnel vizfza vitezek,
 ne[m] lefze[n]itt keönnyen az mint reme[n]lem,
 160 Giermekek czak az tuttuk mindaz Erdelyek, ||
 rauafzsaghoz femmit nem ertnek.
 Azt tuttuk hogi tala[n] baglyok mind ezek,
 tartani neuelni nemis tud fezfkek,
 illÿ repwleő folÿmokat mellÿeket most nezek,
 almelkodia[n] fzemlelek, megh terek fietek .f. vefzteglek.
 Nepemnek -s- hiremnek gialazattaiara
 I[ste]nnek hiueknek bozfufagara,
 Czafzaro[m]nak -f- Erfeknek bolond tanaczara,
 rut fzegie[n] vallafara, ||
 Lelkemnek .s. feÿemnek, nagi romlafara,
 az teftnek hir newnek kiuanfagara
 Iaÿ bar loha Eltemben ne Ieohette[m] volna
 az fzep kafa varafsa hatarara,
 Ilÿ bura atokra -f- romlafra.
 Zafzloÿm vitezim kiket hoztam volt
 törökre boczatn[i] kiket fzantam vot
 az tifzara iob refze mind bele loczogo[t]
 remenitelen igen el hulot,
 Halaltul .s. Tiszatul meli megh maradot,
 azokra .s. meg masra ismet akadot,
 Zoliomÿ keörmey miat mind meg fzaggtatott,
 iauitul megh fosztattatott ||
 162 ili dolgot ki latot .s. ki hallot

Nem czoda ily sorsa hazank[na]k iuta
 I[ste]ntek ostora nepemre szalla,
 Czoda bizoni hogi egis bennünk megh marada,
 orszagunkban hogi be iuthata.

Nem vetet¹ tinektek kárt Erdeli orszagh,
 nem teöle -s- belöle ment ki ez rutsagh,
 mert eü² nalok nem kedues ez ili haborusagh,
 keöl eö keöztök az egi iamborsagh. ||

- 163 Czepregiben nem regen küleömben iarek,
 felese[n] dühössen reaÿok rohanek,
 ot kedvemre mint farkas bennek ugi niargallek,
 artatlan uert fokakat ontek,
 Mint rostat, akkoron senkit nem szanek,
 feles deögh fok Eördeögh mert Velem banek
 keresztiensegh vereben ot kedvemre uszek,
 nem vala ot az kitül felnek mint iarek but lelek
 megh nierem -s- kérefem. ||

- 164 Nezd azert Czepregert bozfzuyat alla,
 Ereöfse[n] az Iften raÿtunk meg torla,
 Vri miltfogomat rutul porban takara,
 gialazatra hiremet hozà.

Az hamis Forgacz is regen igi iart volt,
 az lo hus mint tyuk hus kedues Etek volt,
 fÿge gianant az düp ki io olasz gÿwmiolcz volt,
 hauas odalba mikor fÿzorult volt, ilÿ dolgot ki latot -s- ki hallot.

Hirt mondok .s. tanitok mindent Eltemb[en],
 hogi fenki ne me[n]nyen tiftz kerefesre,
 ne fiefsen Erdely³ Feÿedele[m]fegr[e]
 mert be ne[m] wihet ott fzekb[en]
 wlefb[en] .s. lepesb[en]⁴ finis.

165

Sok bum es faratsagim⁵ vtan,
 vgjan ottan el alua[m]
 feÿemet kezemre haÿta[m]
 es ott almaban azt lata[m]
 Czak keözel Egi fÿzep Rosa fa,
 kinek ott malsa ne[m] vala,
 kett fÿzep kwsded fiatalÿa,
 mely alat nyugofsom vala. ||

- 166 Hat el mefÿze ev arnyeka
 czudalatos fÿzep illattia,
 Egi Meheccke nagı faradua,
 Edeseggel magat rakÿa.
 Kihez keözelitek, mo[n]dua[n]
 kenaimat megh Enyhıtue[n]
 rabsagabol ki mentenem,
 lutalo[m]nal kwl ne[m] lennek.
 Funi kezde fÿzep notayät,
 fÿzamlalÿa Elteben Iartat,
 mellÿel fÿziue[m]nek nagı kinÿat,
 meg uÿta fok banatiat.

23.

Nagi banattal jarni kezdek,
 Egi mezeöb[en] ha lathatnek,
 hafonlot kws mehecckemhez
 vagi ikes Eneklefehez. ||

- 167 Iuta azonb[an] egi Daras,
 mint Egi Eöreös vitez puzdras,
 kerem ha mehemre talalfz
 meg ne fogd mit nala talalfz.
 Nagı haraggal meg felele,
 noha ne[m] vala ereÿe,
 monda az volna feö Etke,
 az mit keres az Mehecckze.
 Kegietlen fenekedefel,
 fiet vtanna fegiuereel⁶
 rakua kett feleöl merreggel,
 nez ream meg dwhvt fızemmel.
 M enek azonban egi hegıre,
 Edes mehe[m] Eörzese,
 hogi az Daras fzerenczere
 ra ne talalna fzegenre, ||

¹ Jav. Mj ne[m] tet. — ² Jav. eö.

³ Jav. Erdelybe[n].

⁴ Késöbbi kéz a *finis* helyett ezt írta fzekb[en].

⁵ *i* javıtva *o*-ból.

⁶ Jav. elöbbs *méreggel* volt.

163 Juta azonban az hegire
 mefzize feöldreöl egi geörlicze,
 kerde[m] latade jeöteödben,
 mehemet io Egefsegben.
 Latam monda nagi faradua,
 viragokkal fzarnya rakua,

Darasis csak hamar iuta,
 kiteöl mehe[m] fzaadula.
 Eöreömemben hogi efit halla[m]
 Istene[m]hez fohafzkodam,
 io hirt ki monda meg aldám
 es igi teöllem el boczata[m],
 finif. ||

179

24.

- Az mirigyőröl valo Bep enek 1647.
- 1 Sok Bomorusaggal meg rakodot Idő,
 Siralom[m]al arat keserues Eztendő,
 Im mely ritka nalunk a' Bibe[n] öruendő,
 Orczank megtörteni nem iut eleg kendő.
- 2 Gyaßban borula be Vilagi eletwnk,
 Szi Bakaßto mirigi hogi regnal közöttw[n]k,
 Derek uigasagot Biuwnból [így] le töttwnk,
 Kony hullatasinkal mert eluegi kenyerwnk.
- 3 Bokrofsauaal kezdek az holtakat uinni,
 Az egefsegesek nem gyöznek sirt asni,
 Az temető helyis meg kezdte teriedni,
 Eöruendetes napot mikor Tudu[n]k uarni ||
- 180 4 Gyakron uirradunk fel rettenetes bura,
 Bwnwnk ellen mozdolt az Iste[n] haragia,
 Sebes Barnyon siet az utolso ora,
 Szomoru deßkabol Czynalt koporsora.
- 5 Az keserues Pestis sirat sok Atyakot,
 Mely ohaytasra uitt sok Begenj Anyakot,
 Mert sirua[n] temettek edes magzattjokot,
 Minden felöl hallunk Bomoru jay Bokot.
- 6 Kik taualj illyenkor egefsegbe[n] eltek,
 Töb eztendökötis noha remenlettek,
 Szep tellyes haz neppel egimasnak wrwltek,
 Jay Begenyek im[m]ar az Sirban költöztek. ||
- 181 7 Sirua nezik sokan Pußta hazok falat,
 El hanta az halal örömök Czillagat,
 Homallyal uonta be szemeknek uilagat,
 Le meczuen elteknek zöldellő Bep agat.
- 8 Hazafsagban elök egimastol meg ualnak,
 Sok ieles ferfiak ABßonjok meg halnak,
 Az aruak Gyamoli naponként el foginak,
 Mikor leßen uege az Remitő bunak.
- 9 Noha most igi büntetcz hißßwk hogi el nem vetcz,
 Mert ha meg kesergetcz megis öruendezetcz,
 Egi kezzel ha sebhetcz masikkal be köteß,
 Tölled meßße nem uetcz mert Atyank uagi s Beretcz. ||
- 182 Ezer hat Baz vtan negiuen hatra iutuan,
 Dög halal hajoian keseruen foroguan,
 Ne[m]zetem siralman enis Bomorkoduan,
 Irta[m] nagi ohaytvan Böytelönek fottan.
 finis.

DÉZSI LAJOS.

ADATTÁR.

ARANY JÁNOS ÉS GYULAI PÁL ELSŐ TALÁLKOZÁSA.

A *Pesti Napló* 1851-ik évi folyamának júl. 4-ik és 5-iki számaiban egy névtelen tárczacikkre bukkantam, melynek czíme: *Néhány nap Erdélyben*. A cikkben leginkább megragadta figyelmemet Arany János otthonának s egyéniségének rajza, valamint 1851-ik évi költői terveinek vázlata. Az értékes adatoknak becsét fokozta az útirajzban nyilatkozó éles megfigyelő tehetség, nemes érzésvilág s nagy előadó művészet.

A cikkíró saját vallomása szerint három évi távollét után igyekezett szülőföldjére, Erdélybe, s ábrándos rajongással emlékezett meg a bérczek és erdők vidékéről, »hol annyi virág és annyi sirhalom, annyi dicsőség és annyi nyomor, annyi szépség és annyi bánat«. Mindez azt a gondolatot ébresztette bennem, hogy az útirajz Gyulai Pál benyomásait őrizte meg számunkra.

Sejtelmemet támogatták az útirajzban a feldúlt szülőföld szeretetének megható kitörései, többek közt e költői ellentét: »A viszontlátás öröme helyett az emlék fájalmát érzém.« Ez az eszme közeli rokonságot mutatott Gyulainak *Erdély határán* című költeményével, mely 1851-ben a *Nagyenyedi Album*ban jelent meg. Teljesen kétségtelenné tette Gyulai szerzőségét az, hogy az útirajznak Arany és Petőfi viszonyára vonatkozó része majdnem szó szerint előfordul Gyulainak *Petőfi Sándor és a lyrai költészet* című tanulmányában.¹

A tárczacikkben leírt szalontai látogatás Gyulainak első találkozása volt Arany Jánossal. Ezt árulja el Gyulai azzal a kijelentéssel, hogy olyannak találta Aranyt, milyennek képzelte. A találkozás a cikk szerint 1851 májusában történt. Határozottabb időpontot nyerünk abból az adatból, hogy Gyulai, miután Szalontától búcsút vett s másfél nap múlva túljárt a Királyhágón, mindenütt látta azokat a diadalíveket, melyekkel

¹ Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok*. 1908. 46. 1.

az erdélyi községek Schwarzenberg herceg altábornagyot fogadták. Mint-hogy a *Pesti Napló*nak 364-ik száma szerint Schwarzenberg herceg május 19-én érkezett Kolozsvárra, Gyulai Pál is e nap táján időzhetett Szalontán.

Az útirajz, a találkozás emléke, egyaránt jellemző Aranyra és Gyulaira. Mily tiszteletreméltó Arany egyéniségének egyszerű, nyugodt fensége! Mennyire illik hozzá a Toldi-trilógiának nagyarányú terve s benne a már itt jelzett tragikum! Arany komoly nyugalmanak ellentéte Gyulai mozgékony-sága, de ez nem az idegesség nyugtalan-sága, hanem kedélygazdagság s biztos ítélő tehetség. Mily törhetetlen hit nyilatkozik abban a jóslatban, hogy a magyar irodalom nem volt, hanem lesz!

Gyulai Pál cikkének az a része, mely az Arany János otthonában eltöltött napot írja le, következő.

* * *

Dél előtt érkeztem Szalontára s lakása után kérdezősködém. Egy alacsony kis házhoz vezettek. Mindjárt eszembe jutott, hogy erről írhatta:

Se nem pincze, se nem bolt,
Csizmadiaműhely volt.

De a fehérre meszelt fal, csinos udvar, barátságos szoba, hol mindenütt gondos női kezek nyoma látszott, a nyugodt házigazda, derült gazdaasszony, vidám gyermekek sejtették, hogy a vén fa, mely a lak fölé védelmezőn terjeszkedik, több kincset rejt, mint sok palota büszke boltívei.

Szívesen fogadott s maga vágván számomra dohányt, pipával kínált meg. Ő egyszerű és csöndes ember, milyennek képzeltem. E nyugalmas homlok, e mély csöndes tűzű szem tudodra adják, hogy nem szenvedélyes és ragyogó lyricus áll előtted, de komoly epicus, ki fönséges nyugalmban Jupiterként uralkodik az Olympon. És családi köréről reáismerhetsz azon magyar életre, ép, egészséges alakokra, melyeket műveiben annyi eredetiséggel rajzol.

Sok mindenről beszéltünk. Elmondá, hogy már nem jegyző, gazdálkodik és irogat, panaszkodott, hogy bútorai- és könyveinek nagy része a forradalom alatt elveszett. Én könyves-asztalához léptem s néhány angol könyvet nyitottam föl. Nagy előszere-ttel s reám nézve igen tanulságosan beszélt az angol költőkről, aztán mintha restellené, hogy tudóskodik s én oly figyelemmel hallgatom, más tárgyra tért.

Később Petőfi jöven szóba, tudakolá: mit tudok róla. Én elmondám, mit tudhattam, s egy régibb barátja után még első ifjúságából is említék egyetmást.¹ Ő megindulva hallgatta s még szívesebb lőn hozzám. Érdekes látvány lehetett e két férfiú együtt, kiket a különböző természet és ugyanegy hírkoszorus pálya daczára is szoros és tartós barátság fűzött össze. Mily engedékenyen hajolhatott meg e nemesszívű, de ingerlékeny és viharos, e lángeszű, de szertelen, becsszomjas jellem Arany nyugodt kedélye előtt, ki gyöngéit kímélte, roppant tehetségét bámulta s hibáit nem bálványozá

¹ Gyulai itt Pákh Albertre gondolhatott.

Mint szerethette ő pályatársát, ki azon napokban, midőn minden lap »Toldi« magasztalásával volt tele, és sokan, hogy ingereljék, párhuzamba tették vele, ki inkább lyricus volt, levelet ír hozzá, melyben csüggedezve mondja, hogy a költői pályáról alkalmasint visszavonul, mert meg nem felelhet a nagy várakozásnak. Petőfi tudta, hogy ez őszinte szó, mert Arany színlelni nem tud, s eszébe juthattak költő ellenségei, kik megvetéssel szólnak róla, gőggel néznek le rá s fáradhatatlan dicsértetik magokat. Talán itt a kulcs, mely megnyitja a titkot, miért maradt egész végig Aranynak hő tisztelője, tartós barátja, ő, ki maga fölött semmi ambíciót nem tűrt s ingerlékeny hevében sok gyöngéd viszonyt széttépett, mit maga is sajnált, csak megbánni szégyelte.

Petőfi művei nemsoká új kiadásban jelennek meg. Szükség, hogy egy avatott kéz írja meg életét s egy szenvedély nélküli ítész mutassa be. O érdekes és sok tekintetben félreismert jellem, ő nagy költő, ki korszakot alkotott, s a szellemkincs, mit hátrahagyott, méltó, hogy becsüljék. A közönség olvasta ugyan műveit, de nem volt iránta tisztelettel, talentumos fiúnak mondá, de bolond, faragatlan betyárnak tartotta, az ítéset fölfedezé ugyan némi hibáit, de kellően és pártatlanul soha sem fogta föl, míg néhány barátja szelleme helyett hiúságának tömjénezett. A közönség megadta már az elégtételt: salonban és kunyhóban egyaránt éneklik dalait. De az irodalom egy tekintélyes része mégis ignorálja. Csak a multra, csak addig néz, meddig ő hatott, s nem akarja észrevenni, hogy mellette egy ifjú irodalom nőtt fel, melynek egyik legnagyobb s fájdalom, korán elveszett¹ hőse nagy jövődőhöz nyitott utat, mert a magyar irodalom nem volt, hanem lesz. Ideje, hogy előlépjen. Ha följegyezte Petőfi tévedéseit, magán-élete bizarságát, ingerletszülte hiú kifakadásait, jegyezze föl nemes érzéseit, nagy törekvését és szent hagyományát is, s tűzze fel örök zöld koszorúját ama hideg homlokra, melyet, míg élt, csak félig nyílóval díszített, legtöbbször pedig megrúgott.

Amazt csak magamban gondolám, ezt megmondám neki is. Ő semmit sem szolt reá, csak azt fájlalta, hogy Petőfiről, mint halottról kell beszél-nünk, többé nem ír hozzá kedélyes leveleket, sem meg nem látogatja, hogy fölvidítsa egyhangú óráit és játszodják gyermekeivel.

Nem folytatva tovább e szomorú tárgyat, kérdém: készen-e már Toldinak második része? Elmondá, hogy a nyár folytán a harmadik rész is kész lesz, mert összesen három részből fog állani; Toldi az ifjú, mi már a közönség kezén van, Toldi a férfiú és Toldi az öreg, mit ezután veend, ha a kiadók is úgy akarják.

Kérésemre mindkét részből töredékeket olvasott föl. E töredékek is sejtették az egész nagyszerűségét. A közönséget épen úgy meg fogja lepni, mint az első rész, s új oldalról ismeri meg Aranyt. Itt az epikai erő magasabb fokon jelen meg, mint az első részben, mely inkább költői beszély, s az idylli képek és kedélyes jelenetek mellett ott áll a tragikum is. És e jellemelek, ez úgy szólva drámailag élő egyének: Lajos, a nagy,

¹ A *Pesti Napló* szerkesztője e helyhez csillag alatt a következő megjegyzést fűzte: »Mások ellenben erősen hiszik, hogy Petőfi él.«

népszerű király, anyja a büszke és szomorú királyné, Rozgonyi a falusi nemes, a második gyermekké lett Bencze, Toldi kedvese s maga Toldi, e leghűbb képe a régi magyarnak, minő képek: a királyi ebéd, Bencze furcsaságai, a vitézi játék, Toldi búcsuja: lovam megnyergelve, lábam a kengyelbe stb. . . .

Mégis e művet, ha a könyvkiadó társulat meg nem veszi, a könyv-árusok mellőzni fogják, mert mint ő maga mondá, »Murány ostroma« a forradalom előtt néhány nappal jelenvén meg, nem nagy keletnek örülhete, s így talán bizalmok csökkent. Különben leginkább szeretné, ha a ponyván kaphatna híre, akkor nagy és állandó közönsége lenne, s mi legtöbb, maga a nép.

Fájt, hogy már alkonyban búcsuznom kelle, de hijába távoztam el, az úton még mindig előttem állott az alacsony kis ház, még mind beszélgetett velem szíves gazdája. S különös, velök társalkodva, nem azt éreztem, mit éreznem kellett volna, méltó bosszankodást, hogy egy oly jeles magyar költő ily kedvetlen anyagi viszonyok közt él, hanem azon méla eszme ringatózott kedélyemen: vajjon a franczia és angol írók, kiket egész világ olvas, palotákban laknak, fény és bőség közt élnek, látva e boldog családot, e nyugodt férfiút, e vidám gyermekeket, nem irigyelnék-e sorsát, egy magyar költő sorsát, ki kunyhóban lakik, egypár száz embernek ír és szükséget lát.

* * *

Gyulai Pál 1851-ben Teleki Domokos gróf titkára volt s Szalontáról is a gróf kocsiján folytathatta útját Erdélybe. Ez utazásra vonatkozhatik Teleki Domokos gróf egyik régi gazdatisztjének visszaemlékezése. E szerint Gyulai, mikor Erdély határához ért, alig bírt érzelmeivel, meglassította a kocsi haladását, kigombolta mellényét s tele tüdővel szívta magába a friss hegyi levegőt. Ez erdélyi benyomásoknak költői emléke az *Erdély határá*n című költemény.

PAPP FERENCZ.

BESSENYEI GYÖRGY LEVELEZÉSÉHEZ.

Az alább közölt négy, eddig kiadatlan levél Bessenyei rövid, két évig sem tartó ref. főconsistoriumi titkársága idejéből (1773—1775) való. Az I-ső számú válasz Bessenyeinek az egyes egyházkerületekhez küldött ama bemutatkozó levelére, a melyben mint titkár körvonalozta állásával járó teendőit s ajánlotta magát az egyházkerületek szeretetébe és kegyességébe, s a melyet Révész Imre adott ki az általa szerkesztett Magyar prot. egyházi és iskolai Figyelmező 1873-iki (IV-ik) évfolyamának 46—47 lapjain, a tiszántúli egyházkerülethez küldött példány alapján. A II-ik sz. levél, mely tulajdonképen Beleznay Miklós ref. főgondnoknak Szathmáry Király Györgyhöz írott leveléből, mint annak melléklete került elő, a czeglédi, pénzért dispenzáló pap ügyéről szól. A III-ik és IV-ik sz. levelet tartalma magyarázza.

I.

Szalay Sámuel — Bessenyei Györgyhöz.

Tekintetes és tellyes bizodalommal való Nagy Jó Uram!

A' Tiszán innen lévő Venerabilis Superintendentiához írott, és Pestről de die 29^a Januarij kezemhez küldött betses és fontos Levelét¹ az Urnak, illendő betsülettel vettem; és azonnal az Urral Tekintetes Fő Curatorunk Szatthmáry Király György Urral közlöttem: addig is mig Superintendentiánk Külső és Belső Renden lévő több Elsőbb és Hűséges Tagjainak tudokra adhatnám; leg elsőben is az Isten szent Neve Magasztalására meg hajtom az én szívemet, és áldom a Menynek földnek Istenét, hogy a maga szenyvedő és a földig le nyomattatott Házára Kegyelmes szemekkel tekinteni; és ennek gyámolítására, és az Uralkodó Felsőgek előtt igaz ügyének folytatására, és keserves panaszainak a királyi Igazsággal és Kegyelmességgel tündöklő Szék eleiben való bé nyújtására, kegyes és Isten Ditsősségéhez buzgó szívvel gerjedező Férfiakat rendelni méltóztatott. Annakutánna örvendező szível aggratulalom az Urnak Consistorii Secretarius Uramnak azt az Hivatalt, mellyet Felsőges Aszszonyunk különös nagy Kegyelmességéből, és Méltóságos Generalis Beleznay Miklós Ur Ő Nagysága bölts választásábúl, egyszersmind Isten Ditsősségehez való buzgóságábúl is kívánt magára fel öltözni.

Tudjuk mi azt távolyabrúl is, és a kik közelebb járnak, azok elevebb érzéssel tapasztolják, melly tövisses útakon, és sokszor hamu alatt lappangó tűzön kell azoknak járni, a sok alattomban való leselkedők, sőt sokszor nyilván való erőszakosok miatt is, a kik az Uralkodó Fejedelmek székek eleiben a köz Igazságot akarják bé botsáttatni. Melly sokszor véletlenül meg esik az illy dologban, még a leg szemesebben vigyázó ember is. Ennek a munkának terhes és veszedelmes vóltát, Hivatalának kezdetiben is sérelmesen kezdi tapasztalni az Ur Drága Nagy Jó Uram, a mint első Leveléből is hitelesen gyaníthatom. De e' vólt eleitől fogva az Isten Háza ügye mellett fáradozó Igaz és Hív munkásoknak sorsok; a kiket egyenesebben szokott ostromolni, az Híveknek meg békélhetetlen ellensége a Sátán: és az Híveknek ezen tusakodások, az Anyaszentegyháznak a Paraditsomtúl fogva, minden idejére, az holott ez az ellenkezés támadott, egy eránt ki terjedett; és a mi időnk sem menekedett meg attúl. De az Isten Beszéde az Híveket tetétül fogva talpig, az illy ostromlások ellen, a Hitnek, Reménységnek, Szeretetnek Békességéstűrésnek óltalmazó fegyvereiben fel öltözteti; és ezek által, az Isteni Erő, maga védelmében véski aző Szent Nevét tisztelőket, és aző Ditsősségét szerető és azt elő mozdítani kívánó Híveket. Mellynek elő mozdítására, az Isten félelmében, és az ő Ditsősségének szerelmében, együtt kívántatik meg az okossággal egyben köttetett Buzgóság: mellyeket ha egymástúl el szakasztunk, az Isten Ditsősségének nagyobb kárt mint hasznot okozunk: mert a Buzgóság az okosságnak

¹ A tiszánnenni egyházkerülethez küldött példány megvan a sárospataki ref. főiskola levéltárában XV. 5223, sz. a.

mértéke nélkül sokszor felettébis heves és vakmerő bátorkodásra viszi az embert. Az okosság is, Buzgóság nélkül gyakorta félelmes túnyaságra és gyalázatos restségre vezet az embert és az ő elméjének tehetségében titkon lakozó contemplatiója, külsőképen minden köz Jóra télelőző haszon és gyümöls nélkül marad.

Én minden kételkedés nélkül el hiszem, és maga declaratiojából is az Urnak abban meg győztettem, hogy nem egyéb világi haszon, és külső tekintet, mellyet itt még képzelni sem lehet; hanem egyedül az Isten Ditsósságéhez vonzó, szíves okos Buzgóság vitte az Urat arra; hogy ezen terhes és nagy gondokkal együtt járó Hivatalt magára végye. Legyen azért az Ur Isten előtt kedves ezen szent dologban való készsége az Urnak, és adjon Mennyei Erőt kegyelmet ennek viselésére. Tegye az Uralkodó Felségek, és egyéb Méltóságok előtt kedvessé az Urnak személyét és áldottá minden munkáit. Miis ha külső Javainkal érdemének mértéke szerint nem lehetne is; De Isten előtt való buzgó Imádságainkal, terhes munkáit elősegíteni, keresztyéni kötelességünknek fogjuk mindenkor tartani. Midőn azért Superintendentiánknak és abban lévő Ekklesiáinknak dolgait az Urnak okos kegyes és buzgó Jó Indulatiban tsekély személyemmel együtt ajánlanám, maradok állhatatos szeretettel

Az Urnak Drága Nagy Jó Uramnak
Miskólcz 20ma Febr. 1774.

Igaz kötelességgel való
hív szolgálja
[Szalay Sámuel ¹
tiszáninneri superintendens.]

[Ívrét alakú »Copia Besenyei György Uramhoz«. Csak a kelet a Szalay S. kézírása. *Sárospataki főiskolai levéltár*. XV. 5235.]

II.

Bessenyei — Beleznay Miklóshoz.

A' melly szomorú történetet Czeglédrről felküldött Nagyságod, eő Felsége lábaihoz tettem, mellyet vévén: ilyen szókra fakadott: *Mitsoda bóldogtalan vagyok én! hogy soha akaratomat el nem érhetem! mennyit tiltom az ily erőszakokat, még is boszszúságot látok. Ebben a dologban majd vizsgálóást tétetek, és előre félek, hogy majd úgy jön a' relatio, hogy ez az ember, még sokkal több büntetést érdemlett. Esküsznek, mit csinállyak, kinek hídjek? Egyek ² iránt is régen resolvallam, nem tudom mit tettek? járjon végire Bessenyei, hogy ment az a dolog véghez, és adja mindjárt tudomra, látom keménységgel kell végre is a' dologba esnem. Az Irásom eő Felsége még kezénél tartya, melynek végin illy jegyzést tettem, a' Bútsúi pénz büntetések iránt: Nem tudom hogy egy*

¹ 1770 julius 1-sején iktatták be hivatalába. Meghalt 1792 julius 12-én.

² Szabolcsmegyei község, melynek ref. templomába gróf Esterházy Károly egri püspök erőszakosan behatolt s elvette a reformátusoktól.

Pap, az Isten ditsőségével, melly annak tiszteletiben áll, miképen dispensálhat pénzért. His etc.

[A papirosszelet felső szélén: »Copia Literarum D. Georgii Bessenyei.« Ez a copia Beleznay Miklósnak Pilisről 1774. dec. 6-án Szathmáry Király György tiszáninni ref. főgondnokhoz írott leveléhez volt csatolva, e szavak kíséretében: »Bessenyei Uram hozzám küldött levele Copiáját, melly Királyi szókat foglal magában, accludálom.« *Sárospataki ref. főiskolai levéltár.* XV. 5399.]

III.

Szathmáry Király György — Bessenyeihez.

Bizodalmas Kedves Uram Ötsém!

Még szüreti alkalmatossággal vett érdemes Levelére, 's abban tett nevezetes Ifiunak az Pataki alumnosok közzé leendő bévétele iránt tött jelentésére hogy eddig is nem válaszolhattam, okozván azt azon alumniumnak mind eddig is indeterminatus statusa arrúl kedves Uram Ötsémet egész bizodalommal követem. Mert a' régi alumnosoknak számát, tsak nem épen absorbeallya az ött Professoroknak egész fizetése. A' Belezniánium Alumniumnak pedig mind eddig is indeterminatus statusa, és a mostan folyásban levő Collegium statusanak újabb investigatioja, mellyek olly attentioban tartják dolgainkat, hogy a' régi modot sem tudjuk continuálni, uakra pedig tellyességgel nem érkezünk. Az Úr Isten mindazonáltal ezeken által vivén, valamit akár ebben, akár másban, Uri tezéséhez Kedves Uram Ötsémnek contribuálhatok, szerencsémnek fogom tartani.

A' mi pedig sub 14 praesentis hozzám bocsajtatott Kedves Uram Ötsém Levelében¹ fel tett kívánságát illeti, vevén mi is hasonló Levelét Meltóságos Generalis Urnak Ő Nagyságának abban így procedáltunk: hogy: Meg ez előtt egynehány esztendőkkkel, tapasztolván én Collegiumnak épen ezen kérdésben forgo materia iránt való defectusát, 's tartván attúl, hogy ne talám valamikor kérdésben fog ez vetetődni: Quibus et qualibus Principiis soleat Scholastica Juventus imbui, tam circa officia erga privatos, erga Publicum, erga Terrae Principem, ac erga Deum, én még akkor id est ante Annum 1770-um tettem fel egy munkácskát² pro directione Praeceptorum illyen formán.

Cum Scolæ sint humanitatis officinae, ubi mentes ad sapientiam, actiones ad prudentiam, Cor ad pietatem formantur. Interest ut omnes Informatores sapientes, prudentes, et corde vere pii sint.

Már miben áljon a' sapientia, miben a' prudentia, miben a' pietas, azt bőven deducáltam, És hogy ha csak egy részét elhagyja is ezeknek az Informator, 's mind azokban mind elméjét ad intelligendum, mind

¹ E levél ismeretlen.

² Ez a munkácska megvan Szathmáry Király Györgynek »Historia Scholae Ref. Sáros Patakinae« cz. kézíratos kötetében az 1135—1160 lapokon. (Sárospataki főisk. könyvtári kézirat 35. sz.) Magyarra fordította *Szinyei Gerzson* spataki nyug. főisk. tanár. (Kézirat.)

kezét ad describendum, mind nyelvét ad prompte, ad accurate profere-
 rendum el nem készíti a' maga Tanítványának, maga kötelességét tsak
 csonkán vitte véghez. De ha mind kezét, mind nyelvét, mind elméjét
 el készítette is a' maga Tanítványának, de ha azokat nem az Istenre,
 felebarátjára, Publicum hasznára 's a' királyhoz való hűség respectusa
 nélkül készítette 's azt a' Kegyességgel öszve nem foglalta, 's Tanítvá-
 nyának szívében mind ezeket belé nem öntötte, tsak olyan, mint [ha]
 éles kést, vagy éles fejszét adott volna Tanítványa kezében, amely
 mennél élesebb, annál veszedelmesebb szokott lenni. Ezeket én a' mint
 íram circiter 5, vagy 6. árcusnyi írásban deducálván be-küldöttem
 a' II. Collegiumban, 's mostan is ottan tartatik.

Vevén azért mostan Méltóságos Generális Úr Ő Nagysága Levelét,
 meg írtam Ő Nagyságának, hogy ha de præterito et præsentis vagyon
 a' kérdés, az mostan a' Pataki II. Collegiumban, így observáltatik.
 'S azt pedig miként szokták ampliálni, mind az Aethicæ, mind a Juris
 Naturæ, mind a' Theologiæ Professorok, ki ki maga Tanítványai között,
 azt is hozzá tévén Tiszt. Professor Uraimék, úgy küldötték meg mind
 a' két rendbeli a Méltóságos Urnak Ő Nagyságának. Hozzá tévén, hogy
 ha pro futuro gondolkozik Ő Nagysága de methodo docendi, szükség
 hogy olly munka köz értelemmel készüljön a' mint is ez már itten
 nálunk, 's talám a' Collegiumban is munkában kezdett vetetődni. Melly
 különös írások is hogy elébb minek előtte a' nagy helyre vitetettnek,
 egy más között concertáltassanak, egy átallyában én is szükségesnek ítélem.
 csak a' helyről lehessen coalescalni. In reliquo szíves affectiojában
 ajánlva maradok.

Bizodalmas kedves Uram Ötsémnek

Hangács 21. Jan.

1775.

mindenkori igaz kötelességgel
 való szolgálja

Sz.[atthmáry] K.[irály] Gy.[örgy].¹

[Eredetije a sárospataki ref. főiskolai levéltárban. XV. 5464. sz.]

IV.

*Bessenyei Mihálynak Bessenyei György és Mária Terézia királynő
 nehány nyilatkozatát tartalmazó levele egy ref. lelkészhez.*

29. Januariusban jött le az Ötsémnek ² két repraesentatiója, Ő Felsé-
 getül, egyik a Pataki Collegium, másik a Consilium Politicáji iránt,
 mellyel a Protestans Statust, Ő Felségétül remiteni akarja, melly két
 repraesentatiókra, Ő Felsége Maga kezeivel ezeket írta néki viszsza:
 Catholica Oskolák, Universitások szükségesek, de nem azért, hogy

¹ A tiszáninneri ref. egyházkerület és a sárospataki ref. főiskola főgond-
 noka volt 1762-től 1775 aug. 26-án bekövetkezett haláláig.

² T. i. Bessenyei György ref. főconsistoriumi titkárnak.

változásokat, 's cassálasokat féljétek s a t. mellyhez ezt is tette: bizodalmatok látom a Királyhoz kevés van. Ezeken kívül más repraesentatiójára, mellyben az ötsém szenyvedéseiről panaszlott, illy formán: Látom Felséges Aszszonyom, hogy egy Status Emberének, csak jó fejének, 's Eszének kell lenni, de olly érzékeny szívre, mint az enyim, nints szüksége. Erre Ő Felsége azt írta:

Az élet terhének nehéz Napjait, és Éjtzakájit, Isten kegyelmével, jó Hittel inkább, mint világi Tudományokkal kell viselni, mert ha ezek nintsenek, a világi dolgok hijjában valóságok. Erre az Ötsém így felelt: Ha nem érzém, és tudnám, hogy egy Status Emberétől, tsak, tsupán felejtésből tagattam meg az érzékeny szívet, tehát most szemérmem, és bánatomtól Felseged feddő Tekinteti előtt megemésztetném. Egy Uralkodó Felségnek, igaz szavai által, ki, nagy erköltseibe, több hatalmat, erőt, méltóságot, fényességet, mint Királyi Pálczájában 's Koronájában visel, ugy intetem, hogy az élet terhet, Isteni kegyelemmel, Hittel, nem pedig világi dolgokkal kell viselnem. S. a. t. talam nem érdemlettem Felsegedtől, illy felső vizasztalásomat, mindazonáltal, ha az igaz buzgóság, örökös hűség, és háladatosság valaha jutalommal kegyelmet érdemelhettek, úgy tudom, hogy Felseged előtt érdemetlen nem vagyok. Emlékeztet Felseged árra is, kegyelmesen; hogy Hitem sorsosinak, Királyához kevés bizodalmat láttya. Úgy hiszem, hogy csak én vagyok egyedül, ki Reformátusainknak, csupa hirtelenségből, illy fájdalmas sebet okoztam, és ugyanazért, ha ebből nékik, Felseged előtt károk származhatna, kéntelenítettam a hibát magamra venni, érezvén azt, hogy bizodalmodat, hűségekkel, annak idejében, meg fogják Felseged előtt bizonyítani.

Végre, ha meg kell vallanom, hogy egy Status Emberének, érzékeny szívre van szüksége, úgy megvallom azt is, hogy e nemes nyereség, csak olly Királynak tulajdona, mint Felseged, ki azt olly igazán, olly kegyelmesen tudgya vezérteni. — Ezt a nótáját az Ötsémnek viszsza küldötte illy szókkal, ő Felsége: tudván hűségét, nem akarja, hogy magát vádojja, mert Ő bizonyos, hogy nem hibázott abba, hogy oka lenne legkissebbe is annak, ha Reformátusink, Ő Felségéhez nagy bizodalommal nem vólnának, azért újra feleljen, 's mongya igaz okát a dolognak, ne dissimulajjon semmit, akkor az Öcsém az elébbi feleletit leírja, de a maga vágya helyett azt teszi belé: Emlékeztet Felseged árra is kegyelmesen, hogy Hitem sorsosinak Királyához kevés bizodalmodat láttya.

Felséges Aszszonyom! én e vizasztalástól, tellyes bizadalomnak elő mozdításában szüntelen ellenem látom egy egész Ország Papságának buzgóságát, Gazdagságát és fen hajazását [így] törekedni. Ezekhez van kaptsolva nemelly Hazánk nagyjainak czéjjok, kik tőlünk világi hasznaikat féltvén, sok dolgokba nem akarják hogy Felseged KeGYelmétől halgattassunk. Ezen kívül az Egyházi szolgáltnak gazdasági buzgóságok ellen is kell küszködnünk. Felseged ilyen terheinket szívére vévén, ne tsudájja ha már elrémült szegény népe, illy szomorú Fellegeken által, azt a kellemetes ki derült napot nem láttya, melly az Uralkodásnak háborus Tengere felett is, Felseged Trónussát kedvességével, mint egy szüntelen vidámító tavasszal, veszi körül, mégis eltökéltették magokat

a mieink, inkább Felséged lábainál meghalni, mint onnan idegenységgel távozni. — Erre másnap ezt a választ kapta, mint Ő Felsége mondotta, igen szépen, igen helyesen, igazán, és emberül írt.

Ezeknek utánna bé atta circa 10^{am} Febr. mindazokat a dolgokat, együl egyig, mellyeket a Tiszteletes Úr asztalán fel írtam, ezek sokféle dolgok lévén, velem dictáltatta egymás után, a szerint, mint írva voltak, még egy dolgot írt, és azon a maga gondolatit meg tette, addig halgatnom kellett, úgy ismét más dologra által lépnem, mikor ekképpen mindenik dolgon végig ment, meg tett munkájából előttem enynyt magyarázott csak: »Látta Felséged, a holmi, Carolus, Leopoldus alatt mindenkor »szabadok voltunk az Isteni tisztelettel, Templomokkal, kegyetlen parantsolati által, a Consilium Felséged nevébe ott parantsojja el tőlünk »azokat, épen most, mikor Felséged hozzánk kegyelemmel, s segedelemmel »lenni magát meghatározta. — Árra Ő Felsége azt mondotta, hozzá értvén itt a Levélben írt beszédekhez az egész munkát: »Igen örülök »rajta, hogy ezeket tudtomra adtad, mert mind ezekbenn semmit sem »tudtam, eltörlöm ezeket a tselekedeteket.

Ezen kegyelmes válaszsza után, én a Tiszteletes Úr által kezembe adatott Lenártfalusiak ellen jött Consilium Parantsolattyával együtt, úgy a mint voltak az Jegyzések, Uramnak Agens Urnak által küldöttem, ezt írván mellettek: az Méltóságos Generalis Ur serio committájja az Úrnak, hogy az ide rekesztett Jegyzések, és Parantsolatok szerint, ezek iránt a dolgok iránt, mennél elébb a Cancelláriára agyon Instantiát, mellyre nekem Agens Ur azt felelte: nem szokott Ő Kigyelme Scartetakból instantiákat írni, mert ő ország hírével vagyon itt, és egész Státusunkat repraesentájja, a mit ő Cancelláriára bé ad, azért néki állani kell, hanem fog írni azokra az helyekre, a hol azok a dolgok történtek 's minek utánna meg fogja tudakozni, ha igaz-é az hozzá küldött relatio vagy sem? akkor fog benne mozdúlni. Ihol van a kútfeje az filiák elszedésének, nem a Királyba, a kihez, ha a rendelt Dicasteriumon által nem mégyen panaszunk, nints miért meg feddeni embereit, noha jól tugya a Lelkében, hogy gonoszt tett, még is időre kintelen várakozni, de azt odahaza nehéz szenyvedni.

Ennek előtte írt az Ur, Bátyám Szatthmáry György Uram, az ónodi Templom dolgába, ezenn dologbann is kellett volna a Cancelláriára Instantiát bé adni. Minek utánna azért az Ötsém a dolgot Ő Felségének a szokott mód szerint be adta, által küldi a Commissiót az Agensnek, hogy azon dologba, agyon a Cancelláriára Instantiát, mellyre az Agens azt felelte néki: Csudálkozik rajta, hogy meg őrvült, de azon még jobban, hogy minden nagy embereink is, vele egyetembe: ezek azok az akadályok, mellyek dolgaink fojását késleltetik. Ő Felségéhez ugyan bé ment a borok el petsétlése, de attúl semmit sem tartson Tiszteletes Uram, abban ugyan bizonyossá teszem, hogy az a következés a mitől fél, belőlle származni fog, már az Instantiából ki lehet hagyatni, úgy is elég idő lesz reá még Ágens Úr fogja Investigálni a dolgokat. A meg tett munkának előre is örülök, az Öcsém is nagyon akarja, el fog az mi hozzánk jöni, a Méltóságos Generalistúl minden bizonynyal.

A Csizmadia B. Mester emberek dolgok erős munkába van, és ő Kigyelmeket merem biztatni, a mint az Udvari hajlandóságot látom, légyenek hát azért csendességbe, jó reménységbe, békességes várakozásba. Sat. Vagyok.

Bécs 28. Febr.
1775.

igaz alázatos szolgálja
Bessenyei Mihály.

[Eredetije a *sárospataki ref. főiskolai levéltárban* XV. 5484. sz. alatt a következő hátrattal: »Missiles D. Michaelis Bessenyei ad Ministrum quendam, interventae, — in merito representationum quoad Collegium Patakiense et Politicam Consilii Lt. Regii Matti Ssmæ substratarum, — inter Suam Mattem Ssmæ Mariam Theresiam et *Georgium Bessenyei*, manualis correspondentiae materias, continentes. Ao. 1775. d. 28. Febr.«]

HARSÁNYI ISTVÁN.

BESSENYEI-KÉZIRATOK A RÁDAY-KÖNYVTÁRBAN.

A budapesti református theologiai főiskola birtokában lévő egykori Ráday-levelek között találtam négy Bessenyei Györgyre vonatkozó kéziratot: két levelet (egyik memorandum, a másik declaratio), továbbá a *Buda tragédiájának* és a *Tariménes utazásának* egy-egy irott példányát

Az első levelet már közölte Szinyei Gerzson, Abafi *Figyelőjének* VII. kötetében 155—159. lapokon, de nem az eredeti helyesírással s itt-ott hibásan. — Fontosabb eltérések: 156. l. 6. sor: százakkal h. *Százakon*, 156. l. 13. sor: A mostani uralkodó római h. *A mostani Romai Uralkodó*, 156. l. 17. sor: melyben országunknak fele határozatit h. *mellybe határozatit fele Országunknak*, 156. l. 20. sor: verejtékkel h. *verejtékével*, 156. l. 23. sor: méltóságnál h. *Méltóságnak*, 156. l. 42. sor: látunk h. *láltunk*, 156. l. 44. sor: tesz h. *tehet*, 157. l. 10. sor: tehetik h. *tehet, azok ennek ugyan azon fzemre való hányásokat tehetik*, 157. l. 14. sor: butult h. *búsúlt*, 157. l. 18. sor: mégsem h. *még is nem*, 157. l. 20. sor: törvényét h. *Törvényeit*, 157. l. 26. sor: magáért h. *magajéi* (t. i. övéi), 157. l. 28. sor: mint tudva van h. *mind eddig Instantziákba foglalva mennyenek. A' Sok ablegatio minden részeibül Országunknak, Dicasteriumainkon mint tudva van, Hitünk Sorsosinak*, 157. l. 37. sor: dolgozzon h. *dolgozzam*, 157. l. 38. sor: elébe h. *eleiben*, 157. l. 41. sor: Továbbá h. *Tovább*, 157. l. 43. sor: Bessenyei h. *Bessenyei Vram*, 157. l. 45. sor: jelenhettem h. *jelenthettem*, 158. l. 2. sor: Excellentiádnál h. *Excellentiátoknál*, 158. l. 16. sor: a cath. királynak h. *Catholicus Királyunk*, 158. l. 17. sor: törvénytáblának h. *Törvény Táblánál*, 158. l. 32. sor: ennek h. *annak*, 158. l. 35. sor: igazsága szerint nem h. *igafsága nem*, 158. l. 36. sor: lenni, Kegyelmes úr, mint h. *lenni, mint*, 158. l. 42. sor: Ker. h. *Kerefsztyéni*, 158. l. 45. sor: oly h. *ollyan*, 159. l. 2. sor: mentegtettem h. *mentegtevén*, 159. l.

4. sor: A világra a megváltó sem jöhetett volna h. *a' Megváltó sem jöhetett volna Világra*, 159. l. 5. sor: fogattatása h. *fogantatása*, 159. l. 5. sor: is ujság volt h. *is új dolog volt*, 159. l. 8. sor: ezer h. *ezen*, 159. l. 16. sor: alázatos h. *igaz*.

A levél, tartalmából inkább emlékiratnak nevezhetnők, czímnélküli és datálatlan. Szinyei »1774—75-ig terjedő időre« helyezi s szerinte Bessenyeinek »valamely magasállású Catholicus főúrral gyűlt meg a baja, ki rossz néven vette tőle, hogy agensi minőségében nem jelentette be magát nála«; állítólag hozzá írta Bessenyei ezt a levelet.

Zoványi Jenő sokkal pontosabban látja a dolgot. Megállapítja, hogy az udvari kancellária és a helytartótanács törekvései ellen »egy igen szellemes és alapos emlékiratot terjesztett elő Bessenyei a főkancellárnak,¹ melyet beadott Mária Teréziához is.«² A memorandum keltét 1774 tavaszára teszi s arról is értesít, hogy németből magyarra fordítva megvan a tiszáninneri ref. egyházkerület levéltárában (XV. 5436.), s először Szinyei Gerzson közölte.³ Tehát kétségtelenül a *Figyelő* szövegéről van szó.

Az idézett dicséreten kívül, Bessenyeinek ezen védelmi iratára nem terjeszkedik ki, pedig a levél nagyon is figyelemre méltó. Mikor a superintendentiák kézhez kapták,⁴ nem nagyon lehettek az amúgy is népszerűtlen titkár felvilágosodott gondolataitól elragadtatva.

Ennek a levélnek az előzményei Zoványi kutatásai után ismertek. Tudjuk, milyen hatalmas ellenmozgalom indult meg a ref. superintendentiák részéről Beleznay generális egyetemes főgondnoki törekvéseivel szemben, s az ideig-óráig lappangó elégtelenség (mely eleinte a nagybefolyású katonatiszt és dunamelléki főgondnok ellen nyíltan fellépni nem mert) Bessenyei ellen fordult, ki 1773 novembere óta, mint ref. főconsistoriumi titkár szerepelt.⁵ Igaz az, hogy ez az állás törőlmetszett sinecura volt s jóformán csak egy »udvari embernek, gavalélnak, magyar főnemesnek és főnemes barátjának«⁶ pillanatnyi pénz-

¹ Valószínű, hogy Esterházy Ferencz számára írta Bessenyei, ki abban az időben magyar kancellár volt. (V. ö. Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig. Budapest, 1898. 290. l.)

² Bessenyei György mint ref. főconsistoriumi titkár. Sárospatak, 1909. 19—20. lk.)

³ L. u. o. jegyzetben.

⁴ Mivel megvan a tiszáninneri ref. egyházkerület s a Ráday-család levéltárában (t. i. Ráday Gedeon 1774-ben dunántúli főgondnok lett), valószínűnek tartom, hogy a levelet lefordítva, másolatban minden egyházkerülethez megküldötték.

⁵ Zoványi, i. m. 12. l. Továbbá Széchy Károly: A Bessenyei-irodalomhoz IK. IV. évf. 246. l.

⁶ V. ö. Laczka János kéziratával. (Kiadta Ballagi Aladár: A magyar kir. testőrség története. Pest, 1872.)

zavara megszüntetésére szolgált, azért mégis, ha Bessenyei szorgos titkári munkálkodásába, vagy az itt említett levélen át nemes életfelfogásába, de főleg ha a bécsi továbbtartózkodás irodalomtörténeti vonatkozásaiba nézünk, kissé súlyosnak tartjuk Zoványi felfogását, ki hajlandó Bessenyeit kishitűnek, önzőnek, állásához minden nemes törekvés nélkül, meg nem engedett utakon hozzáférközött existenciának nevezni. Így ítélték kortársai, kik magukban érezték a pártosság tüzét, vagy a kiknek fájt a 2000 forint fizetés, de mi, a kiktől mindez távolesik s csak az eredményeket bonczoljuk, nagyon visszásnak találjuk a maga kora legkiválóbb magyar elméje ellen indított felekezeti hajsztát, mely végre is vállalása elhagyására, utóbb benső meghasonlásra vitte bihari remeteségében.

Mint már fennebb is érintettük, a Bessenyei ellen intézett vádakat a kancellária magáévá tette s a volt testőrt igazolásra szólította fel.

Ebben az ügyben Bessenyei még a Szinyei-féle emlékirat megírása előtt nyujthatta be a kancellárhoz azt az eddig ismeretlen declaratiót, melynek egy másolata a budapesti református főiskola Ráday-levéltárának birtokában van.¹

*Declaratio Bessenyiana intuitu Agentiarum.*²

Exllme ac Illme D^{ne} Comes! Excelsae Cancellariae Hung^{ae} Aulicae Praefes, D^{ne} D^{ne} Gra[ti]osissime!

Praefent[atum] 17^a Janu 774.

Commilitares quidem mei incertiffimis opinionibus, et conjecturif ducti Caufa esse videntur, quod vel ipsae Comora[ti]onis meae Viennensis initiae Suspitiones de me nonnullas excitaverint, et tam Exllae V^{ae}, D^{no} meo Gratiofiffimo, quam etiam Excelsae Cancellariae Hung^{ae} Aulicae Inquisitionis hujus occasionem praebuerint.

Et ad commilitones quidem quosdam meos quod attinet, vanas eorum opiniones, et debilissimo nixas Talo conjecturas refellere non opus nunc esse Cenfeo, praefertim cum non Sperem modo, fed etiam confidam exorituram esse Diem, quae eas vanitatis suae convincat.

Defideratam autem humillimam Declara[ti]onem meam: quonam cum Characterē, et quorumnam Negotiorum Caufâ, quovè, et undenam habitò Salariò, hic Viennae moraturus sim? paucif Capitibus (cum veritas ambagibus non delectetur) absolvam.

Molestissimâ, eâque diuturnâ Experientiâ notum est, omnibus in Regno Hung^{ae} tam Helvetiae, quam etiam Auguftanae Confessione addictis

¹ Kelt 1774 január 17-ikén.

² A rövidítéseket, a hol szükséges volt, sarkos zárójelek közé foglalva föloldottuk.

Negotia Nostra religionaria Nomine privato, quo Unice Nobis per Leges Patrias Uti et ad Augustissimum Sacrae Mattis Suae Tronum recurrere licet, in Caesareo Regia Aula per Agentes Nostros promota Sermo admodum, aut plane nullum fortiri Eventum. Hanc Negotiorum Nostr[or]um partim' moram, partim' etiam frustra[t]ionem multi Nostrari[or]um nunc Negligentiae Agentum, quos hic Viennae bonis Salarijs, à Nobis provisos Augustissima Aula patitur, nunc verò p[rae]tensionem Iurium Nostrorum eorundem Imperitiae attribuunt.

Ut igitur privati homines Nostr[ri], qui ad S^{mam} Mattem suam Dominum Nostrum Clementissimum Religionis Gratiâ reuerere solent, certi esse queunt, nequaquam Negligentiâ, aut Imperitiâ Agentum, sed sola et unica Petitorum Inconsequentia non nunquam fieri, quod Speratas benignas Resolu[t]iones non consequantur. Idcirco Ill^{mus} D: Generalis Beleznaÿ, quâ Curator Superintendentiarum Helveticae Confessionis addictarum, nullo profus alio, quàm privatae Suae Charitatis Christianae Motivo inductus, et quidem eum praevia benignissima Augustissimae Imperatricis, et Reginae Aplae Annuentiâ, mihi Negotium dedit: ut partim Agentum Negotia Nostra Religionaria promovendi modo invigillem, partim dein operam perquam diligentem, ne homines Nostr[ri] inanibus persaepe quaerelis suis per Excelsam Cancellariam Hung^{ae} Aulicam Augustissimae Aulae sint molesti.

Ad Characterem meum quod attinet, fateor ultro, et res ipsa me tacente, loquitur, nullo me plane neque Aulico, neque Civili investitum esse, neque alium hic, et nunc gerere, quum Nobilis Hungari, idest Viri cordati, probi et honesti.

De Salario autem quemadmodum jam viva voce testatus sum, id iterum vere dicere possum, me nullo profus Salario esse provisum, sed ex sola, et unica Ill^{mi} D. Generalis Beleznaÿ liberalitate tantum annue habere, quantum ad honeste hic Viennae traducendam vitam sufficit, quod insignè beneficium dum vixero, ubicunque vitam duxero, ex ejusdem Ill^{mi} Di Generalis Benevolentia, et liberalitate habiturus sum. Dein cum omni humillima Declara[t]ione sum, et qui porro

Exllae V^{ae}

obsequentissimus fervus
Georgius Beffyenyi.

A mellett, hogy a nyilatkozat — épúgy mint az előbb tárgyalt memorandum — megmagyarázza, miért állították fel az egytetemes gondnokságot, mi a consistoriumi titkár dolga,¹ milyen a jelleme,² az elején említ *vanas opiniones, et debilissimo nixas Talo conjecturas*, a melyeket nem is érdemes czáfolgatni, a végén így ír: *vere dicere possum, me nullo profus Salario esse provisum, sed ex sola, et*

¹ L. a Figyelő 157. lapján a 20. és köv. sorokat.

² U. o. 42. sortól.

unica Illmi D. Generalis Beleznaÿ liberalitate. Az első megjegyzés azokra az alaptalan vádakra czéloz, a melyek már ekkor hitehagyásáról keringtek; mert igaz, hogy a folytonos csipkedés miatt 1775 szeptemberében fenyegetődzik a katholizálással,¹ de 1774 elején még vallásához hű a halálig,² a mint írja; ebben azonban, ha a *vallás* szót szoros értelemben vesszük (felekezet), kételkedünk, hiszen a Szinyei közölte emlékirat nem valami erős felekezeti meggyőződésről beszél, hanem inkább a Locke hirdette³ feltétlen vallási türelmességről. Az egész titkárságnak és katholizálásnak egy igazi, be nem vallott oka volt: az anyagi zavar. Klasszikusan írja Beöthy Zsolt: »Függött a catholicizmusban elfogult császárné szélséyeitől s függött református feleinek bizodalmtól. Lelke szerint nem szolgálván sem azt, sem emezeket, hanem csak a felvilágosodás és magyarság ügyét, állásának mihamarabb meg kellett rendülnie.«⁴ A második mondása is némi magyarázatra szorul. Tudjuk, hogy Beleznaÿ a superintendentiákat 1773 november 18-ikán felszólítja a bugyi végzések megtartására,⁵ főleg Bessenyei fizetését illetőleg, de az összegek csak lassan folynak be⁶, s így még januárban Bessenyei méltán mondhatta, hogy eddig csak Beleznaÿ biztosította bécsi háztartását, jóllehet egyelőre csak kölcsönképen, mert a superintendentiák véglegesen csak 1775-ben vonták meg Bessenyeitől a fizetést.⁷ Ez az irat egyébként mélységben és a gondolatok gazdagságában nem is versenyezhet a fentemlítettel.

A Ráday-levéltárban lévő *Buda tragédiája* kéziratának címe ez: BUDA TRAGÉDIÁJA ÖT || JÁTÉKBA VERSBE MAGYAR || NVEI.VEN IRATOTT LEGELÖS- || SZÖR B. GY. ÁLTAL. || Bétsbe a' Magyar Nemes Test Örző || Seregbe. MDCCLXXI.

A kézirat folio, kötetlen; régi számozása 1—86-ig van vezetve, de valójában 94 lapra terjed. (Az első és második számozatlan, a 64. és 86. lap után egy-egy lap szintén számozatlanul van hagyva. Öt lapja üres: a 65. előtt egy és a 86. lap után négy. A 65. laptól hibásan, egyet ugorva, folyik a számsor.)

¹ Zoványi, i. m. 23. l.

² U. o.

³ Bessenyei bölcséleti felfogásának fejlődését l. Bokor János: Bessenyei György, A természet világa. Budapest, 1898. (R. M. K. VII.) 5. és köv. lk.

⁴ A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. Budapest, 1887. II. 275. l.

⁵ U. o. 13. l.

⁶ U. o. 13. és köv. lk.

⁷ Zoványi i. m. 32. l.

Ennek az 1771-iki kéziratnak jelentősége az, hogy régibb az eddig ismert múzeumi kéziratpéldánynál (Fol. Hung. 125.), mely az első kiadás számára készült s egyúttal dűlőre viszi azt a régen vajdó kérdést: vajjon a *Buda tragédiája* a *Hunyadi László* és az *Ágis* közé tehető-e? Beöthy Zsolt a drámák belső fejlődöttsége alapján határozottan megállapítja a *Hunyadi*, *Buda*, *Ágis* sort,¹ s épígy vélekedik, külső érveket is figyelembe véve, Császár Elemér.²

A Ráday-könyvtár kéziratával megállapíthatjuk a lehető pontos dátumokat is.

Hunyadi László három felvonását valószínűleg még 1771-ben írta,³ de csak 1772-ben bocsájtotta ki, azon eltökélt szándékkal, hogy a félbeszakadt tragédiát öt játékra egészítve, másodszer is kinyomtatja.⁴ Utólag ezt az ígéretet nem váltotta be.

Mikor *Hunyadija* megjelent, ugyanakkor készen állott a *Buda tragédiája* is⁵, de az *Ágis* még nem, mert Bessenyei ezt az alúl idézett *Jelentésben* nem említi. *Buda* a Ráday-könyvtár kézírata szerint 1771-ben teljesen készen állott, *Ágist* pedig 1772-ben, a *Hunyadi László* megjelenése után fejezte be Bessenyei, a kinek az időben »ilyen dolgok között forog ínsége«, minthogy »a' vers-szerző Lelek' dühössege« megülte.⁶

A tragédia itt ismertetett első letisztázásában Tsaba helyett *Kaba* szerepel, mint Atilla fia. Apróbb szövegeltérések, sőt lényegesebb versváltozatok is gyakoriak. Egy-két helyen Bessenyei a drámai jellemek beállítását jegyzetekben magyarázza, utóbb (a kiadásban is!) ezt elhagyta.

Felfogására nézve talán nem lesz érdektelen, ha ezeket a helyeket közöljük:

I. játék, 3. jel. (Az 1773 kiadásban a 19. l.) »Ditső harczaimat . . .« stb.

a) Igaz az, hogy Atillának Szájába (ha vifelt dolgaira gondolkozunk) lágyabb vagy engedelmessebb belzédet, mint én itt írom, nem adhatunk. Határ nélkül való büszkesége meg tettzik nevezetibül, mellyet csinált, hol magát Világ rettegésének 's Isten ostorának mondja.

¹ Szépprózai elbeszélés II. Budapest, 1887. 247. l.

² Bessenyei természetérzéke. Bud. Szemle 1911. 51. l. és v. ö. egyetemi előadásaiival.

³ Vö. Az eszter-házi vígasságok (1772.), ill. a *Delfén* végén lévő *Tudósítás*sal. — A *Hunyadi* tehát előbb jött ki, mint az itt idézett munka.

⁴ L. Az eszter-házi vígasságok i. h.

⁵ L. a *Hunyadi* végén lévő *Jelentést*. Készen voltak még a *Hunyadi*-eposz meglévő énekei, *Az ember próbája* és *Homeros*-fordítása is.

⁶ U. o.

U. o. »De hogy Atilléa változzon . . .«

b) Réa' lehet gondolni, hogy a' Történetek olly vérengző Pogány Királynak mint Atilla, nevét Sicambrián meg maradni nem engedtek, és minden igyekezeti ellen ellen (így! tévedésből kétszer írva) is Buda maradt fel, ki szelíd Termézetü Férfijú vólt.

I. kiadás 22. l.: »Egy asszony' fzeret? . . .«

c) Mikor ez Verseket Atilla szájában írtam, gondolkozoba kellett éfnem, hogy ellenem a' Magyar Asszonyiség pártot nem üt e, mivel sokan közzülök, velik vala talam, róllam, hogy tulajdon igaz titkaimat Asszonyi Nemünkrül Atillával akarom magyaráztatni; de mikor errül szóllanék, egy barátom nevetve így felel »haszontalanságon gondolkozol, ugymond, hiszen nagyobb rélzi az Asszonyfagnak csak azt fogja vélni hogy, azt valósággal Atilla befzélte, azért mikor Te efzekbe sem jóssz, ötet fogják kárhozatni ez ugyan tsak tréfa vólt (mink) ezt magunk fem hittük; mindazonáltal lehetnének olly gyengék, kik meg felejtkezvén, ez Tragediát a Scytháknak tulajdonitanák, kiknek befzedjeket lehet hogy e' szerint kronikákból ki irhattam, de az ilyeneknek kevés kepzelődések lész a' Nagy Világrúl, azért nem hibázhatnak.

I. játék, 4. jel. (i. h. 26. l.):

»Nemes tekinteted, meftere fzívemnek . . .«

*) Itt Szót fzenyvedhetnék mivel elébb Atillának az Asszonyi Nem ellen épen olly keménységet adtam, melly azzal ellenkező képen most fzerelmet véle magyaráztatom; mind azonáltal még is mentséget találok, mert közönséges fzőkás csaknem Vitézi Ferfiainknál, hogy Magánoságokba Asszonyink ellen olly álhatatos vad tűzzel vagynak melly gyengék és erőtelenek ofztán ha szép Tárgyokkal fzembe jönnek. Ezenkivül nem vólt soha olly Fene Pogány Vezér kit az Asszonyi Nem gyakran Vitézi hivatalárul némelly nyájas időkbe el ne Felejtkeztetett vólna, ahozképeft ha Ferfiját akarunk Felteni ki az Asszonyi Nem ellen is minden időbe dúhós légyen tagadjuk meg elősször valami Ember képbe a' Termézetet, mellyet a' Fene vadak 's barmoknál is sokkal alább való sorsba helyheztessunk; mivel ezek a' Termézetet nőfténekhez hizelkedve érzik.

II. játék, 6. jelenés. (i. kiad. 56. l.):

»Bírák Jupiternek ölfő mennykövivel . . .«

*) Itt kérdés támadhat hogy Atilla Jupitert ímérhette e hírebe, vagy nem, ugy mint a' Romaiak 's Görögök; én nem tudom, de a' Tragoedia kívánnya hogy ötet fájába adjam; mert fellő Iftenségrül fzőllani kell ki a' Pogányiség között Jupiternek neveztetett.

U. o. i. kiad. 57. l.

»En, el-nem futhatok loha Buda elől . . .«

* Kaba nem ugy fzőll mintha néki Buda elől elfzaladni lehetetlen mód vólna; hanem bátorságát érti, gyalázatjának ímérné halandótúl el futni, Buda pedig nálla sokkal erőfsebb léven, halála nálla bizonyos lehetne.

II. játék, 7. jel. (i. kiad. 63. 1.):

»Szemére gyúltt tűze, tekintetén enged...«

*) Enged, vagy olvad — el engedteni, el engedni.

III. játék, 2. jel. (i. kiad. 71. 1.):

»Egy fijam árnyéka tűnt vala előmbe...«

*) Alusba csak azt akarom mutogatni, hogy egy rossz 's gonofz parafzt vér, mennyire viheti alacfonyfágát ha nagy rangra megyen Nem tzelom minden parasztról így gondolkozni, tsak az el fajúltról szóllok, mellyek leg vezettebb teremtésekké lehetnek azok közt kiket egy dühösödött termélfzet kevergő gyomrának leg keserűbb sárjából ki vethet. Egy régi nemből való nemef Férfi ha el vetemedik is, nemesebb gonofzsága a' parafzt vezettségnél, éf egy régi igaz vér soha meg nem romolhat úgy hogy az igazságon kívül való tévelygésébe is, gyakran nemes hibákat, 's jó dolgokat is néha ne tselekedjek; de egy gonosz Úr Paraszt oftoba bünét fzúntelen gorombább vétkekkel fedezi 's meg fem térhet hamar hogy el vezzheffék.

III. játék, 7. jel. (i. kiad. 86. 1.):

»Érkezel barátom, mért maradfz-el tőlem?...«

*) Itt meg lehet jegyezni, hogy egy Király kegyetlen hibája miatt, minden igaz hiveitől, feleségetől, gyermekétől, elfzakadva egy árulónak barátságába vígafzaltatik egyedül. Sok halandókat, vetett a' korona régen ilyen vezzedelmekbe' es tsak ő az mi termélfzetünkbe leg nagyobb változásokat tehetett, érte Fiak, Attyokat, Atyák gyermekeket fel áldoztak.

IV. játék, 3. jel. (i. kiad. 101. 1.):

»Tárfalkodáfa léfzfz a' ditső Lelkekkel...«

*) Buda úgy befzel mintha az Ífítenek itt a' földön nem annyira mint az Elifeumon jutalmaznának, azért állíttya hogy Jupiter minden Szenyvedését meg engedi egy érdemes halandónak, mivel örök nyugodalmát úgyis Világi fzenyvedésejiért bövséges jutalomnak állíttya, mellyet meg Szerezni tsak véres világi viszontagságokon lehet — az illy okoskodás a pogányoknál meg vólt.

A Ráday-levéltár csonka *Tarimenes* kézírata negyedréf alakú, kötött példány. Czíme: TARIMÉNES || ÚTAZÁSA. || ELSŐ || KÖNYV. || 1800.

A cím lap után az 1. lapon az I. SZAKASZ kezdődik. A 47. lapon végződik az első könyv.

A másodiknak épen olyan címlevele van, mint az elsőnek, a szövege új számozással (1—72) kezdődik.

A *Nemzeti Múzeum* birtokában lévő teljes *Tarimenes* kézirat (Quart. Hung. 1016.) a mellett hogy a regényből még három könyvet (III—V.) tartalmaz, megvan benne a bevezető *Világositás*, mely a Ráday-könyvtár példányából ki van vágva.¹

¹ Bessenyei *Tarimenesére*, de más munkáira vonatkozólag is elavult Závodszy Károly: Bessenyei György cz. irodalmi tanulmányának kézirat és kiadás összeállítás. (Bp. 1872. 192—200. lk.)

Bessenyeinek ez a szatirikus regénye 1804-ben a *Bihari remetével* és az *Értelemnek keresésével* együtt keletkezett.¹

Mindhárommal egyszerre czáfolja meg azt a (sajnos még ma is fel-felbukkanó) véleményt, hogy nem volt vallásos ember. Igaz felekezeti nem volt, sőt feltétlen türelmességével és az uralkodó felekezetiség elleni küzdésével kortársai előtt gyanús színben tűnt fel, de mi, ha látjuk például a lelke mélyén vergődő *Bihari remetét*, az őszinte hívőt, még pedig nemcsak istenhívőt, hanem keresztény hívőt², a mint Voltaire ellen is lándzsát tör, ha benső meggyőződése úgy kívánja, el kell ismernünk, hogy minden ellentmondása, rendszertelensége és eredménytelensége mellett is, becsületes, igazságra törő lélekkel van dolgunk.

GORZÓ GELLÉRT.

LESSING FAUST-DRÁMATÖREDÉKÉNEK FORDÍTÁSA 1818-BÓL.

A Faust-drámák történetének testes kötetében elég terjedelmes fejezet szól Lessing nem létező Faust-drámájáról. Kalandos múlt érdekes irodalmi eseményeiből áll e fejezet. Kalandosnak mondható valóban, mert e nem létező dráma hosszú időn át kísértett. Néha felbukkant híre, mint meglevő, hatalmas alkotásé, hogy mihamar eltűnjék a szem elől; aztán megjelent teljes valójában, s a bírálat fennen hirdeté az oroszán-nyomot rajta; ismét: kipattant e mű eredetének egyszerű titka, s lett nagy csodálkozás, hogy még sincs meg, a mit biztosra vettünk; — aztán ismét tovább folytatta a tudomány a nyoma ütését egyre remélve, hátha mégis előteremti a véletlen. Ugyanarra a véletlenre történt s történik a czélzás, a melyik Goethe *Ur-Faustj*át fenntartotta számunkra. Hogy pedig a Lessing-féle Faust nem méltatlan még az eshetőleg örökre meddő kutatásra sem, az kétségtelen.

Abban a nagy Faust-drámatömegben, a melynek sorából epochalisan kimagaslik Goetheé, kétségtelen, hogy hullámozva változik az értékes. A Marlow-féle *Faustus* viszonylag elég magasan kezdi a sort, a mely — tekintve e drámák nagy számát³ s a szerzők tehetségének nagy különbségeit — jó mélyre is alászáll itt és ott, sőt jól tudjuk, hogy több helyen száll jó mélyre, mint némi magasságra. Ebben a sorban, a hol gyakran teljesen értéktelen próbálkozók akadnak, az irodalmi érték olyan skálája áll előttünk, a melyben Lessing önmagában is nagy

¹ Beöthy Zsolt i. m. 284. l.

² U. o. 279. l.

³ Fischer Cuno közismert Faust-monografiájában (1887. 171. l.) 113 drámai feldolgozást említ.

értékű neve is kiváló helyet foglal el. Valóban kétségen felül áll, hogy a Faust-drámaírók között ő lett volna az első, a ki igazi tehetséggel nyúl e hatalmas drámatárgyhoz. Ő lett volna az első, a ki lelke kohójában ezt a mondaalakot igaz emberi drámaalakká tudta volna tenni — még akkor is, ha teljesen köti magát a tradícióhoz, az eredeti alkotáshoz, az eredeti cselekményhez. Ő lett volna elsőül hivatva, hogy lelket adjon annak a bábnak, melyet századok óta fonalán rángat a nép naiv bábjátékosa. Ő lett volna, a ki a tudós köpenyen kívül jellemmel is ékítette volna azt az alakot, a melyeknek emberi vonását felitta a nagy diabolicus motivum. A feltevések hosszú sora fűződik hát e nagyra-becsült, de nem ismert dráma körül, a melyet kitűnő megvilágításban mutatott be nemrég Heinrich Gusztáv.¹ Ez most szükségtelemmé teszi, hogy róla csak szót is ejtsünk, e helyett ismertetni óhajtjuk a Lessing nevéhez fűződő egyetlen ismert Faust-jelenet régi magyar fordítását.

A közhasználatban röviden *Irodalmi leveleknek* nevezett sorozat tizenhetedikében, 1759 február 16-án, Lessing mély bölcsességgel rajzolja meg azt az irányt, a melyet a német drámának követnie kell, hogy eredendő jellegét megtartsa. Ez irány az őseredetben rokon angol nép drámájában van meg. A shakespearei dráma a tragédia céljához sokkal közelebb férkőzik, mint a barokkos francia tragédia, s a német szellem az angolszász szenvedélyt közelebb érzi magához, mint a negélyes gall szellemet. Ezt bizonyítja a levélben például közölt Faust-jelenet, a melyről Lessing azt állítja, hogy »barátainak egyike« írta. Ismerjük ezt a fogást, melynek leple alatt oly jól meghúzódhatik maga a szerző, ha szerzőségét rejteti óhajtja. Ez erős tehetségű »barát« drámájának II-ik felvonásában a harmadik színül szánta e jelenetet.

E töredék nem számíthatott arra, hogy elhagyja azt a keretet, a melybe Lessing helyezte, csupán a költő összes műveinek² rendezői osztották át oda, a hol hátramaradt írásai között megtalált *Faust* dráma vázlatát közlik, hogy az olvasó ezt a két egy-tárgyú töredéket elválasztatlanul együtt találja. Arra sem számíthatott e drámai töredék, hogy akadjon idegen nemzetbeli, a ki anyanyelvére átültesse: hiszen alig találná meg magyarozatát annak, hogy miért fáradjon ezzel valaki? Költészete nem csábít, gondolatai nem magával ragadók, s az egész töredék-jelenet jellege annyira német és beleillő a német gondolkodás keretébe, hogy lefordításának ötlete ma teljesen érthetetlen előttünk.

¹ Faust. Irodalomtörténeti czikkek. 1914. 44—118. lap.

² Több kiadásban a »levél« a jelenet elhagyásával található, s arra csak utalás történik, hogy az olvasó e részletet a töredékek között keresse.

És mégis megtörtént. 1818-ban jelent meg nyelvünkön, az ekkor alakult *Székesfejérvári Nemzeti Színjátszó Társaság* első esztendei almanachjában.

Nyomozhatnók azután, hogy mi adta az ösztönt a fordításra? A magyar közönség iránti figyelem, szolgálatkészség nem. Hiszen a magyar közönség előtt ekkor még Faust neve teljesen ismeretlen volt. A Felvidéken a cseh, morva bábjátékosok gyakran kiáltozták a manap is sűrűn idézett: »Fauste, Fauste čo djelas?«-t. Ott ismerték a nagy drámát, de e bábjátékosok le a magyar vidékekre, különösen Dunántúlra, sosem jutottak. Goethe tragédiája csak német nyelven volt olvasható — s így nem szolgált a tősgyökeres magyar közönségnek. Az első Faust-dráma magyar nyelven csak 1824-ben jelenik meg,¹ s akkor sem kedveli meg túlságosan a közönség, hiszen negyedszázad alatt mindössze 12 előadásról tudunk biztosat.² Igaz, hogy Székesfejérvár város lakói akkor még túlsúlyban németek voltak — de Lessing iránt nem is viseltettek nagyobb érdeklődéssel, mintha színmagyarok lettek volna, s hogy a magyar Lessing iránt sem érdeklődtek, azt a magyar színészet iránti hangulatuk erősen példázza. E fordítás és megjelenése tehát valójában a fordító és a kiadó egyéni érdeklődésének és műveltségi igényeinek érdeme. De kik voltak, vagy kik lehettek azok?

A kiadót ismerjük. A nagyérdemű székesfejérvári színtársulat, mely az emlékiratíró derék Balog István társulatából lett, sugóját is e társulattól nyerte. E sugó *Jósa János* volt, a ki úgy látszik tudóvészes ember lévén — fiatalon el is halt — a színpadi hangos szóra nem volt ajánlatos, hát mint a rajongók annyi esetben megtették: beült a sugólyukba s így szolgálta Tháliát. A szegény sugó egész esztendei verejtékes munkáját akkor látta némileg jutalmazva, a mikor évfordulás idején végigkilincselte a színházba járó honoratiorokat s bőséges jókívánás mellett átnyújtá a társulat almanachját,³ zsebkönyvét. Jósa János elég intelligensnek mutatkozik fennmaradt két zsebkönyvében. Egészen jó stílusban, minden sallangtól, czifrától menten írja meg a társulat életét s míg az 1820-ikiban Kisfaludy Károly, Szemere Pál és Ináncsi Pap Gábor érdemeit keresetlen szavakkal örökíti meg, addig az 1819-ikiben Lessing *Faust*-drámatörredékének fordítását adja.

¹ Klingemann Ágost *Faust*. Trag. 5 felv. fordította Komlóssy Ferenc.

² Ezek története: Faust dráma a magyar színpadon 1729—1910 című dolgozatomban. (Bemutattam a M. Tud. Akadémia I. osztályának f. évi május 3-i ülésén. Kivonata megj. Akadémiai Értesítő 308—309. számában.)

³ Jósa János: Magyar Theátrumi Zsebkönyvetske, mely az 1819 esztendőben Fehérvárott, Pesten és Budán előadódott játék darabok neveit foglalja magában. Készítette — — a' N. J. Társaság sugója. Székesfehérvárott 1819 és 1820.

A fordítót illetőleg azonban nincs semmi jel a fordítás alatt. Nem lehetetlen épen, de nem is valószínű, hogy maga Jósa volt a fordító is: rajta kívül csak Komlóssy Ferenc Dánielre és Ináncsi Pap Gáborra gondolhatunk. Az első színész, a társulat buzgó tagja, a ki utóbb művezetője, sőt igazgatója lesz. Nem iskolázott ember. Maga mondja, hogy mindössze két osztályt végzett. Lelkesedése, buzgalma azonban a színpad irodalmának művelésére terelte. Színyei eredeti feljegyzéseiből közli, hogy öt eredeti és 197 fordított darabja került színpadra. Ilyen lelkes buzgalom elég volna arra, hogy őt higgyük a Lessing-törredék fordítójának, ha e fordításhoz elég volna a lelkes buzgalom. De joggal vetjük fel a kérdést: hol jutott volna a csekély iskolázottságú s tizenégy éves kora óta a magyar színpadon élő Komlóssy a Lessing-törredék ismeretéhez? Nem tudjuk elhinni, hogy ő, a ki 1818-ban mint 21 éves ifjú küzdelmes pályájának elején állt, önművelésében eljuthatott volna Lessingig, különösen Lessing *Irodalmi levele*ig. A fordítás nyelve erővel telt, eléggé gazdag nyelv, kifejezéseiben választékos. A szóismétlések gondos kerülése, a forma megtartása, az igyekezet, hogy az eredetivel ne csak hűségben, de erőben is egyenlő maradjon — mindezek nem vallanak Komlóssyra. Bármely munkájának egyszerű átfutása is elegendő arra, hogy kimondjuk: a fenti tulajdonságok nem tartoznak Komlóssy fordítói erényei közé. Ő a szükség parancsából, közvetlenül s egyenesen a színpad számára dolgozott s így felületes volt. Ez a korához képest finom, kiművelt, művészi tudatosságról számottevő nyelv — bár egy helyen, a hol Faust a második ördögöt egy orvos szolgálatára küldi, egy szót (»orvos«) gondolatjellel pótol s így arra enged következtetni, hogy a fordító munkáját nem fejezte még teljesen be, midőn a kiadó kezébe jutott — más műveltebb, tehetségesebb íróra utal. Ez az író Ináncsi Pap Gábor, Fejér vármegye esküdtje, később ügyésze, Grillparzer *Sappho*jának¹ érdemes fordítója, *Imre*² című tragédiájának, ha nem is nagyraemelt, de komoly törekvésű írója, a kit szerető ragaszkodása a színészetnek nemcsak tanácscsal, hanem anyagiakkal is szolgáló barátjává tett, úgyhogy midőn a jeles színjátszó társaság — kimerítvén a vármegye urainak eddig bőven csörgedező áldozatkésztségét — feloszlóban volt, ő bírta rá a megyét, hogy vezérlete alatt az 1825-iki pozsonyi diétára a társaságot felküldje. Maga is oda ment velők s ott a méltatlan elhanyagolás miatt sokat nélkülöző társulatot

¹ Először — a címzszerepben Kántornéval — Székesfehérvárt 1819 nov. 21-én, megj. 1820.

² Ináncsi Pap Gábor: *Imre*, vagy: a királyi tekintet hatalma, 4 felvonásban. Székesfehérvárt 1830. — Először adták a székesfehérvári társaság tagjai 1825 májusában Zomborban. Több előadásáról nem is tudunk.

tetes anyagi áldozattal fenntartotta, mígnem belátva, hogy az ország urainak inkább az állatheccek kellene, mint Kántorné asszony hatalmas alakítása, fájó szívvel szólnak eszti ez igazán sokat tett, sok sikert aratott együttest.

Ináncsi Pap Gábor igenis foglalkozott Lessinggel. Ezt igazolja egy egy-felvonásos darabja, melyben lehetetlen rá nem ismerni egy közismert kedves Lessing-alakra. A ki pedig így feldolgoz magában egy idegen alakot, az nem felületes olvasó, az el tud mélyedni egy genius alkotásaiba s vágyat kaphat arra, hogy megcsináljon egy olyan irodalmi ínycznek való munkát, mint a milyen a *Faust-töredék*. A színészet ilyen lelkes barátjáról feltehetjük, hogy e munkájával szívesen sietett segítségére a ságónak, a kit Heine színházi egerei oly jól jellemeznek, s a kinek kiadói alkotása egyszersmint a társulat kultúr-színvonalának is mutatója.¹ Mi azt hisszük, nem csalódunk abban a megállapításban, hogy Lessing Faust-töredékének 1818. évi fordítója Ináncsi Pap Gábor.

Az a kevés változtatás — inkább toldás — a mely által a fordítás az eredetitől különbözik, lényegtelen, s mindenki megtalálja az itt következő betűhív közlésben:

LESZSZING DOKTOR FAUSZT
NEVEZETŰ JÁTÉKÁNAK
HARMADIK JELENÉSE
AZ ELSŐ FELVONÁSBÓL.

(A' játékszin Fauszt szobáját mutattya az asztalon égő gyertya — Éjfélt.)

DOKTOR FAUSZT ÉS 7 POKOLBÉLI LELKEK.

Fauszt. Ti vagytok az Orcusnak legserényebb lelkei.

Mind L. Mi.

D. Fauszt. Mind a' hetenn egyforma serénységgel birtok?

Mind L. Nem.

D. Fauszt. Mellyik közzületek a legserényebb?

Mind L. Én.

D. Fauszt. Nagy tsuda hogy hét Ördögök között tsak hat hazugok vagynak — közelebből akarlak benneteket megesmérni.

Első L. Majd valahára közelebből megesmérsz bennünket.

D. Fauszt. Mi vala ez? hát az Ördögök is megbánásról papolnak?

Első L. Az elkárhozottaknak igen is — De ne tartóztass tovább bennünket.

D. Fauszt. Hogy neveztetel? 's milyen serény vagy?

¹ Heine: Shakespeare's Mädchen und Frauen. (1838) Constantia, Arthur herczeg anyja alakjának jellemzésében. (János király.)

Első L. A' Felelet kérdésedre lassúbb, mint az én gyorsaságom.

D. Fauszt. Nézz ide, mit tsinálok én?

Első L. Az égő gyertyán sebessen vágod keresztül az újjadat.

D. Fauszt. És meg nem égetem azt. Meny te is és repülly keresztül hétszer a gyehenna tűzén olly sebességgel, hogy magadat meg ne égesd — elnémulsz, átsorogsz — hát az Ördögök is szoktak ditsekedni? igen, igen nints ollyan kitsi véték, a' mellyel ti ne birnátok. — hát téged hogy hívnak?

Második L. Az én nevem Chil, melly a' ti lassú nyelveteken annyit tesz, mint sebes nyila a' dög halálnak.

D. Fauszt. Millyen serény vagy?

Második L. Hát azt hiszed, hogy nevemet hiába viselem? olly serény és sebes, mint a döghalál.

D. Fauszt. Meny szolgáló egy — ¹ nékem igen lassu vagy. Te harmadik?

Harmadik L. Az én nevem Dilla, nékem a' szél sebes szárnyai szolgálnak.

D. Fauszt. És te negyedik?

Negyedik L. Az én Nevem Jutta, én a' Nap sugárain járok.

D. Fauszt. Oh, ti nyomorultak, kiknek serénységeket a' végetlenség meggyalázza, midőn azt szóbeli hang kifejezheti.

Ötödik L. Nem érdemessek a' te haragodra, hagy fel vélek, mert ők a' Sátánnak tsak a testi világban szolgálnak. Mi a' lelki világnak lakossai vagyunk és minket gyorsabbaknak fogsz találni.

D. Fauszt. Millyen gyors vagy te?

Ötödik L. Ollyan gyors mint az embereknek gondolati.

D. Fauszt. Már az tenne valamit. — De nem mindenkor gyorsak az emberek gondolati, főképp akkor, midőn az erkölts, és az igasság kívánnya: hah millyen lassuk szoktak akkor azok lenni. Te serény lehetsz hogy ha akarod: de ki áll nekem azért jót, hogy mindég serény akarsz lenni. Menny távozz, te benned nem bizhatok, valamint magamban sem kellett volna biznom. — (*hatodikhoz szól*) hát te millyen sebens vagy?

Hatodik L. Olly sebens mint a Boszszúállónak boszszú állása.

D. Fauszt. Mitsoda Boszszúállónak?

Hatodik L. Azon hatalmas és rettenetes Boszszúállónak, aki egyedül magának tulajdonítja a' Boszszúálló hatalmát, mivel a' Boszszúállítás néki gyönyörűséget szerez.

D. Fauszt. Hah! Ördög, te hazudsz, és káromlással illeted Azt — majd kineveztem — nem nem vagyunk mi érdemessek hogy Őt nevezzük — hah! mit reszkettz [*sic!*] hazug, sebens, serény volna az ő Boszszúállása, serény sebens? és én mégis élek, mégis vétkezek?

Hatodik L. Hogy Ő még téged vétkezni enged, már az is boszszúállás.

D. Fauszt. Hogy ezt egy Ördögtől kelle hallanom! és pedig ma! nem, az ő boszszúállása nem sebens, és ha te nem vagy annál sebesebb, távozz (*hetedikhez*) hát te?

¹ A gondolatjel a kimaradt orvosnak szót jelzi.

Hetedik L. Hallandó por, ha már én is lassú vagyok szolgálá-
todra, úgy —

D. Fauszt. Szólj: — hadd esmérjelek meg — milyen sebess vagy?

Hetedik L. Sem sebesebb, sem lassúbb mint A' JÓRÓL A' ROSZRA
VALÓ ÁLTAL MENETEL.

D. Fauszt. Hah! Te vagy az én Ördögöm! Olly sebess, mint A'
JÓRÓL A' ROSZRA VALÓ ÁLTAL MENETEL! — Féré innen Pokolnak ijesztő
képei — mint A' JÓRÓL A' ROSZRA VALÓ ÁLTAL MENETEL! magamon
tapasztalom, hogy milyen sebess légyen az! Fájdalom, tapasztaltam.

(DE MILLYEN LASSÚ A' ROSZRÓL A' JÓRA VALÓ VISSZA MENETEL.)

VÉGE.

REXA DEZSŐ.

TOMPA MIHÁLY KÉT LEVELE.

Ismeretes, hogy Tompát élete utolsó évében a rettenetes kínlődás,
melyet betegsége okozott, annyira kétségbeejtette, hogy öngyilkosságra
gondolt. Erre vallanak az Aranyinak küldött sürgönyök is.¹ Váczy Tompa
életrajzában (288. l.) már az 1868. január 8-án Lé vayhoz írott leveléből
is erre következtet, s hogy Tompa régi ismerőseitől sürgönyileg kér cziankálít
fényképezéshez, az csak megerősíti neje rettentő gyanúját. Tompánének
a sürgönyöket, egyízben pedig az érkező cziankálít sikerül elfognia férje
elől; 1868. május 2-án pedig Szentpétery Samut figyelmezteti, hogy »az
átkos szert« — ha kéri — meg ne küldje a költőnek.² De, úgy látszik,
Tompa nem fogy ki a jó barátokból, a kiktől még mindig reméli, hogy
— »fényképezésre« — megkapja a mérget. Ha Aranyhoz június 15-én
küldött sürgönyét³ olvassuk, melyben »hajmeresztő, kétségbeejtő, *hetek*
óta gyilkoló« gyötrelmeit emlegeti, s tudjuk, hogy az alábbi levelek épen
e hetekben keltek, még bizonyosabbá lesz, hogy mire kellett volna
a költőnek a cziankáli.

E leveleket Tompa régi barátjához, Doleschall Gábor miskolczi
orvoshoz írta. A derék és akkoriban jól ismert orvosnak a levelekben is
apostrophált leánya, Gabriella — a híres utazó, Xantus János özvegye
— őrizte meg s a levelekben említett képpel együtt a temesvári
Arany János-Társaságnak ajándékozta. A kép a költőt 1855-ből ábrá-
zolja, s Tompa aláírásán kívül ez ajánlás van rajta: *Doleschall*
Gabriellának. A második levélnek sem borítékja, sem közelebbi dátuma
nincs ugyan; de kitetszik tartalmából, hogy az elsőül közölnél későbbi.

1.

Édes, régi jó barátom!

100 éve, hogy nem láttalak, hogy' vagy? Remélem: szellemdús
leányod kapta arczképepet. Egy fontos kérésem van hozzád. Én fényké-

¹ Hátrahagyott iratok IV. 298. stb. 1.

² IK. XXIII. 489. l.

³ Hátrah. ir. IV. 307. l.

pésznek csaptam fel; tudod csak tenni kell valamit. De nagy nehézség hogy a színt beetető folyadékba alapul néhány csepp cyankali kell. Ezt kérném: barátságodtól, ha küldenél. Hiszen gondolom jó kézben hiszed nálam azt a gonosz historiát. Szíves tudósításodat várom.

Hanva, apr. 8. 1868.

Szerető barátod
Tompá Mihály.

U. I. Ugy-e kedves Gáborom, régi barátság, régi bor mindig becsesebb?! jusson eszedbe a hajdan, a Vadnay Miksa-féle kor s kérésemet mulhatlanúl teljesítsd.

[A borítékká összehajtott levélpapiron kívül: Ajánlott. 68. sz. 15 kr. bélyeg. — Tekintetes Doleschall Gábor orvos Urnak barátilag. Miskolcz. bérmen. és ajánllva. — A pósta bélyegzője: Putnok, $\frac{9}{4}$. — Érck.: Miskolcz $\frac{10}{4}$. A levél pecsétje: pecsétgyűrűvel $\frac{M}{T. M.}$]

2.

Áldás Hazánkra.

Kedves Gáborom! Nem tudom: írtam-e már neked abban a tárgyban, melyben most akarok? látom rajzónnal odavetett jegyzeteimet: Szásznak, Horváthnak, Doleschallnak írni. Bátorságot vettem, szellemdús derék leányodnak arczképemet megküldeni, remélem eddig már kapta. Mostanában kétféle képem jelent meg, az elsőt nem szerettem, mert igen fiatal koromból való, s valami suhancz-legényt mutat, úgy jött ki a másik.

Most én általában sokat vesződöm képekkel az unalom miatt; csak megvagyok Istennek hála, lassan, de nem dolgozhatván semmit: majd megöl az unalom.

Most Bécsből egy fénykép-gépet rendeltem meg, fényképésznek csapok fel, de némi s egyik nehéz akadály nem tudom: nem állít-e meg? egyik hogy sok ezüstöt emészt, másik, hogy az erős méregre, a *cyan-kálira* van szükség. Kedves Gáborom! tedd meg nekem azt a barátságos szívességet: írd, vagy ne is add ki kezedből nevedet, hanem küldj nekem ama szerből egy adagot. Veszélyes, az igaz, de becsületes ember kezében nem. És Tompa bizonyosan nem azért kéri: hogy embertársainak beadogassa. Tedd túl magadat, mint annyiszor túltetted az emberek köznapi gyermekes fogalmán, hogy kedves passiómat vihessem. Lefényképezlek hálából! Szíves válaszodat várom

Hanva 1868.

barátod

Miska.

U. i. Kedves Nőttagjait családodnak őszintén tisztetem.

U. i. Még egy U. I. elől.¹ Küldj nekem ilyen cigarettnek való papirt.

Közli: DR. GÁLOS REZSŐ.

¹ E két sor a lap elején, a megszólítás felett van, kék ceruzával kitörölve.

MEGTALÁLT PETŐFI-KÉZIRAT.

E címen dr. Huttokay Lipót az Ország-Világ 1915. évi 33-ik számában elmondja, hogy Petőfi a negyvenes évek derekán meglátogatta Némegy József kerekdombi tisztartót és ennek ére könyvébe, a Görög-féle Magyar Atlaszba, a következő verset írta be:

Ha volna oly nagy fergeteg,
Mely meghasítná az eget
S a földgolyót e hasítékon át
Beháitáná . . .

Ha a sírban megszáradt szíveket
Mind egy halomra hordanák
S meggyujtanák . . .
Ki mondja meg hány színü volna
Majd e láng?!!

Huttokay édes anyja mint kis leány tanúja volt e bejegyzésnek. Huttokay szerint a facsimilében is közölt vers kéziratában laikus szem is rögtön felismeri a jellegzetes Petőfi-írást, s ő összevetette a kéziratot Petőfi valamenyi megközelíthető kéziratával, így a M. N. Múzeumban lévőekkel. »Megvizsgálták írásszakértők. Ítéletök igenlő volt. Egerben jártukban bemutattam Magyarországot elismert szaktudósainak és a bemutatott Petőfi-ereklyét hitelesnek ismerték el.«

Petőfi költeményei közt a vers két külön-versként szerepel. Az első négy sor és az utolsó öt sor külön-külön közöltetnek. Pedig az első négy sornak »a legkörmönfontabb költői magyarázat s a legszórészálhasogatóbb esztétikus sem képes megnyugtató értelmet adni«, és bár az utolsó öt sornak magában is van értelme, de az első négy sorhoz csatolva lesz »teljesen egységes, valódi Petőfi szellemnagyságára valló titáni kifejezése a fergeteges égbe, ürbe belerohanó földgolyónk és a sírban hamvadó szívek összehordott máglyájában, lángjában nyilvánuló színváltozatnak: a különböző s mégis egyazon véget érő emberi sorsok jelképezésére.«

E sorok írója nem tud ugyan ilyen szépen fogalmazni, de legyen szabad neki e felfedezésre a következőkezőket megjegyeznie:

1. A *Ha jőne oly nagy fergeteg . . .* és a *Ha a sírban megszáradt szíveket . . .* kezdetű versek először a *Felhők*ben jelentek meg, mint e gyűjtemény XVIII. és XXX. számú darabjai. Petőfi tehát a verseket nem tartotta összetartozóaknak. E ténynyel szemben hiába esztétisál Huttokay. Sőt a *Felhők* nem is egészen az itt közölt alakban hozzák a verseket, a mi még gyanúsabbá teszi az egész történetet.

2. Ferenczi Zoltán Petőfi életrajza semmit sem tud a kerekdombi kirándulásról, bár a *Felhők* keletkezésének (II. 239.) egész időszakáról nagyon pontosan beszámol. Huttokaynak tehát igazolnia kellene a kirándulás megtörténtét, s ez annál nehezebb feladat, mert midőn Huttokay a Múzeumban járt, a bejegyzés keltezve volt 1841. jan. 25-ről — ekkor pedig Petőfi betegen feküdt a zágrábi kórházban!

3. De ha ezt meg is tudná tenni, akkor sem volna igazolható a bejegyzés hitelessége. Lehetett Petőfi Kerekdombon, írhatott is ott, de ez a bejegyzés nem tőle való. E sorok írója látta a bejegyzést és azonnal megmondta Huttokaynak, hogy ez nem Petőfi kézírása. A Nemzeti Múzeum más tisztviselői is fehérták Huttokay figyelmét arra a körülményre, hogy

e bejegyzés alatt Petőfi eredetileg y-nal volt aláírva s aztán az y alsó részét kivakarták. Ennek nyoma a facsimilén is látható: az i betű után még egy felesleges betűcsonk van. A múzeumi írásszakértők ítélete tehát épen-séggel nem volt »igenlő«. Remélhetőleg jobban áll Huttkay Egerben járt elismert szaktudósaival. Vaj' kik ők és merre van hazájuk?

E sorok írója úgy gondolja, hogy Petőfi e két versét mintegy mottóul nem épen szerencsésen összecombinálva írta be valaki, talán maga a literatus Némedy, az atlaszba. Ebből keletkezhettek a családi hagyomány, melynek azonban nincs több hitele, mint a legtöbb családi hagyománynak.

SZÜCSI JÓZSEF.

ZALÁR JÓZSEF LEVELEIBŐL.

(Első közlemény.)

E levelek tulajdonosa és közlője 1898 óta a költő haláláig állandó levelezésben és személyes érintkezésben állott vele. A 159 megőrzött levelen kívül többet váltottak egymással, s bennök a költő a nagy korkülönbség ellenére a legőszintebben tárta föl lelkét, de leginkább munkásságának műhelyébe engedett bepillantást, noha mimoza-természete egész életében a legtöbb embertől elzárta.

A levelek teljesen bizalmasak, s írójuk egyáltalán nem gondolt arra, hogy valamikor nyilvánosság elé kerülnek. Épen azért nemcsak igen megválogatva közlöm őket, hanem egy részükből csak szemelvényt nyújthatok. Nem mintha a levelekben bármi is volna, a mi az írójukra kedvezőtlen fényt vetne, hanem mert e személyes természetű részletek vagy nem érdeklik a nagy közönséget, vagy pusztán egy emberre, a címzettre, tartoznak. Első sorban azokat a vonatkozásokat iparkodtam kiírni, melyek irodalomtörténeti szempontból érdekesek: részint a költőt magát jellemzik, részint pedig más irodalmi férfakkal kötött s főnnállott viszonyait megvilágítják. A politikai dolgokat teljesen mellőztem, mert sem nem időszerűek, sem nem fontosak, még erős függetlenségi érzelmeinek megvilágítására sem. Mivel a leveleket a maguk egészében nem közölhettem, a megszólítást, aláírást valamint a többi formásokat mellőztem.

A közlött részekből Zalár élete története és egyénisége erősen kidomborodik s bő anyagot nyújthat annak, a ki a költővel ezután foglalkozni akar. Mivel Zalár minden hozzáérkező írást azonnal megsemmisített, bővebbet ezeknél, hacsak nem egyéb kevés barátjának írt leveleiben, alig fog találni. Szinte kedvelte, hogy a balladai homályt személye körül fokozza, s innen van, hogy sokan, még régiebb irodalmi barátai is, egy évtizedig holtnak hitték, sőt a neve alatt megjelent munkákat nem is neki

tulajdonították. Jelentősége pedig nem csekély; nemcsak mint a 48-as és 50-es évek nagy idejének szemtanúja, hanem mint költő is magára vonja a figyelmet: nem egy verse évtizedekig forgott közszájon, s némely szép dalát még ma is éneklük.

Közlöm egypár versét is, mely eddig kiadatlan. Bár ő azt hitte, hogy többi posthumus versének egykor én lehetek kiadója, hangtalan elhalálózása alkalmából ez a kedves kötelesség egri barátaira háramlik. Kevés emberrel barátkozott, de a ki körébe jutott, azt tiszta lelke, feddhetlen érzelmei és kristálytisza jelleme hozzálánczolta. Lelki frissesége utolsó leheletéig megmaradt: ezt bizonyítja pár év előtt kiadott szonett-kötete, melyben szülőföldét dicsőíti és politikai közéletünket ostorozza.

Halálakor alig emlékeztek meg róla, s ez a nagy csend illett az ő nyugodt, feltűnést sohasem kereső életéhez, bár azok, a kik az ő versein tanulták meg az ideálisabb érzést és gondolkodást, néhány melegebb szót is ejthettek volna róla.

Morvay Győző.

1.

Eger 1901. VIII/12.

Nem tudom, emlékszel-e még rá, hogy midőn az olvasztókemen-
czék szemlájéről visszatérőben voltunk, kérdést intéztél hozzám, hogy
nem írok-e valamit Nagy-Bányáról. Hát igen, már akkor eszemben volt,
hogy írok valamit; de ott természetesen nem volt arra megfelelő
otiumom. Hazahoztam tehát lelkemben a benyomásokat. De itt sem
írhattam mindjárt, mert alig hogy haza jutottam, beteg lettem. Csak egy
pár napja vagyok jobban. Első dolgom volt a lappangó verset megírni.
Idecsatolva küldöm,¹ mert te adtál rá sarkaló acquit-t. Örülni fogok,
ha megfelelőnek találod. De azt is szívesen veszem, ha megjegyzésed lesz rá.

— — — — —²

A fővárosból való végleges elköltözködésem s azon körülmény,
hogy azóta ritkán megyek Bpestre s akkor se fordulok meg az írói
körökben, elfelejtett idegen emberré tett a fővárosra nézve.

Az ötvenes években, míg ott laktam, ez máskép volt. Költemé-
nyeim első kötetét Vachott Imre adta ki. A második kötetet Emich
Gusztáv egy szóra megvette és kiadta stb. Emich meghalt, a mostani
kiadók közül egyet sem ismerek.

Fontos okaim vannak arra, hogy összegyűjtött költeményeimet
még ez évben kiadjam. Azt akarom, hogy december közepére megjelen-
jenek. Három kötetet tesznek ki s körülbelül 54 nyomtatott ívet.

S minthogy egy kiadót sem ismerek, ismerve az irodalmi és kiadói
viszonyokat, nem is akarok velük megismerkedni, mert e célzatos ismer-

¹ A vers megjelent: Zalár József költeményei. III. kötet. 323. lapján.

² A törtvonalak (— — —) a levélnek itt, a közlésben mellőzött részeit
jelzik, a pontok (. . .) az eredetiben is meglévő jelek.

kedés társadalmi positionnal össze nem fér. Magam adom ki tehát műveimet.¹

De e czélból is bizalmas baráti közbenjárásra van szükségem. E bizalmas missiót neked szántam, ha van kedved és időd hozzá — — —

2.

Eger, 1901. VIII/22.

— — — Horatiusnak a »nonum praematur in annum«-ja egy kissé hosszú határidő ugyan; de »in nonam diem« redukálva aligha nem helyes szabály. Im én, amint megírtam versemet, még kezemről le sem töröltem a piszkát, már sietve küldöttem hozzád, s csak azután láttam, mily hézag van benne, t. i. az, hogy a Lendvay-szoborról nincs benne szó. Nem is értem, hogy feledkezhettem meg erről. Hisz kiszögellő karaktervonását képezi Nagy-Bányának, mert — ha jól tudom — ez egyetlen köztéri szobor az országban színművésznek emelve. Már megírtam a hiányzó strófát, de még nem küldöm, most — Horatiustól is kissé tartva — nem küldöm oly lóhalálába, mint a multkor. — — —

3.

1901. okt.? (Bélyegzőn okt. 24.)

Hogy olyan költeményekre vonatkozólag, mint a »Feleségek felesége« magyarázó jegyzeteket tegyünk-e a kötet végére? — captiosus kérdés. Nehéz rá felelni.

Hát Arany mért nem kísérte jegyzettel az »Emléklap« című költeményét, melyet Petőfinéhez írt? Hisz ebben sincs több karakteristikus vonás a Petőfi és felesége közti viszonyra, sorsukra és helyzetükre vonatkozólag, mint az én versemben. A csókot élvezd és ne magyarázd. De a csók élvezhetéséhez — természetesen — nem fa-száj, hanem érzékeny ajak kell. Ez esetben az érzékenység, illetőleg a képesség az élvezhetéshez abból áll, hogy a költemény sceneriájában rá ismer azon kiszögellőbb mozzanatokra, melyek Petőfi és neje viszonyában, e viszony tragédiájában, illetőleg az özvegy hűtlenségében közismeretüekké lettek. Hát van még művelt ember Magyarországon, a ki a nemzet legnagyobb költőjének élettörténetét s verseit mind egy szálíg nem ismeri? Ha pedig ismeri s e vers elolvasásakor azok még sem elevenednek föl lelkében, akkor a vers oly rossz, hogy azt ki kell dobni a kötetből.

Lehet, hogy ámitom magamat. De én azt gondolom, hogy a leglényegesebb vonások nem hiányzanak abból a versből. Mindjárt a két első strófa olyan, hogy úgy csak a legnagyobb költőről lehet írni, aztán a gyászruha számonkérése, aztán a fátyol, melyről Petőfi

¹ A három kötet nyomását Singer és Wolfner cég vállalta magára. Ott meg is jelent 1902-ben A versek kézírata a budapesti III. ker. áll. főgimn. tanári könyvtárának tulajdona.

a »Szeptember végén« című versben mondja, hogy feljön érte a síri világból stb . . . Hát mit kellene még ahhoz a vershez tenni? — — —

Én tehát abban a véleményben vagyok, hogy a magyarázó jegyzet elmaradhat, mert ha a jelzett vershez írunk jegyzetet, akkor több vershez is kellene írunk, a többi közt ahhoz a vershez is, melynek címe ez: »A szép vidéknek szépséges leányához;« ez is épen Petőfiről, illetőleg azon nőről szól, a kihez a »Szerelem gyöngyei« című vers-cyclust írta, melynek első sora így szól: »Szép vidéknek szépséges leánya . . .«

4.

1901. X/30.

— — — A forradalomról, vagy — mondjuk — a szabadságharczról írt verseim szétszórt töredékét képezhetik (hogy mily becsüeket? — más kérdés) egy majdan arról megírandó éposznak, mely annak az — egész a Kárpát eget verő csúcsáig való — intensiv nemzeti felmagasodásnak teljes hős képét mutatja be a világnak. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy én azok megírásánál nem az események topographiájára s krónikaszerű elmondására helyeztem a súlyt, hanem a költői mozzanataira és psychológiájára. Így, Damjanicsnak a ráczoktól való búcsúja nem actaszerű bizonyosság, de mert közszájon forgott, karakterizálja az idő hangulatát s beillett Damjanicsnak rácz létére is erős magyar jellemének keretébe, megírtam azt. A budai táborban szájról-szájra járt annak a kis tüzérnek hősiessége s majdnem hihetetlen halála; de nevét senki sem tudta megmondani . . . »Valami kis diákgyerek!« mindenki ezzel ütötte el a kérdést. — »A honvédek a vízen át« — jelenete valahol Nagysarló körül történt . . . »Az év kezdetén« című vers forradalomról írt versek után következvén — világos, hogy az nem lehet előbbi dátum az 50-ik évnél. De az így felvethető kérdések szerintem, mind másodrendű, a dolog lényegéhez nem tartozó, legalább annyira nem tartozó — momentumok, hogy azok magában a könyvben elucubratiót igényelnének.

E fölött különben lehet disputálni.

De ha van balladai homály — s ennek jogosultsága el van ismerve —, e homálynak kisebb-nagyobb foka majd minden költemény természetes sajátsága.

Egyéni felfogás dolga: ki mit tart a poézisról. Vannak, akik azt napnak tartják, mely mindent a maga valóságában kell hogy láttasson. Én pedig azt tartom, hogy inkább holdvilág, mely némely tájat egészen sötéten hagy, a másikat pedig a valónál is szebb és illusiót keltőbb színben tünteti fel.

Egyébiránt, ahova elkerülhetlenül szükséges a jegyzet, oda már eddig is alkalmaztam azt. Hisz az első kötetben, ha jól emlékszem, három jegyzet is van. Az első Aschermannról, de meg kellett mondanom, hogy ki az a Franczli; a második Sárossyról, hogy ő volt a gyöngyösi bujdosó; a harmadik két egymás mellett levő versre vonatkozik, melynek históriáját majd szóval mondom el. — — —

5.

Eger, 1902. I/21.

— — — Egy iparos ember volt nálam a minap s nagyon sajnálkozott amiatt, hogy verseimet meg nem szerezheti, mert nagyon drága a kiadás; s azt is mondta, hogy többen is sajnálkoztak már emiatt előtte . . . Ez keltette föl bennem azt a gondolatot, hogy — miután eredetileg úgy is ezer példányban akartam kinyomatni, nem jó volna-e 400 példányban új népies és olcsó egykötetes kiadást rendeznem? Ez iránt intéztem kérdést Wolfnerhez . . .

Prielle válaszolt egy nagyon szép levélben s arczképét is megküldte — — — Válaszolt Bajza Lenke is, mint írtam. Más nem. Se Szász Károly, se Teleky.

Nem levén ismeretségben a mai journalistika korifeusaival, ezek barátságára, sőt hajszálnyi méltányló figyelmére sem számítottam s annál kevésbé, mert műveimben én se nagyon magasztalom őket. De az mégis feltűnő, hogy annyira ignorálják kiadásomat, hogy még az új könyvek közt sem említik meg, holott minden apró kis művecskéről megemlékeznek. Még pártom lapjai: az Egyetértés, a Budapest is hallgatnak róla, mint a sír. Valamint a Hazánk is, holott tele vannak köteteim a földmivelő, a szántóvető nép glorifikálásával; de hát persze nem is olvassák . . . Ugy látszik, hogy még a függetlenségi párt lapjainak írói is nagyobb solidaritásban vannak a kormánypárti lapok íróival, kik méltán neheztelhetnek rám, mint egy a pártjokhoz tartozó vidéki poeta-val. S talán vakmerőségnek is tartják, hogy egy vidéki poeta az országgyűlést is kritizálni meri, s elfeledni, hogy itt a potiori fit denominatio, tán magukat is érintve találják, a mai közélet tehetetlenségének és nyomoruságának feltüntetésével. . . . Vagy . . . hát nem tudom, mi az oka hallgatásuknak. Majd megszerzi az örömet nekik Gyulai, ki nem fog hallgatni, hanem gyönyörűségesen a sárga földig letiporja poesisemet. Ez bizonyos. Erre számítottam.

Én a következő lapokat járatom: Egyetértés, Magyarország, Hazánk, Budapest, A Hét. Ezek közül csak a Magyarország és a Hét szolt verseimről. Ezeken és az Egri lapokon kívül, még a »Debreczen« és a »Nyugatmagyarországi Híradó«, mely Pozsonyban jelenik meg, írtak róluk ismertető cikkeket, s az illető számot elég udvariasak voltak nekem is megküldeni. Több lapot nem olvasok, mert a kaszinóba nem járok s így nem tudom, szoltak-e rólam, vagy sem; de az Egyetértés és Budapest hallgatásából azt következtetem, hogy a többi is mind ignorál. A jelenről tehát le kell mondanom. A jövő? Nem vagyok elég önhitt, hogy azzal kecsegtessem magam. Legfőlebb arra gondolhatok, hogy — mint te most fölfedezted a magyar »Orleansi szüzet« — tán egykor valaki valamely könyvtári zugban rátalál egy ismeretlen szerző műveire, melyben az író korára vonatkozólag oly jellemvonásokat fedez föl, melyeket méltóknak tart reprodukálni . . .

Öcsém azt írja Bácsmegyéből, hogy hét napi lapot járat Bpestről, de egyikben sincs szó műveim megjelenéséről s ha előfizetési ívet nem

kapott s ennek következtében elő nem fizetett volna, semmit sem tudna azok megjelenéséről. A lapok hirdetései közt sem találja a kiadás hirdetését mint ez szokásban van, pedig minden új mű hirdettetik. Ő úgy tudja, hogy a kiadók értenek a reklámhoz is. Lát is eleget a lapokban — a Singer és Wolfner cégtől is. Csak az én művemről nem. Szóval olyanokat ír az öcsém nekem, hogy felelni se tudok rá és szinte röstel-nem kell előtte íráságomat. De ismerőseim és barátaim részéről oly erősen voltam provokálva, hogy kénytelen voltam kiadni azokat.

6.

Eger, 1902. II/15.

— — — Verseimről szóló két vidéki ismertetést is csatolok ide. Egyik az Egri Hiradóban, másik a Gyöngyösi Ujságban jelent meg. — — — [Az utóbbi] sok jó akarattal ír a versekről s az író egész pályájáról. De mily különös! Egy mondatával az egészet, a mi jót mondott, egyszerűre lerontja, midőn íróját Petőfi-utánzónak nevezi. Innen látszik, hogy nem tud kellőképp distingválni, nem tudja a szavak erejét mérlegelni. Hisz igaz, az újabb magyar poesis több s kevesebb tekintetben és kisebb-nagyobb mértékben Petőfi nyomán halad, annak hatása alól senki sem képes magát kivonni. De ezt a szót: *utánzó* csak olyanra szokás alkalmazni, a ki par excellence az, a ki, mint valami »servus pecus« tüskön-bokron követi őt — a par excellence subjectiv és par excellence népies költőt. Már pedig én sem népies, sem kizárólag subjectiv nem vagyok . . . még a subjectivitásomban is van valami objectivitás . . . Pedig szegény H . . . tán még meg is akart dicsérni az utánzás karakteristikájával . . .

7.

Febr. 17. (Postabélyegző: 1902. febr. 18.)

— — — A »Hevesvármegyei Hirlap« [rólam szóló] cikkibe — — — nem avatkozom — — —. De mégis lehetetlen elhallgatnom, hogy oly dolgokról is ír, melyekről nem tud semmi bizonyosat, csak sejtí és következteti. Így a Vachott Sándornéval való ismeretségeről írottak nem mindenben felelnek meg a valóságnak. Node ezek kicsiségek s oly apró árnyalatok, melyekre elmondhatná: mindegy, akár így, akár úgy. Ki az ördög firtatná ezeket. Én bizony még helytelenül írt régi nevemet sem fogom rektifikálni. Annál kevésbbé, mert a vidéki lapot úgy is csak a vidéke olvassa . . . itt pedig ugyanis tudják mi volt a régi nevem.

Jobban boszant az, hogy Vörösmartyról és Bajzáról úgy ír, mint barátaimról. Én ezt sohse mondtam, se nem írtam. Én ezekkel csak jó ismeretségben voltam, együtt bujdokoltam velük; de per tu nem voltam velük, mint a többiekkel, Vachottal, Sárosyval stb. Vörösmarty is, Bajza is, sokkal idősebbek voltak s kevésbbé barátságos természetűek, hogy sem oly hamar megnyerhettem volna bizalmukat. Nem szeretek

pávatollakkal cifrálnodni; de azért e téves adat gène-ét is elnyelem. Hisz úgy sem olvassák máshol e lapot. Ignorálok, mintha nem is olvastam volna.

8.

Eger, 1902. decz. 17.

— — — Egy gondolatom, egy tervem támadt s annyira hatalmasra emelkedett, hogy ennek nyélbe ütése előtt semmi más munkába nem foghattam. E munkának már vége felé vagyok, s amint készen leszek vele, majd többet írok róla. Most csak annyit jegyzek meg *sub rosa* neked, hogy az egész 70 szonettből áll s a címe ez lesz: *Heves* (vagyis: Heves vármegye). Oly bizalmam van e mű sikeréhez, hogy — ha jó barátságban volnék a bpesti festőkkel... (nem, ez nem volna elég, tehát helyesebben kifejezve magamat) ha gazdag ember volnék: illusztrált díszkiadást rendeznék belőle.

Ha teljesen készen leszek ezzel, azonnal írom neked a jegyzeteket.

9.

Eger, 1903. I/17.

Hát végre-valahára megírtam s idecsatolva küldöm az ígért jegyzeteket.¹

Persze azok csak olyan össze-vissza hányt s meg nem komponált firkálások, gyors pillanatnyi fölvételek, amint eszembe jutottak, vagy tollamra jöttek.

Talán nem minden adat, nem minden följegyzett momentum alkalmas arra, hogy... élet-, lélek- és jellemrajz keretébe befoglaltassék de, azt hiszem, mindenikben vannak oly vonások, melyek egy konstruálható képbe beleilleszthetők, vagy legalább ily konzekvenciák vonhatók el belőlök, melyek a képfestő esetjének munkáját a színek kiválasztása s alkalmazására nézve megkönnyítik. — — —

A mi a Szonetteket illeti, ezek megteremtődésének históriája ez:

Azt talán tudod, hogy gróf Károlyi Györgyné, a nagy honleány, itt lakik Hevesben. Itt van neki a parádi völgyben pompás nagyszerű kastélya, melynek küszöbét osztrák katonatiszt át nem lépheti. Azt is tudod, hogy a tavalyi Kossuth-ünnepen az ő fővárosi palotája volt a legpompásabban kivilágítva. Én személyesen is ismervén őt, úgy felbuzdultam erre, hogy tollat ragadtam írni róla s gondolatom magától, ösztönszerűleg, szonetté kristályozódott át. Én írtam már előbb is több szonettet. De most egyenesen passzióm támadt ilyeneket írni — annyival inkább, mert e forma megkötöttsége nagyon alkalmas a koncentrált sententiósus kifejezésekre, melyekben nem annyira érzelmek, mint eszmék vibrálnak, melyekbe, bizonyos koron túl, mint illik is, minden lant szerelmes szokott lenni. Más részről pedig oly sajtáságos kaméleon természetű e versfaj, hogy dióhéjába minden belefér, csak ügyesen

¹ Életrajzi vázlatát, a melynek összeállítására ismételten kértem.

tudjon a poeta puckolni; ódai, elegiai, balladai, époszi, tragikai, epigrammai elemek — neki mindegy! egy-egy vonás ebből is, abból is, vagy mindenkiből, csak a vége pattanjon be, hogy az legyen kénytelen a consequentiáját elvonni, vagy a moralitétját konstatálni . . .

Szóval egyszer csak azt vettem észre, hogy készen van 30 szonett. Ebből 15 tisztán hevesmegyei vonatkozású volt.

Ekkor jöttem arra a gondolatra, hogy minden ily módon költőileg feldolgozható mozzanatot, mi Hevesmegyét történelmi, politikai, biographiai, tájrajzi, lélektani tekintetben praegnansabbul karakterizálja, megírok. Így nőtt a Hevesmegyére vonatkozó szonettek száma 60-ra. Ezekhez, egy szonettel, hozzácsatolom a többieket is. Egy pillanatra arra gondoltam, hogy rögtön kiadom. De hát nem adom ki . . .

A multkor csak tréfásan használtam az illustratio szót. Hát ha illusztráltatni akarnám valamely munkámat, akkor az a »Szilágyi haragja« lenne. — — —

Z. J. született Gyöngyösön (Hevesmegye) 1825. augusztus hónapban s a gymnasiumot ott végezte.

Még grammatista volt, midőn kezébe akadt egy Kisfaludy Károly által szerkesztett Aurora, melyben a többi közt: »Budai harcztjáték« (Kisfaludy K.), »Szilágyi és Hajmási« (Vörösmarty), »Himnusz« (Kölcsey) foglaltattak. Ez volt első olvasmánya. Egyszerre egy sajtószerű tündérvilág tárult fel előtte, melynek lelkére vetett fénye megszünetlenül izgalomban tartotta minden idejét. Különös nagy hatással volt rá V. »Szilágyi és Hajmási« című költeménye, melyet könyv nélkül, mert betanulta, szájszór elmondotta önmagának. Innen származtatja a törökök iránti rokonszenvét is, melyet semmiféle török kegyetlenségre való hivatkozás sem birt szívéből kiirtani. — Sokszor elolvasta e könyvet, mert sokáig nem jutott más olvasmányhoz. Míg végre anyja, ki szintén szeretett olvasni, rajta kapta őt e könyv olvasásán, kérdé tőle: »hát te szeretsz ilyeneket olvasni?« a Kisfaludy Sándor regéit adta át neki . . .

Ettől kezdve s ez úton egyéb könyvekhez is hozzájutott. Negyedik grammatista korában már magyar verseket próbált írni. Midőn a gymnasium 6-ik osztályába járt, már latin verseket is írt. Egyet ezek közül, egy »Oda saphicát«, a professzora annyira megszeretett, hogy Eclogát írt hozzá s a diákokkal eljátszatta és élelnekeltette.

A gymnasiumot végezvén kispap lett Egerben. A seminariumban az iskolai tanulmányok mellett, egyéb olvasmányokra, az irodalom folytonos figyelemmel kísérésére is volt alkalma, mert már akkor fennállott volt a »Magyar olvasó és dolgozó társaság«, melynek külön könyvtára volt s gyűléseket tartott, hol szavaltak s munkáikat olvasták fel a kispapok. E társaság egyéb lapokon kívül a »Pesti Hirlapot« és az »Athenaeumot« is járatta. Jutalmak is tüzetek ki úgy szép-irodalmi munkákra, mint tudományos értekezésekre. Egy versével Z. J. is csakhamar jutalmat nyert. Buzdításul hatott az ifjabbakra az is, hogy a kispapok közt, ép abban az évben, hogy Z. belépett, két — a Kisfaludy-társaság által dicsérettel kitüntetett költő volt: Pájer

Antal és Tárkányi Béla. Z. is nemsokára nyomtatásban olvashatta egy-két versét, melyeket álnév alatt közölt.

Midőn Petőfi 1844 telén Debreczenből, egy csomó verssel zsebében, per pedes apostolorum, Pestre igyekezett, útjában Egerbe is betért, s itt legelőször is Pájert kereste a seminariumban s csak midőn a portástól értesült, hogy P. nincs Egerben, akkor kérdezősködött a másik pap poetáról, Tárkányiról, T. már ekkor acturius volt az érseki irodában, de a seminariumban lakott. Petőfit a portás felvezette hozzá. T. természetesen a legnagyobb szívésséggel és barátsággal fogadta. Ketten voltunk akkor a kispapok közt, kik a poesissal való foglalkozásról már ismeretesek voltunk: Benőfi Soma (ki különösen népdalokat kezdett írni, a többi közt ezt is ő írta: »Azért, hogy kend kicsit ragyás...«) és Z. J. Tárkányi rögtön küldött értők, hogy itt van Petőfi. A kispapok s mi az Athenaeumban megjelent versei után oly nagy véleményben voltunk Petőfiről, hogy midőn meglátták őt az ő nem egészen télies öltözetében és sápadt, majdnem komorrá dúlt arczával és kevés beszédű ajkán oly sajátságos félmondatokkal, melyek nemcsak genialitást nem, de még szellemességet sem árultak el, kezdetben hinni sem akarták, hogy ő az a Petőfi. De ezen kétséget, természetesen, nem árulták el. Különben is e kétség nem tartott soká. Mert amint nemsokára az ebéd ideje következvén, őt, mint a kispapok vendégét, levitük a refectoriumba s ott az egész kispapság őt nagy örömmel fogadta és melegen üdvözölte, ő is csakhamar s mind jobban fölmelegedett, szófukarságával felhagyott, beszélt és beszélgetett s mind hosszasan és mind érdekesebben, aztán el kezdett szavalni verseiből, melyek még meg nem jelentek s melyeket többnyire könyv nélkül tudott, de később elővette kéziratát is s nagy kedvvel végigolvasta az egészet. Most már ünnepeztük őt mindnyájan s az a három nap, melyet mint vendég, a seminariumban töltött, nemcsak nekik volt kedves, valóságos szellemi farsang három napja, hanem ő is, mint minden szavából és mozdulatából látszott, egészen jól, egészen otthon érezte magát. Miután jelezte, hogy másnap már elutazik, mert tovább nem maradhat, akkor estére nagy búcsúlakomára készültek a kispapok. Előbbi napokon is, úgy délben, mint este, de főleg este, meg-megcsendült a pohár azon asztalnál, hol Petőfi ült. De most azt akarták, hogy ez este folyvást csengjen az. Csengett is. Mert a búcsún kívül, még egy különös ok is volt rá. Ez nap délutánján, míg a kispapok iskolában voltak, megírta Petőfi az »Egri hangok«-at. Ezt olvasta fel a búcsúvacsorára. Ő maga is meg volt hatva, a kispapok pedig elragadtatva. És csengett a pohár, a búcsú pohara, de egyszersmind a hazafiúi lelkesedés pohara — egész az elérékenyedésig . . .

Vachott Sándor Gyöngyösön születvén, miután megházasodott, visszakiváncozott szülőföldjére. 1847-ben már ott lakott. Z., még mint kispap, ekkor ismerkedett meg vele. Épen akkor jelent meg egy verse s bemutatta azt V. S.-nak. E vers V. S. »Szenvedő hölgy«-e formájában volt írva s úgy megtetszett neki, hogy azonnal barátságot kötött az ifju poetával. E percztől fogva a legbensőbb baráti viszony kötötte össze őket.

Z. már ekkor csak névszerint volt kispap; mert lelke mindinkább az irodalom és közélet nyílt szabad pályája felé vonzotta őt.

1848 tavaszán, még mint kispap, már vívni tanult. Midőn a ráczok ellen kellett menni, a hevesi önkéntes zászlóaljba állott be s részt vett a temerini csatában. Nagybetegén tért haza. S midőn jobban érezte magát, sietett a fővárosba, hazafi kötelességét tovább folytatni. Épen akkor költözködött a kormány és országgyűlés Debreczenbe, de ő nem vehette útját Debreczen felé, mert a nagy hidegben újra nagybeteg lett, csak január végén szedhette össze annyira erejét, hogy Debreczenbe indulhatott.

Ott legelőször Vachott Sándort, ki már ekkor Kossuth titkárja volt, kereste föl, hol Sárosy Gyulával, V. S. régi barátja s iskolatársával találkozott s ismerkedett meg. S. Gy. szintén barátilag fogadta őt.

Épen midőn az ott akkor alakuló zászlóaljba akart belépni, határozta el a honvédelmi bizottmány, hogy tábori historiographokat nevez ki. Neki eszébe se volt erre reflektálni; de Vachott S. és Sárosy Gyula karon fogták és vitték őt b. Jósika Miklóshoz, kire ez ügy elintézése bizva volt, s bemutatván ajánlották őt historiographnak. És megtörtént a kinevezés — Damjanics mellé.

Sárosy és Damjanics jó barátok voltak. Midőn Z. utnak indult Damjanicschhoz, Sárosy egy Damjanicschhoz szóló levelet adott át neki, Z. kinevezetési okmányával e levelet is átadta Damjanicsnak. E percztől fogva D. úgy bánt vele, mint barátjával, vagy valami rokonával. Egyszer mindenkorra meghívta őt asztalához. De hadsegéde: Aschermann őrnagy is csupa szivesség volt irányában, még szolgálatára is — mint ezt előre kijelentette, a hadtest legkitünőbb két zászlóalja egyikéből, a 3-ik zászlóaljból rendelt legényt melléje. Ez pedig úgy történt, hogy Z. Aschermann jelenlétében azt kérdezte Damjanicstól: hogy a két híres zászlóalj — a 3-ik és 9-ik közül, mégis melyik a kitünőbb? Erre D. tréfásan azt felelé: »hát a 3-ik, mert azt én alakítottam.« Mire Aschermann felkiáltott: »no hát abból kapsz legényt!«

Midőn a kápolnai csata után a Tiszafüredről kiinduló koncentrált támadás határozottatott el, a szolnoki csata diadalmas hős vezérének hadteste is ide rendeltetett. Damjanicsnak Tiszafüredre érkezése után csakhamar megindult az egész hadsereg s kezdetét vette a dicső győzelmeknek az a nagyszerű heglánczolata, mely Hatvan, Tápió-Bicske, Vác, Nagy-Sarlón keresztül egész Komáromig húzódott.

Komáromban történt az a sajnos eset, hogy Damjanics, kit a hadak istene arra teremtett, hogy csatatereken hadakat vezessen s lelkesítő szavai és példájával csodákat tegyen, rá hagyta magát beszélgetni, hogy a hadügyminiszterséget igénylő, de a seregtől távozni nem akaró Görgey helyett, mint helyettes hadügyminister, Debreczenbe menjen. E sajnos esetből valódi szerencsétlenség támadt, mert amint hadtestétől búcsúzni akarva kocsira ült, a lovak elragadtak vele s ebből oly katasztrófa fejlődött ki, hogy oly nagymérvű lábtörést szenvedett, mely őt egész mártírhálálág az ágyhoz kötötte.

Midőn Z. a Buda felé való indulás előtt búcsúzni ment hozzá, már akkor ott volt mellette az ő szép ifjú felesége, ki most az egész nemzetnek nagyasszonya. Könnyfakasztó látvány volt azt a nagy hőst, azt a hatalmat, mely hírneve gyémántköve volt s mely felé minden hazafi személyen sóvárogva nézett, ágyhoz szegezve látni. Midőn búcsúra nyujtá kezét, bizony majd kicsordult a könny Z. szeméből, de erőt vett magán s ez csak akkor történt meg, midőn a szobából már kilépett.

A Damjanics hadtestét Knezsics vette át, mint tábornok. Z. őt még Egerből ismerte, hol a porosz herczeg ezred kapitánya volt s hol meg is házasodott, egri nőt vevén feleségül. K. is barátságosan fogadta s örömet fejezte ki, hogy egri embert lát, mert már ő is annak tartotta magát.

Buda visszafoglalása után Jókai a lapjában azt a kérdést vetette föl: hát a hadi poéták mit csinálnak? Zalárnak egy-egy füzet verse már akkor nyomtatás alatt volt, amint készen lett, az első példányt Jókainak vitte belőle. Jókai rögtön átlapozta s a Csikány kapitányról szóló vers hőséről bővebben kérdezősködött. Később, midőn Egerben járt Gyulai Pál, azzal lepte meg Zalárt, hogy a »Hahnagy uram« című híres verset Z. most említett verse után írta. Z. is írt még egy verset e tárgyról, melynek czíme ez: »Engem hívtak Csikány kapitánynak«.

Midőn az orosz invasio után a szabadságharcz fegyverével kétfelé: a német és muszka ellen egyszerre kellett küzdeni s Görgey hadserege Világos felé közelgett: az Aradon összetolult hazafiak szívdobogva várták, hova fejlődnek az események. Z. is idetartott s mikor bekövetkezett a legkésőbbi idő a kivándorlásra, vagy bujdosásra, azokhoz csatlakozott, kik Szatmár megyébe, hol még akkor ellenség nem mutatkozott, ügyekeztek. Két kocsival indultak ez utra, az egyiken Vörösmarty és Bajza, a másikon Vachott Sándor és ő ült. Midőn elindultak, Sárosy Gyula egy halom »Arany Trombitát« dobott az utóbbi kocsiba. Az uton egy csapat huszárral találkozott, kik Világosról szöktek meg fegyveresen s az Arany Trombita példányait azok közé osztották szét. Több oláh falun kellett keresztül menniök, hová még a világosi fegyverletétel híre nem jutott el. Azon taktikával éltek, hogy mindenütt az oláh papot keresték föl legelőször s ott kértek jó pénzért, ebédet, vagy vacsorát. Nem is történt az uton semmi baj. Csak az: hogy Vörösmarty és Vachott Sándor minden ebédnél és vacsoránál úgy-úgy összedisputáltak Görgey fölött, hogy már attól lehetett félni, hogy igazi harag lesz belőle. Arról folyt a disputatio, hogy hazaáruló-e Görgey? Vörösmarty erősen s tüzzel állította, hogy az. Vachott Sándor mentegette s védelmezgette őt. Vörösmarty haragjában egyszer azt dobta oda Vachottnak: »te is olyan tót diák vagy, mint ő!« Később, midőn megjelent Görgeynek a »Mein Leben und Wirken in Ungarn« című munkája s Vachott S. is elolvasta azt, visszaemlékezvén ez ádáz vitatkozásokra, mintegy sajnálkozva mondotta ki, hogy: »most már én is igazat adok Vörösmartynak!«

Nagy-Károlyban, midőn megtudták, hogy ott van Vörösmarty, fáklýászenét akartak neki adni. De ő Bajzával együtt megszökött a fáklýászene elől. Z. is, Vachott Sándorral, per avia et devia, végre Nógrád megyébe jutott, honnan szép csendesen hazafelé vette útját.

Miután a besoroztatást, melyre már kiszemelve volt, sikerült kikerülnie, 1850-ben Gömör megyébe ment nevelőnek, hol Szász Károlyt már ott találta — mint szintén nevelőt.

Szász Károly Rején Szentmiklóssy Viktornál nevelősködött, hol előbb Tompa Mihály is lelkészkedett. De már ekkor keleméri pap volt Tompa.

Zalárnak Gömörben írt első verse egy költői levél volt ezen címmel: »Kelemérbe és Bejére«, mely a Szilágyi Sándor lapjában látott napvilágot. Szász K. is csak innen ismerte meg. S azonnal válaszolt rá ugyanazon lapban. S midőn nem sokkal később Z. meglátogatta Szász Károlyt, Tompát is ott találta Szentmiklósyéknál, Tompa ekkor válaszolt szóval a levelére. Tompa távoztával Sz. K. indítványára, hogy írjanak egy verseny költeményt, azzal a refrainnel: »Tavaszszal jöjjen el halálom!« a verset csakugyan megírták s ki is adták egymás mellett egy fővárosi lapban.

Z. innen Gyöngyös-Halászra s onnan Pestre ment nevelőnek; de ott nemsokára egy magán tan- és nevelőintézetben tanár lett, hol a történelmet adta elő.

1855-ben egy kötet verse jelent meg ezen cím alatt »Zalár költeményei«. 1860-ban egy másik kötetet adott ki tőle Emich Gusztáv e címmel: »Borura derü«. Prózai dolgozatokat is írt, főleg kritikai cikkeket — ha egyik, vagy másik szerkesztő erre felszólította.

Midőn Gömörből Gy.-Halászra menendő hazaérkezett s egy pár napot otthon töltött, egyszer csak egy idegen ismeretlen ember lép a szobába, hol tartózkodott. »Ismersz-e?« így szól hozzá a szakálltalan s nyirott bajuszu idegen. Sok időbe került míg végre fölismerte, hogy Sárosy Gyula, ki — mint elbeszélte — már jó ideje tartózkodik Gyöngyösön ezen álnév alatt: »Sorsics Albert« mint tanító és nyelvmester, ki a német katonatisztekkel olaszra tanítja. Azért jött Gyöngyösre — mint mondá — mert ez nemcsak hogy tiszta magyar város, hanem mert e vidéken nem ismeri őt személyesen senki csak Vachott Sándor, ki ekkor Rédén, egy Gyöngyös melletti faluban lakott, és Z. Elpanaszolta, hogy sokszor látta már Vachott Sándort, legjobb barátját, az utcán, de nem meri őt megszólítani, nehogy bajba keverje, pedig megmegnyilallik a szíve ilyenkor. És mégis, mily fatum! midőn egy évvel később éjjel elfogni mennek őt a zsandárok, de előlük sikerül eltűnnie, siet egyenesen ki Rédére Vachott Sándorhoz, kivel már előbb Gyöngyösön, de nagyon óvatosan, egyszer-kétszer mégis találkozott . . . De amint oda belépett, egyszerre be is látta hibáját és azonnal visszafordult . . . Ez útjában fogták el őt, de elfogták Vachott Sándort is . . . V. S.-nak lelki életébe került a rabság. Sárosy Gy. külföldi rab lett s Nyári Pállal együtt szenvedte a várrabságot. De midőn kiszabadult a börtönből, sem erős physicumán, sem kedélyén nem látszott semmi nyoma; csak V. S.-t siratta, ha eszébe jutott.

Z.-nak Pesten töltött évei alatt legbizalmasabb barátja volt Balogh Zoltán, dr. Balogh Pálnak, a híres homoeopatha orvosnak a fia, ki festőnek készült, de író lett. Csakhamar szüleivel is megismerkedett s járatos

lett hozzájuk. Tudós atyja, minden látszólagos hidegsége mellett is, szerette a poesist; anyja pedig, a nagy honleány, csupa szív volt és mindig olvasott s gyönyörködött az ő szép kis lányában, a szellemes és bájos Melanieban, ki Zoltán bátyjával versenyzett a versírásban, természetesen sokáig csak titokban, míg végre beleegyezett, hogy egyik-másik költeménye közzé is tétessék. Z. Balogh Zoltánnal gyakran eljárt Szemere Pálhoz is, ki szívesen látta magánál a fiatal írókat s erősen megexaminálta, hogy mivel foglalkoznak, mit dolgoznak s újabb műveiket mindig föl kellett előtte olvasniok. Szemere Pál ki nem állhatta a refraines verseket; az ilyeneket úgy kellett előtte felolvasni, hogy a refrain elmaradjon . . .

Egyszer, egy nyári délután, Z. Szelestey László, Mészáros Károly, Szegfi Mór és Székely József összebeszéltek, hogy kísétálnak a Sós-fürdőhöz. Az úton sok mindentről folyt a beszélgetés s erős vita támadt közöttük a fölött, hogy — ha majd ismét alkotmányos világ lesz, mert ennek bekövetkeztéről senki sem kételkedett — miképen rendeztessék be alkotmányos életünk: a centralisatio alapján-e, vagy a megyei rendszerre támaszkodó decentralisatio keretében? S folyt a vitakozás hangosan egész a fürdőépületig . . . mely előtt a szabadban ott ült s mosolyogva hallgatott rájuk egy úr, kit Z. megismert, mert már ismerős volt vele, s némileg feszélyezve köszönt neki, hogy oly inopportunus tárgyról vitatkoznak. Az úr magához intette Zalárt s nagyon megdicsérte a vitatkozókat épen a tárgyért, mely fölött vitatkoztak, mondván: »már lehet, sőt kell erről beszélni. Önök, ifjabbak, fogják eldönteni e kérdést«. A ki ezt mondta, a nagy centralista: Szalay László volt.

Z. ezután nemsokára búcsút mondott Pestnek s Kenderesre ment nagybátyjához azon elhatározással, hogy nem tér vissza többé Pestre, mint annak lakosa. Valami történt vele, valami a szív mélyéig ható, mit azonban senkinek sem árult el, a mi őt a fővárostól annyira elidegenítette, hogy esküszzerű fogadást tett magában, hogy pesti ember sohasem lesz. Már ekkor szülei is Kenderesen laktak. E nagy alföldi község pompás magyar népe s a községet környező végtelen rónaság kedélyére is jó hatással volt s több vers írására inspirálta. A tanyákon lakó urakkal is megismerkedett s közelebbről tanulta ismerni a mezőgazdasággal foglalkozó uri magyar életet, azt az elbájoló és okos ós magyar szokást, hogy még olyan is künn lakott a nádfödélű tanyai házban, a kinek a faluban kastélya volt. Persze, az a tanyai ház is urilag volt berendezve. Innen rándult át gyakran Z. jó barátjához, Pájer Antalhoz Tiszafüredre. Innen ment Szabolcsba Balogh Zoltán látogatására, ki időközben megházasodott, feleségül vevén Szemere Bertalan unokahugát s ott olvasták együtt fenszóval — mert mindenki első akart lenni az olvasásban — Széchenyi »Blick«-jét. Balogh Zoltánnal való folytonos benső barátsága, ha távol voltak egymástól, gyakori levélváltásban nyilatkozott meg s oly meleg és őszinte volt e baráti viszony mindkét részről, hogy verseikben is kifejezésre jutott s nem szűnt meg B. Z. halálával sem, ki haldokló ágyán úgy intézkedett, hogy minden kéziratát Zalárhoz küldessék, hogy műveit sajtó alá rendezze. S ez így is történt.

B. Z. összes művei, Z. által rendezve, három kötetben jelentek meg Budapesten Aignernél.

Az 1860-i októberi diploma kibocsátása után csakhamar megkezdődtek a megyeszervezési mozgalmak Heves megyében is. Az előleges konferencián gróf Szapáry Gyula tüzetett ki első alispánnak; jegyzőknek pedig a következők: Visontai Kovách László, Erdélyi József és Zalár József. A közgyűlés egészen az előleges tanácskozmány kijelölése szerint ejtette meg a választást. Mindjárt az első közgyűlés azzal bízta meg Zalárt, hogy írja meg Heves megyének a megyei jegyzőkönyvbe bevezetésül igtatandó Emlékiratát az 1848 óta lefolyt eseményekről. Midőn a következő közgyűlésen ez Emlékiratot felolvasta Z., rögtön tiszteletbeli főjegyzőnek kiáltatott ki s elrendeltetett, hogy az Emlékirat ki is nyomattassék s minden törvényhatóságnak megküldessék és a megyében szétosztassék.

Az 1861-i országgyűlés feloszlásával a megyék sorsa is meg volt pecsételve. A megye kapuját katonaság állta el, de azért a Lyceum előtt összegyűlt közgyűlési tagok, az alispán vezetése alatt megkísérlettek a bemenetelt s az erőszaknak engedve a szózat éneklése mellett mentek búcsút venni a törvényes főispánhoz, Bartakovichhoz, az érseki palotába. Németh Albert mondta hozzá a búcsúbeszédet. Míg beszélt, az érseki palotát katonaság vette körül s még a beszéd alatt jelent meg a megyebizottsági tagokkal megtelt teremben egy császári kapitány, hogy a szónokot elhallgattassa s az érsekkel szólva a jelenlevőket távozásra szólítsa fel. De a kapitány nem juthatott az érsekhez, mert Németh Albert mindig elébe állott s így folytatta beszédét és be is végezte azt. Csak ekkor távozott a közönség. Ezután a választott megyei tisztikar, természetesen egy szálíg leköszönt... De 1868-ban ismét elfoglalta előbbi helyét.

Ekkor már gróf Szapáry Gyula főispáni helytartó volt. Puky Miklós ez időtájt még nem tért haza az emigrációból, még folyvást Genfben volt. De a megye azért őt kiáltotta ki első alispánnak s nem-sokára haza térvén el is foglalta az alispáni széket. Visontai Kovách László már 1861-ben képviselő lett. Utóda a főjegyzőségben: Erdélyi József nem soká folytathatta hivatalát. A halálával megüresedett főjegyzőségre Z. választatott meg. Ekkor lett aljegyző Szederkényi Nándor, ki Zalárnak már évekkel azelőtt írt »Szilágyi haragja« című költői elbeszélését kéziratban olvasván, annak kiadására vállalkozott s ki is adta azt.

Midőn a Petőfi-társaság megalakult, Zalárt is tagjává választotta. De Z. ekkor, mint főjegyző, annyira el volt foglalva, hogy egyébre, mint hivatalára, jó darabig nem gondolhatott. S míg így a tagsági helye elfoglalásáról késedelmeskedett, az Egerben járt Helfy Ignác, mint maga is Petőfi-társasági tag, oly oldalról támadta meg Zalárt a késedelmeért, hogy ez néhány nap múlva már felküldötte Helfyhez székfoglaló művét, hogy olvassa fel helyette a társaság gyűlésén. Megkapta-e Helfy e levelet? — vagy nem volt kedve felolvasni a küldött költeményt? Ezt sohsem tudhatta meg Zalár, mert Helfy nem értesítette őt, ő pedig

restellett kérdezősködni... Csak várt, várt... Végre belenyugodott sorsába.

Zalárnak hosszú ideig tartott főjegyzősködése alatt sok beszédét kinyomatta és szétosztotta a vármegye, mert az ünnepélyes alkalmakkor mindig ő beszélt; így, a többi közt, Deák Ferencz és Almásy Pál arczképének a megyei teremben való leleplezésekor. De a kaszinó termében is ő tartotta a leleplezési beszédet Kossuth Lajos arczképe előtt, valamint Eger város tanácstermében is Samassa érsek arczképénél.

Midőn Kaszap Bertalan halálával az alispáni szék megürült, egyhangulag Zalár választatott alispánnak.

1897-ben nyugalomba vonult.

1898-ban összegyűjtötte a szabadságharcra vonatkozó költeményeit s ezen cím alatt adta ki: »A Honvédivilágból«.

1901-ben összes költeményei jelentek meg három kötetben.

10-

Eger 1903. V/2.

— — — Mikor megírtam a szonetteket, azt gondoltam, hogy tán jó volna mindjárt kiadni. De ez a nagy buzgóság csak egy perczig tartott. Csakhamar kihűltem s kivertem fejből ezt a gondolatot. — — —

A Szonett-bokrétából egyet eldobtam s ezt tettem bele utolsónak, hogy ne legyen több 70-nél. Ez utolsó szonettnek a címe ez: »1903. május 1.«

Az egész gyűjtemény címe ez: *Emlékezések*. Tartalma ez: Heves I—LIV;

A Zrinyiek és Rákócziak I—X.

A Legnagyobb.

A Bölcs.

Szobrot?

Szobrot!

A Kherub.

1903. május 1.

Midőn az írás, az alkotás tüzen túl van az író, egy bizonyos időn túl kihűlve elég hideg kritikusa képes lenni önmagának.

De bár, más hozzáértőtől is buzdítatva s magam is (noha hidegen nézem) úgy látva, hogy van valami e Szonett-gyűjteményben, mely indokolná mielőbbi, rögtön megjelenését, különösen most — tegnap óta: mégis, mielőtt erre nézve határoznánk, kritikád alá akarom bocsájtani a művet, ... s conclusióban állapítod meg a feleletet arra a kérdésre: hogy közéletünk jelen zürzavarába elég méltó és hatalmas belelekiáltás lenne-e a gyűjteménynek azonnali kiadása?

— — — Előre bocsájtom azt, hogy — tekintettel a folyó hó 10-én kezdődő Rákóczi-ünnepélyekre is és a beállott exlexre — szerintem a munkának vagy rögtön kell megjelennie vagy — ha ez nem volna lehetséges — félretétetnie. — — —

MORVAY GYŐZŐ.

KÖNYVISMERTETÉS.

A. Bartels: *Nationale oder universale Literaturwissenschaft*. München, Calwey, 1915., 8-r. 140 l.

Adolf Bartels szükségesnek tartotta, hogy tanulmányt adjon ki a nemzeti és az egyetemes irodalomtörténet viszonyáról. Az elfogulatlan olvasó elvárhatná, hogy a világműveltség megrendülésének napjaiban a szerző valami jelentékeny s a szó tudományos értelmében is alkalomszerű kérdéshez szóljon a philologia szempontjából. Bartels röpiratának azonban csak a címe nagyotmondó, a tartalma igen alacsony színvonalú vitázás egy kritikussal, a ki *Einführung in die Wellliteratur im Anschluss an das Leben und Schaffen Goethes* (1913.) cz. munkáját, sőt egész irodalomtörténeti működését sajátos, az író pangermán és leplezetlenül egyoldalú politikai szempontjai miatt elítélte. Bartels valósággal betegesen öntelt méltatást ad működéséről, s kijelenti, hogy ha Goethe, az öreg, feltámadna, ő is örülne világirodalomtörténetének (13. l.), s hogy a leglelkiismeretesebb irodalomtörténetírónak saját magát tartja. (46. l.) Kritikussát azzal vádolja, hogy eladta tollát a liberálisoknak, ezeknek pedig főbűne (Paul Heyset és Erich Schmidtet is közjük számítja) az, hogy a német irodalomtörténetet a semitismus kezére jätsszák. Bartels a fajelmélet valóságos hibbantja s kétségbe van esve a német társadalom iparosodásán, a mi szerinte hanyatlás jele. Nagyhangú programot tűz ki: a német irodalmi szellemet meg kell tisztítani ugyanazzal a karddal, mely lesujt az ellenségekre. Heinet revolver-újságírónak, Paul Heyset berlini félzsidónak nevezi, Thomas Mannak nem a regényeit nézi, hanem az szúr neki szemet, hogy anyja kreol nő. Betegesen ujjong azon, hogy a kiütött világháború nyakát szegte az általános európai műveltségnek. Végre félreteszik a németek Hebbelnek 1848-ból származó tanácsát »Liebt alle anderen Völker mehr als euch selbst«, végre megszűnik a szellemi élet szabad kereskedelme! A német humanismus gyökeres eszményét elítéli s bűnül rója fel fájának, hogy annyi megértéssel és tisztelettel tanulmányozta az idegen kultúrákat. Szüksége van-e azonban annak ilyen vásári színvonalú uszításra? Oly kevés dicsőséget hozott-e neki a háború, a német egység oly lazának és erőtlennek mutatkozott-e, hogy a német szellemnek a világműveltség iránt való fogékonyágát bűnbakul kell előrángatni? Bartels a világháború szenvedelmeinek ótalma alatt le akar suttyomban számolni néhány halott irodalomtörténészszel (elsősorban R. M. Meyert

szidalmazza, azután Diltheyt kicsinyeli) s néhány élövel, a kik más fel fogással dolgoznak, mint ő (Walzel, Simmel). Nemzeti ügygyé hamisítaná a saját személyes gyűlölködését. Elvakultsága azonban nem képviseli a közfelfogást úgy, mint a francia Reynauldé hazájában (IK. XXV. 483.). Siralmas látvány a fajtisztaság goromba lovagja, a mint másoktól nem látott kísértekek ellen ront. Ha szabad volna komolyan venni fenekedését, akkor mint a szellemi élet rendbontóját el kellene hallgattatni. De erre nincs szükség. Elegendő számára azoknak szánakozó mosolya, a kik komolyabb időszerű olvasmányt keresve, véletlenül végiglapozzák röpiratát. Az irodalomtörténetírás mindenesetre megtagadja vele a közösséget, s a világháború hozhat szellemi téren változásokat, de az irodalmi kritikát a Bartelsének színvonalára nem fogja lealacsonyítani.

SAS ANDOR.

Jánosi Béla: A magyar aesthetika története. Budapest, 1914. 8-r. 55 l. (Az aesthetika története, írta Knight William; angolból fordította Husztiné Rév-hegyi Rózi. Kiadja a Kisfaludy-társaság, Budapest, 1914. cz. mű függeléke a kötet 439—493. lapjain.)

Hogy vajjon a Knight műve érezhető hiányt pótol-e, lesz-e némi hatása a magyar aesthetikai gondolkodásra annak a műnek, melyet már fordítója is több helyen kiegészíteni kénytelen, hogy általában az ellenmondásokban bővelkedő mű magyarra átültetése megérdemelte-e a fáradságot és költséget: ennek eldöntése az egész mű megbeszéléséhez tartozik. E helyen minket csupán a Knight módszere érdekel s ez is csupán azért, mert Jánosi a magyar aesthetika történetének összeállításában a Knight módszerét követi.

Knight az aesthetikai gondolkodás történelmének előadására vállalkozott s ezt úgy oldja meg, hogy elmondja az egyes nemzetek aesthetikai gondolkozásának menetét. Azt hiszi, hogy így műve nem lesz »az összefüggés nélküli bölcseség arany kincstára«. Véleményünk szerint azonban a dolog úgy áll, hogy talán egyes problémák, gondolatok kapcsolata a Knight módszerével jobban kidomborodik ugyan, de maga a középponti gondolat széttöredezik apró csillámokba. Így részletesebb és könnyebb, amúgy összefoglalóbb és intenzívebb a történetíró feladata.

A Jánosi nyújtotta összefoglalás, mint maga a szerző is megjegyzi, aránylag még a Knighténél is részletesebb. Nem alkalmazhatott olyan magas mértéket, mint Knight, mert akkor a magyar aesthetika egész történetében alig 5—6 név fordult volna elő. Így azonban a Jánosit előnyösen jellemző pontossággal még százéves s névtelenül megjelent aesthetikai értekezések sem maradnak felemlítés nélkül. Ha a Jánosi 1901-ben megjelent művének vonatkozó részeit (III. k. 461—479. s 552. l.) a szóban forgó összefoglalással egybevetjük, kiderül a két módszer közötti különbség s az ebből folyó aprólékosság: tíz fejezete van ebben a magyar aesthetika történetének. Oly gazdagságot kellene jelentenie e tíz fejezetnek, hogy nagyon régi és fejlett tudomány sem dicsekedhetik többel. Ezúttal azonban épen az ellenkezője érteti meg velünk az aprólékos, de pontos

részletezést. (Ezzel a tartalmi pontossággal szemben rendkívül bosszantó a sok sajtóhiba: Meier és Meir; Bouterweck és Bonterweck stb.) A német válogató vagy popularis aesthetika követői után (Szerdahelytől—Verseghyig) a Kantianusok (Márton Istvántól—Kötelesig és Brassaitól—Hunfalviig), a Schelling hívei (Schediustól—Nyíriig), a Schlegel követői (Henszlmann), a Hegelianusok (Erdélyi Greguss), az egyezményesek (Szentágh G.), majd Beöthy és tanítványai, a biológiai és értékelméleti (Böhm) elmélet hívei kerülnek sorba az ismertetés rendjén, mondhatni, teljes számban.

Maga az ismertetés a főbb gondolatok közléséből s az esetleges kiindulás vagy kölcsönadó megnevezéséből áll. Sajnálható, hogy a legkiválóbbakról (Greguss Á., Beöthy, Böhm) aránylag rövid ismertetést adott.

Jánosi nagy jóakarattal, az alkalmazott alacsony mérték ellenére is, reménységgel, bizalommal néz a magyar aesthetikai gondolkodás fejlődésére. Bárcsak valóra válnék reménysége. Akkor talán majd egy későbbi Knightnek lesz tudomása arról, hogy van magyar nemzet, annak voltak aesthetikusai. A mostani ugyanis erről mitse tud. Ép ezért is érdemes, minket és idegeneket egyaránt eszméltető művecske a Jánosi összefoglalása.

KRISTÓF GYÖRGY.

Gorzó Gellért: Rádai Ráday Pál. Budapest, Athenaeum, 8-r. 200 l. Ára 5 korona.

Gorzó kötete nem Ráday életrajza, mint a címe után várhatnók, csak adalék Rákóczi Ferencz jeles diplomatájának irodalmi munkásságához, előmunkálat a monographia irodalomtörténeti részéhez. Mint ilyen azonban nagyon becses munka, mely egyrészt módszerességével, másrészt új adatainak egész tömegével válik ki. Ez utóbbiak javarésze a Ráday-könyvtárnak nagyobbára átkutatatlan kincseiből került elő. A könyvnek három érdekes fejezete folyóiratunkban látott napvilágot. Nem kisebb dologról volt ezekben szó, mint a *Lelki hódolást* kiegészítő néhány imádság felfedezésén kívül arról, hogy Gorzónak sikerült Ráday Pál néhány virágénekét is megtalálnia s ezzel igazolnia Arany János feltevését, hogy költőnknek »ifjusága nem folyt le figyelemre méltó kísérletek nélkül a világiakban«. A jelen kötet mindezekon kívül közli Ráday Pál sajátkezűleg összeállított könyvjegyzékét (könyvei során Petrőczy Kata Szidónia: *Jó illattal füstölő igaz szívét* is ott látjuk) és két táblázatot az imádságok, illetőleg az imádságok és az istenes énekek kéziratainak egymás-közi összefüggéséről. Ez adalékokon túl — melyeket a függelékben közölt — a könyv feldolgozza mindazt, a mit Ráday írói munkásságáról tudnunk lehet. Az alapot hozzá az író felkészültségét méltató bevezetés adja meg; Ráday önéletrajza nyomán szól Gorzó a költő tanulmányairól, egykorú és későbbi adatok s az említett könyvtárjegyzék nyomán műveltségéről, melynek magvát leginkább theologiai és történelmi olvasmányai adták meg.

A könyv maga két részre oszlik. Az első s megfelelően nagyobb rész a magyar és latin prózai — a másik, kisebb rész a költői munkákkal foglalkozik. Mindkettő során figyelemmel van az eddigi Ráday-irodalomra is. A *Leiki hódolás* kiadásai között adatszerűen megerősíti Négyesy feltevését az 1710-iki (valószínűleg kassai) editio princeps létezéséről. Az imádságok méltatásának bevezetéséül az egész magyar imádságirodalomnak összefoglaló áttekintését adja; ilyen terjedelemben talán nem volna monographiába való, de mert az egész könyvet csak módszeresen végzett tanulmányok összefoglalásának kell tekintenünk, s mert önmagában is becses részlet, elismerésre méltó. A *Bujdosásnak Emlékezetkövéről*, melyet sokan Ráday munkájának tartottak, kimutatja, hogy az II. Apafi Mihályné alkotása; az ugyancsak neki tulajdonított *Emlékiratot* is végleg kiküszöböli Ráday munkáinak sorából, viszont összes hiteles magyar prózai munkáinak kiadásairól, illetőleg kézíratairól és a leveleknek jelentőségéről is szól. A latin művek legjelentősebbikének, a *Recrudescunt*nak, keletkezése dátumául végérvényesen az 1704. év első napjait fogadja el, a *Descriptio* tárgyalása során pedig megvilágítja Ráday hűségének kérdését.

A második részben a költői művekre tér; a *Leiki hódolás* szövegkritikáját elvégezve, helyesbíti Ferenczi Sári azon állítását, hogy a kézirat és a kiadások között eltérés nincs; viszont igazolja Ferenczi Sári feltevését, hogy egyik-másik ének az imádság átdolgozása. *Bernard doktor énekét* részletesen összeveti forrásával s a Jézus nevééről írt két szép éneket is középkori himnuszok átdolgozásainak tartja. Általában pedig Ráday vallásos énekköltésének forrásait még ott is a középkori himnuszokban, a zsoltárookban s részben protestáns dicséretekben látja, a hol az Balassa követőinek egyik-másik költeményére emlékeztetne. Épen ezért hajlandó ugyan elfogadni azt a csoportosítást, mely szerint Ráday zárja be a főrangú lírikusok sorát, de olyként, hogy a Balassahatást megszakítva, nem táplálkozik a Balassa-iskolából, hanem az ősforráshoz tér vissza s példát ad ez iskolától való független fejlődésre; inkább csak most megtalált művirágénekei fűzik szorosabban ez iskolához. Befejezésül latin verseiről s verstechnikájáról szól és ez utóbbit fejtegetve, szembeszáll Jámbor Pál azon állításával, hogy már költőnk is kísérletezett a rimes-mértékes formával.

Ezek főbb vonásokban Gorzó új eredményei. Módszeresen és kimerítően fejtegeti tehát Ráday egész munkásságát; a dolgozat azonban — ismételjük — nem alkot egészet, csak önálló tanulmányok gyűjteménye, mely adatszerűen foglalja össze mondanivalóit. A megirandó Ráday-monographiához mindenesetre alapvető forrásmű lesz, mely minden tekintetben kiegészíti Négyesy dolgozatát. Ezt teszi *Irodalmi tájékoztatójával* is, midőn az egész Ráday-irodalmat gondosan összefoglalja. A szépen kiállított kötetet képek és facsimiléik díszítik és név- és tárgymutató zárja be. A maga egészében, mint doktori értekezés a javából való.

GÁLOS REZSÓ.

Heltai Gáspár: Háló. Kolozsvár, 1570. Kiadja Trócsányi Zoltán. (Régi Magyar Könyvtár XXXVI.). Bpest, Akadémia, 1915. 8-r. 192 l. Ára 5 kor.

Heltai Gáspár *Hálója* az erdélyi unitarizmus hitvitáinak terméke: támadás a Háromság hívői ellen, de főképen a katolikus papok és pápa kegyetlenségének kipelengérezése. A nagyváradai disputát követő három unitárius könyv közül ennek az az egyháztörténeti jelentősége, hogy Heltai a segesvári disputa történetét is belefoglalta. Irodalomtörténeti szempontból jelentősebbnek látszik az inquisitio szenvedélyes hangon megírt bemutatása. Tudjuk, hogy Heltainak stílusa az elbeszélésekben mennyire folyamatos, meséit milyen könnyeden bogozza, míg ellenben a vitatkozás árja nála is legföljebb durva kifakadásokban pihen el. Azok a részek, a melyekben e könyv vitatkozik, semmiben sem állanak a kor polémiái fölött: sőt Trócsányi Zoltán megállapításával szemben is hangsúlyoznom kell, hogy Melius sokszor világosabb, Dávid Ferenc mindig színesebb; csak a párbeszédék elevenek, de a *Háló* polemijában azoknak sem jut hely, csak Heltai hosszadalmas magyarázgatását halljuk. A könyvnek főrésze (80—356 l.) Gonsalvus Reginaldus Montanusnak a spanyol inquisitioról megjelent latinnyelvű könyvét tolmácsolja; erről már Zsilinszky Mihály megállapította, hogy »inkább a magyar viszonyokhoz alkalmazott rövid kivonat, szabad átdolgozásban, mérges reflexiókkal és szemléletes leírásokkal érdekesítve«. A magyar viszonyokhoz való alkalmazás azonban alig egyéb, mint kifakadásoknak közbeiktatása és az intő közbevetéseknek a magyar néphez fordulása. Mivel Heltainak a magyar művelődéstörténet szempontjából annyira becses *Dialogusa* új kiadásban nem található, noha Heltai stílusának magyarossága, sőt bizonyos mértékű művészsége is elénk tűnik abban, szerencsétlen választásnak tartjuk azt, hogy a Régi Magyar Könyvtárban a *Háló* jelent meg helyette. Az, a mit jelentőségének kiemelésére a kiadó fölhoz, semmit sem magyaráz: semmi bizonyítékát sem látjuk annak, hogy a *Háló* »a XVI. század irodalmának egyik legérdekesebb terméke s korának hihetőleg egyik legolvasottabb könyve volt«. A kor irodalmában — mint a Heltairól szóló irodalom idézéséből is kitűnik — csak az a része vált megbeszélés tárgyává, a mely az egy-isten hívést vitatja, s Bodnár is,¹ a kinek részletes tartalomközlése elkerülte kiadónk figyelmét, Heltai életének egy mozzanata szempontjából foglalkozik vele. Hogy a kiadó megállapítása téves, azt nem kell bizonyítgatnom: magának Heltainak is minden más munkája érdekesebb és olvasottabb ennél. A kiadó bevezető sorai közt azonban nemcsak ezen akad meg az irodalomtörténetíró szeme: hiába keressük a tárgyi magyarázatokat, a latin könyv értékelését, az inquisitio mai tudományos megítélésének egy-két sorban való összefoglalását, de még a történelmi és földrajzi szótárakból nehezen vagy egyáltalán meg sem is kereshető városnevek magyarázatát. A kiadó sorai kiemelik, hogy a fordítás a latin eredetiből készült, de összevetésül a két munka tartalomjegyzékét közli, a mi igazán semmiféle tájékoztat: hiszen a fejezetek címe, de a széttagolásuk is vajmi

¹ Bodnár Z.: A m. irod. tört. Bpest, 1891. I. 142—147.

ritkán maradt változatlan e kor fordításaiban, abból tehát, hogy a fejezetek címe különbözik vagy egyezik, semmire sem következtethetünk. Az irodalomtörténeti résznek egyetlen érdemes lapja a fordító nevének megállapítása, de az idézetkészség itt viszont túlzó. A kiadó érdeklődése nyilván a nyelvi szempontra irányult; részletesen szól Heltai helyesírásáról és az adatok hosszú sorát hozza fel egy-egy szabályosság vagy szabálytalanság bizonyítására. Ebből a szempontból a címlaptalan nyomtatványok nyomdahelyének meghatározására nagyon használható adatokat nyújt ez a bevezetés is, mint már az é-jelölésről megjelent nagybecsű nyelvészeti értekezése is. Elismeréssel kell illetnünk a szótári összeállítást, mely a könyvhöz kapcsolódik.

ALSZEGHY ZSOLT.

Hollaender Rózsi: Déry Julianna élete és köllészete. (Német Philológiai Dolgozatok, 15.) Budapest, Pfeiffer. 1915. 8-r. 62 l. Ára 2 K.

Magyar nyelven ez a rokonszenves kis tanulmány emlékezik meg először a német naturalismus egy érdekes képviselőjéről, Déry Juliannáról (1864—1899). Bajáról származott el gyermekkorában Bécsbe, innen a múlt század kilenczvenes éveinek elején Párizsba kerül, megfordul Zola és Daudet társaságában, majd Münchenben és Berlinben él a »legifjabb Németország« ma már történeti alakokká vált írói között. Novellairáson kezdi pályáját, vannak figyelemreméltó drámai alkotásai, és számos mély-érzésű verse ma is megkap. Határozott tehetség, ha nem is olyan, a minőből számos nem akadt volna abban a körben, melyhez tartozott. Voltak sikerei s a müncheni naturalista írók között jelentékeny szerepet játszott. Müncheni szalonjából indul hódító útjára az *Intimes Theater*, mely Max Halbe ösztönzésére alakul a puritán és természetes színjátszás szolgálatában. Déry Julianna Halbeval együtt lakásán játssza el Strindberg egy darabját meghívottak előtt. A fiatalok atyamesterének, M. G. Conradnak, *Geŕellschaft* cz. lapja (1885—), mely G. Hartmann első novelláját közli, 1893-ban az író nő arcképét hozza. Munkatársa Brahm Ottó *Neue Deutsche Rundschau*jának, egy darabját Berlinben és Münchenben sikerrel adják, s közvetetlenül halála előtt Paul Schlenther előadásra fogadja el a *Pusztastürme* cz. drámáját. Hű és odaadó gyermeke volt korának: modern nő a szó akkori értelmében. Atyja, jómódú alföldi bérlő, kitűnő nevelést juttat leányának, a ki később, midőn a család elszegényedik, önállóan, tollából él. Hatottak rá a német irodalmi megifjodásnak francia, skandináv és orosz sugallói, de nem válik halvány utánzóikká. A naturalismus nyers szögletenességei, újság-hajhászása, problema-kergetése alig mutatkozik nála: a modern élet összeütközéseit éles szemmel figyeli, de sok lírával és elmélyüléssel is. Van egy férfi-típusa, mely arra a városra vall, a hol felserdült: Bécsre, és a mely, úgy tetszik, Schnitzlernél sűrűn visszatér: a vonzódásában nem kitaró férfi alakja. Önéből, hanyagságból nem ragadja meg a szerető nőt s midőn később visszatér hozzá, amaz már lelkileg, erkölcsileg megtört, vagy félre zuhant.

Lily Braun ismert emlékirataiban (*Memoiren einer Socialistin*) elmondja találkozását Déry Juliával Berlinben, a kilenczvenes évek végén.

Emez ideges nyugtalansággal hallgatja társaságban, hogy Lily Braun Goethevel foglalkozik. Őt a naturalismus láza hevíti, egy új világ tüzes sejtése, szabadság követelése az életben s a művészetben. »Kitárni egész meztelenül és leplezetlenül, a mi lelkünkben él... ezt akarjuk mi — mondja a vele szemben álló írónőnek — kik fiatalok vagyunk és az életnek akarunk szolgálni és nem holt, élettelen bálványoknak!« Az igazság keresése, új dolgok felfedezése — csupa olyan cél, melyet minden friss irodalmi áramlat ismét. Ha ma tudjuk is, hogy ez elvek legtöbbje nem vált valóra, mégis meghatottsággal gondolunk azokra, a kiket a fiatalság öntudata ennyi szenvedélylyel átjárt, hiszen e szép nekilendülés a szellemi élet megújulásának ép oly örök formája, mint a milyen a természeti életben a szerelmi illúzió. Déry Julia azok közé tartozott, a kik többet éltek, mint írtak s ezért minden szavak mögött az élet intensiv hevét s az élmény igazságát éreztetik. A művészet nála életprogramot is jelentett s boldogságot áldozott érte. Sz szenvedélyes művészlélek volt s nem kötött compromissumot, hogy békés, polgári révbe érjen. 1899-ben Berlinben öngyilkossá lesz. A naturalista írók között nem ő az egyetlen meghasonlott. Az előttünk fekvő tanulmány sok finomsággal elemzi munkáit, életének a modern nőre jellemző küzdelmességét s gondosan állítja be működését az irodalmi környezetbe. Természetérzésének és temperamentumának a magyar földbe nyúló gyökereit is hangsúlyozza. Ha a címlapon nem látnók, hogy a dolgozat egy philologiai gyűjteményben jelent meg, el sem hinnők, hogy doktori dissertatio. Mint ilyen, örvendetes bizonyítéka annak, hogy az egyetem modern philologiai seminariumában a külföld újabb irodalmi mozgalmait moderníus szempontból, elevenen és magyar vonatkozásaik számbavételével tárgyalják.

SAS ANDOR.

Koszó János: Fessler Ignác Aurél élete és szépirodalmi működése. (Német Philologiai Dolgozatok. 14.) Budapest, Pfeiffer, 1915. 8-r. 72 l.

A magyar irodalomtörténet szempontjából Fessler német nyelven írott magyar története s magyar tárgyú történeti regényei, mint költőink által sokat forgatott s eléggé használt források bírnak fontossággal. Történeti munkái ép azért hatottak termékenyítőleg romantikus történeti költészetünkre, mert Fessler írói tehetség volt s meg tudta eleveníteni a drámai helyzeteket a múlt rajzában. Koszó dolgozata a hazai német philologia tartozását rója le azzal, hogy Fessler egész szépirodalmi tevékenységének méltatását nyújtja. Meglehető jellemző készséggel s alapos tanulmány alapján rajzolja hányt-vetett életét, jellemének és sorsának szélsőségeit. Fessler, mint kapuczinus kezdi pályáját s mint evangélikus püspök fejezi be. Katholikus pap létére jozefinista elveket hirdet s a jezsuitákat támadja. Mint író csodálja, sőt követi a sejtelmes Novalis és Schellinget, a romantikusok módján elnyújtott bölcséleti fejtegetésekkel bővíti regényeit, de ugyanakkor, mint berlini lapszerkesztő, a lapos felvilágosodás szolgálatában kipelengézezi Novalis társát és barátját: Schlegel Frigyeset. Általában sokféle hatást fogad be a Sturm und Drang

irányától és Wielandtól kezdve Goetheig, de a hatások nyersen mutatkoznak nála. Ugyanez látszik széleskörű philosophiai tanulmányokból inkább összetoldott, mint leszűrt világnézetén. A maga korának átlagregényeit szaporította (1780—1810), melyeket buzgón olvastak. Fessler ókori és magyar tárgyakat választ (Attila, Mátyás, Árpádházi nagy királyok) s a lovagi románnak elnyűtt eszközeivel igyekszik hatni. Hosszas kitérései korának társadalmi és erkölcsi problémáira a regények történeti hűségét és valószínűségét csorbítják. Egy-egy művébe annyi különböző fűszert vegyít, hogy ezek semlegesítik egymást s az egész alkotás meglehetősen ízetlen marad.

SAS ANDOR.

Magyar könyvészet 1901—1910. Szerkesztette Petrik Géza. A M. T. Akadémia támogatásával kiadja a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete. I—IV. füzet (Aba János—Flammarion Kamill). Budapest, 1915. Legn. 8-r. 320 l. Egy-egy füzet 3 K.

Petrik legújabb könyvészeti munkája, melynek első négy füzete, az anyagnak vagy egy ötöd része van előttünk, nem szorul arra, hogy a magyar irodalomtörténetíróknak bemutassuk vagy ajánljuk. Maga a név: *Petrik*, már fogalommá lett, jelenti egy bizonyos meghatározott időközben megjelent magyar könyveknek, hírlapoknak, folyóiratoknak, atlaszoknak és térképeknek pontos, kimerítő jegyzékét. Az irodalomtörténeti kutatásnak olyan segédeszközei ezek az újabban tízéves közköben megjelenő hatalmas kötetek, a melyek nélkül dolgozni nem lehet. Köszönet illeti a lelkes, nagyszorgalmú szerzőt, hogy nem retten vissza ettől az óriási munkától, s a magyar könyvkereskedők egyesületét, valamint a M. T. Akadémiát, hogy a munka megjelenését eddig s ezután is lehetővé teszik.

Az új kötet az előbbieket nyomán halad. Két részből fog állani, a könyvcímeknek betűsoros jegyzékéből s egy tudományos szak- és tárgymutatóból. Ez az utóbbi rész csak később kerül sorra, így egyelőre pusztán a szerző élőszóbeli közlése alapján jelenthetem, hogy az eddigiéknél gazdagabb lesz, főként a tárgymutató, mely a külföldi bibliographiai munkákban igen kedvelt vezérszavak szerinti csoportosítást teljes mértékben érvényre juttatja. A folyamatban lévő első résznek két külön is megemlítenő érdeme van — hogy az önállóan, könyvalakban megjelent művek címének közlésében megközelíti a teljességet, azt nem emelem ki, ez minden bibliographiai műnek kötelessége és nem érdeme. De az egyfelől, hogy a könyvárusi forgalomba nem került és így nehezen összegyűjthető doktori dissertatióknak és különnyomatoknak címeit is adja, másfelől — s ez még Petrik 1886—1900-as kötetéhez képest is újítás — hogy visszatér ahhoz az eljáráshoz, melyet az 1712—1860 közt megjelent művek négy kötetes bibliographiájában követett: közli a folyóiratokban megjelent értekezések címeit is az illető folyóirat címszáva alatt. Hogy ez mit jelent, s mennyire megkönnyíti a munkánkat, mikor az egyes folyóiratok története mindeddig nincs földolgozva s részletes tartalommutató vagy egyáltalán nem készül újabban hozzá-

juk (p. o. a Budapesti Szemléhez, IK.) vagy csak nagyon elkésve (EPhK., Századok), azt nem szükséges bővebben fejtegetnem.

A doktori disszertációk és a különnyomatok összeállítását illetőleg tettem egy pár próbát: az eredmény igen megnyugtató. A keresett doktori értekezéseket kivétel nélkül megtaláltam, a különnyomatok közül azonban egy-kettő hiányzik [p. o. az én egyik művem: *Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban* (év nélkül, 1909)], a mi érthető és menthető, hiszen egy részük igen kis példányszámban (25, sőt 10 is) jelen meg. Fölveendőnek tartanám azonban, ha nem is mint önálló czimuszavakat, legalább utalás alakjában az iskolák értesítőjében megjelent értekezéseket s a *Népszerű Főiskolai Tanfolyamnak* gyakran értéket képviselő syllabusait.

Általán, s ez minden dicséretnél többet mond, a szerző egyesíteni tudta a gyakorlati és a tudományos szempontot, vagy még határozottabban szólva: Petriknek volt ereje művében megvalósítani a tudománynak azokat a követeléseit, melyeket a kereskedelem nem ismer magára nézve kötelezőknek vagy hasznosaknak, s azért nem is vet reájuk ügyet. A bizonyítékokra utaltam főntebb, most csak a tényt állapítom meg.

A mű egyes füzetei a szerzőnél (Budapest, II., Donáti-u. 49) rendelkezhetők meg.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

HELYREIGAZÍTÁS.

Az IK. XXV. évfolyamában, a 481—2. lapon *Csokonai búcsuja Somogytól* cím alatt egy költemény jelent meg, a melyre nézve kötelességem néhány megjegyzést tenni.

1. A költemény közrebocsátója, Noszlopy Tivadar, nem említi meg, hogy Csokonainak ezt az állítólagos művét már egyszer kiadta, a *Budapesti Hírlap* 1911. évi 269. számában; még kevésbbé említi meg, hogy én ugyanabban a lapban, a 271. számban kétségbe vontam a költemény hiteles voltát. (Főbb érveim voltak: Csokonai sohasem írta, de nem is hitte, hogy *Lilla őt megvetette*; édes anyjának említése és közvetlen szerepeltetése ellenkezik az akkori költői fölfogással; több ríme nem méltó Csokonaihoz; több szava, így: *értelem, méltat az érdemesnek tart* értelemben, *főlkarol* igen újszerű.)

2. Kétséget az újabb közlés még fokozta, mert az IK.-ben közölt szöveg eltér a *Budapesti Hírlap*tól. Így a költeményt továbbra is csekély értékű hamisításnak kell tartanom mindaddig, míg a költő eredeti kézírata elő nem kerül, az pedig sohasem fog előkerülni!

3. Végül megjegyzem, hogy a *Veres Izrael uramnak* szóló írás is megjelent a *Budapesti Hírlap* 1911. 273. számában.

KARDOS ALBERT.

KÖNYVÉSZET.

Új könyvek és füzetek.*

- Bibliotheca Vitae.* Az Élet könyvei. Élet r. társ. Második sorozat. 1914.
- Cholnoky Jenő: Földrajzi képek. 351 l. Élénk, színes rajzok keretében tájékoztat a modern földrajz kérdéseiről.
- Endrődi Sándor: A pálya végén. 351 l. A gyűjtemény kétféle elemből alakul: szemelvények a költő régebbi verseiből s újabb, kötet alakjában meg nem jelent költeményeiből.
- Domonkos István: Atyámiai. 357 l. Népies történetek, jól megfigyelt alakok többnyire a Dunántúl világából.
- Kárpáti Aurél: Budai képeskönyv. Muhits Sándor rajzaival. 308 l. Képek és genre-szerű jelenetek Buda közelmúltjából, erősen lírai színezéssel bemutatva.
- Lampérth Géza: Az én rózsáim. 309 l. Jobbára rövid elbeszélések a mindennapi életből s egy nagyobb mesedráma, Az élet völgyén címmel.
- Márki Sándor: Magyar középkor. 293 l. Nagyrészt ünnepi előadások a magyar középkor politikai és kultúr-életéből. Egyik-másik tárgyánál vagy hősnél fogva érintkezik az irodalomtörténettel.
- Rákosi Jenő: A magyarságért. 297 l. Irodalmi, művészeti és publicisztikai cikkek gyűjteménye; nagy számmal vannak köztük magyar irodalomtörténeti tárgyuak. Ezek címük szerint: Modern versek, A magyar író, A dráma szabályairól, Bánk bán, Madách, Arany János, Gyulai Pál, Greguss Ágost, Salamon Ferencz, Versek és versírók, Szigeti József, Lukácsy Sándor, Komócsy József.
- Sebők Zsigmond: Színfoltok. 322 l. Apró jelenetek, történetek az életből, szelletes elmefuttatások vagy elképzelt, alkalmyszerű históriák. A Lapaj, a híres dudás című irodalomtörténeti érdekű.
- Tarczai György: Magyar legendák. 374 l. Magyar történeti elbeszélések.
- Trikál József: Egység felé. 364 l. Katholikus szellemű tájékoztatás a philosophia modern áramlatairól.
- Könyvtár, Magyar.* Lampel. K. 8-r. Számonként 30 f. — 769—70. Ujhelyi Péter: Hadseregünk megalakulása és bölcsőköra. 82 l. — 771—782. A világháború naplója. I—VI. f. 96, 75, 94, 99, 95, 93 l. — 791—92. Molnár Viktor: A vörös kereszt. (A genfi egyezmény ismertetése.) 88 l. — 793—794. Egy angol altábornagy kémkedése. Sir Robert Baden-Powell önvallomásai. Ford. Ruttkay György. 98 l. — 795. Kölcsey Ferencz: Parainesis Kölcsey Kálmánhoz. 52 l. — 796—98. Az orosz hadsereg züllése az orosz-japán háborúban. Vereszája emlékirataiból. Ford. Ruttkay György. 132 l.
- Könyvtár, Olcsó.* Budapest, Franklin, 1914—1915. K. 8-r. Számonként 20 f. — 1752—54. Molnár Antal. A zenetörténet szelleme. 123 l. — 1755—59. I. Vilmos császár 90 válogatott írása. Ford. Supka Géza. 238 l. —

* A Budapesten megjelenteknél a hely, az 1915-ben megjelenteknél az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölése elmaradt.

1760—62. John L. Mitley: Nagy Péter czár. 85 l. — 1763—64. Angyal Dávid: A világháború okai. 59 l. — 1765. Wlassics Gyula: A német világpolitika. 38 l. — 1766—67. Wekerle Sándor: A háború gazdasági következményei. 38 l. — 1768—69. Gróf Andrássy Gyula: A jó béke céljai. 51 l. — 1770—71. Thallóczy Lajos: 1814—1914. 38 l. — 1772—75. Izrael Zangwill: Mary Ann. Vigjáték, ford. Mihály József. 160 l. — 1776—77. Wieland: Nemes Geron. Költői elbeszélés, ford. Pitroff Pál. 48 l. — 1778—79. Prohászka Ottokár: Az objectív idealismus. 44 l. — 1780—84. Boyesen H. Hjorth: Goethe Faustja. Ford. Csiky Gergely. 184 l. — 1785. Marczali Henrik: Italicae res. 45 l.

Irodalomtörténeti repertorium.

- Alszegehy Zsolt*. Petőfi és az ötvenes évek magyar lyrája. — Ism. Váczy János. Irodalomtört. 322—326. l.
- Anka János*. A Szózat költője. Alkotmány 335. sz.
- bj.* Újabb regényeink. Kath. Szemle 1026—1035.
- Barla Lajos*. Egyszerű szívek. B.-Csaba. Ism. Az Ujság 271. sz.
- Berczellyné Gajáry Böske*. Mardocheus. — Ism. r. r. Bud. Szemle 164. köt. 158. l.
- Bugát Pál* levelei Toldy Ferenczhez. Közli Hellebrant Árpád. Akad. Értes. 561—577. l.
- Dunántuli*. Levelek. Bud. Hírl. 286. sz. (Gyóni Gézáról és Ady E.-ről; benne Ady Endre levele is.) — *Móricz Zsigmond* levele. Világ 287. sz. — *Dunántuli*. Bud. Hírl. 288. sz. 292. sz. (Babits.) — *Ligeti Jenő*. Tanlevél. U. o. 317. sz.
- Elek Oszkár*. Kiss József. Izr. m. irod. társ. Évkönyv 1915. 28—40. l.
- Elek Oszkár*. Költőink képzelete és a népmesék. Irodalomtört. 306—314. l.
- Emödy László*. Kazinczy Ferencz estéje. Akad. Értes. 549—552. l.
- Erdős Renée*. Az új sarj. Ism. (m. d.) Magy. Hírl. 331. sz. — Piklerné Freund Edit. Az Ujság 338. sz.
- Erdősi Dezső*. Emberi írások. — Ism. r. r. Bud. Szemle. 164. köt. 211. l.
- Ferenczi Zoltán*. Petőfinek egy ismeretlen költeménytöredéke. Akad. Értes. 477—479. l.
- Ferenczi Zoltán*. Vitéz Kádár István éneke. EPhK. 775—779. l.
- Fráter Aladár*. Arany János — új köntösben. (A Tetemrehívás filmen.) Bud. Hírl. 301. sz.
- Friedreich István*. Gróf Széchenyi István. — Ism. Türi Béla. Kath. Szemle 864—870. l.
- Gajáry István*. Az utolsó Drághfy. — Ism. r. r. Bud. Szemle 164. köt. 159. l.
- Gorzó Gellért*. Észrevételek Tompa »Temetés« és »Az öreg szolga« cz. költeményeire. EPhK. 791—793. l.
- Gorzó Gellért*. Ráday Pál. — Ism. Baros Gyula. Irodalomtört. 318. l.
- Gubányi Károly*. Tengerentúli történetek. — Ism. r. r. Bud. Szemle 164. köt. 309—311. l.
- Harmos Sándor*. A Rajongók. Izr. m. irod. társ. Évkönyv 291—310. l.
- Harsányi Lajos*. A halálfejtő pille. — Ism. szj. Kath. Szemle 1083. l.
- Henszlmann Imre* levelei Toldy Ferenczhez. Közli Hellebrant Árpád. Akad. Értes. 615—625. l.
- Ivánfi Jenő*. Vörösmarty Mihály. Az Ujság 334. sz.
- Kacziány Géza*. Vajda Jánosról. Magyarország 170. sz.
- Kárpáti Aurél*. Justh Zsigmond. Zólyomvárm. Hírl. 44. sz.
- R. Kiss István*. Küküllői János munkájának kritikájához. Századok 515—534. l.
- Koszó János*. Fessler I. A. élete. — Ism. Heinrich Gusztáv. EPhK. 737. l.

- Kristóf György.* Két új verskötet. 1. Lengyel mezőkön, tábortűz mellett. Gyóni (Áchim) Géza. 2. Vargha Gyula költeményei. Sárosp. Ref. Lapok. (Külön is megjelent. 8-r. 16 l.)
- Lakatos László.* Dóczy Lajos. Magy. Hirl. 329. sz.
- Lakatos László.* Érzelmes könyv. — Ism. K. Gy. Magyarország 156. sz.
- Faragó Jenő, M. Hirl. 151. sz.
- Lakatos László.* Halhatatlan hercegnő. — Ism. Faragó Jenő, M. Hirl. 151. sz.
- Lakatos László.* Egy pesti leány története. — Ism. Faragó Jenő. M. Hirl. 151. sz.
- Marót Károly.* Egy pillantás Madách költői műhelyébe. EPhK. 783—787. l.
- Mehring, Sigmar.* Der Dichterheld von Przemysl, Die Grenzboten 35. sz. (Gyóni költeményeiről.)
- Moór Elemér.* A Toldi-monda és német kapcsolatai. — Ism. Weber Arthur. Irodalomtört. 319—322. l.
- Ó. Dóczy Lajos. Bud. Hirl. 336. sz.
- Pataky József.* Pest-Buda régi játékszineiről. P. Napló 276. sz.
- Perényi József.* Szigeti József. Irodalomtört. 289—305. l.
- Pitroff Pál.* Garay »Obsitos«-ához. EPhK. 789—791. l.
- Przemysl költője. Besztercei M. Hirl. 14—15. sz. (Gyóni G.)
- Pulszky Ferencz.* Kisebb dolgozatai. — Ism. Váczy János. EPhK. 743—747. l.
- Rexa Dezső.* Horvát István irodalmi munkásságához. Akad. Értes. 608—614. l.
- Rexa Dezső.* Vörösmarty stipendiuma. Akad. Értes. 553—557. l.
- Rozsondai Győző.* Reviczky vallásossága. Fogarasi Hirl. 32—33. sz.
- Sebők Zsigmond.* Színfoltok. — Ism. Lorisz. Bud. Hirl. 299. sz.
- Sörös Pongrácz.* Guzmics Izidor dr. az 1832—1836-i országgyűlésen. Pannohalmi főisk. 1914/15. évkönyve 90—107. l.
- Strommer Viktorin.* Guzmics Izidor mint theologus. Pannohalmi főisk. 1914/15. évkönyve 161—228. l.
- Szinnyei Ferencz.* Jósika Miklós. — Ism. Gálos Rezső. Kath. Szemle. 1071—1074. l.
- Szomaházy István.* A kém. — Ism. Cs. E. Bud. Szemle. 164. köt. 316. l.
- Szomaházy István.* VIII. Henrik Vilmos. (1. Hellerné. 2. A karmester úr.) — Ism. Cs. E. Bud. Szemle. 164. köt. 315—317. l.
- Szomaházy István.* A nagyszínháték, 1. Az elvált asszony. 2. Mariska. — Ism. Cs. E. Bud. Szemle. 164. köt. 316—319. l.
- Takáts Sándor.* Zrínyi Miklós ismeretlen levelei. Bud. Szemle. 164. köt. 49—81., 201—228. l.
- Tiszántúli.* Petőfi és az akkori Dunántúliak. Világ 339. sz.
- Tolnai Vilmos.* Jegyzetek Csokonaihoz. Irodalomtört. 315—317. l.
- Várdai Béla.* Tarczai György. Kath. Szemle 801—816. l.
- Vargha Gyula* költeményei. — Ism. d. Bud. Szemle. 164. köt. 117—131. l.
- Várdai Béla. Kath. Szemle 873—875. l. — Alexander B. »In reiner Höhenluft« czímmel. P. Lloyd 202. sz.
- Veress Samu.* Adatok a rimaszombati Tompa-szobor felállításának történetéhez. Gömöri Ujs. 42., 43., 45., 47. sz.
- Viszota Gyula.* Széchenyi félbenmaradt javaslata a selyemtenyészésről. Akad. Értes. 598—602. l.
- Viszota Gyula.* Tóth Kálmán akadémiai tagsága. Akad. Értes. 558—561. l.
- Voinovich Géza.* Madách Imre és az Ember tragédiája. — Ism. Jakab Ödön. Budap. Hirl. 330. sz. — K. A. Hét 28. sz.

• Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Badics Ferencz.** Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. Ára 2 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill. — Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Ára 2 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Verseyhy Ferencz élete és művei. Verseyhy arczképével. Ára 6 kor. — Bessenyei akadémiai törekvései. Ára 1 kor. 50 fill. — A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Ára 3 kor.
- Ferenczi Zoltán.** Deák élete. 3 kötet. Ára 12 kor. — Petőfi és a socialismus. Ára 1 kor.
- Gyulai Pál.** Kritikai dolgozatok. 1854—1861. Ára 5 kor. — Bírálatok. 1861—1903. Ára 5 kor.
- Hellebrant Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Horváth Cyrill.** Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. Ára 90 fill.
- Irodalomtörténeti Közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Atadár*, a III—XXIII-at *Szilády Áron*, a XXIV—XXV-et *Császár Elemér*. (Eddig 25 évfolyam 1891—1915.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XXI. kötet. 1763—1831-ig. Minden kötet ára 10 kor.
- Komjáthy B.** Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Költők tára,** Régi magyar — Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máda Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Panití János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor. — VII. kötet: (Erdélyi Máté, Fráter Gáspár, Pesti György, Küküllői névtelen, Torkos János, Varsányi György, Szerémi Illyés, Dávid Ferencz, Huszár-Gál, Méliusz Péter, Németi Ferencz, Szendrei névtelen, Bessenyei Jakab, Tuba Mihály, Bornemisza Péter, Karádi névtelen Felnémeti névtelen, Dobokai Mihály, Névtelenek. 1560—1566.) Ára 4 kor.

XVII. századbeli magyar költők művei. Gyöngyösi István összes költeményei. I. kötet. Kiadja Badics Ferencz. Ára 12 kor.

Könyvtár, Régi magyar. — Szerkeszti Heinrich Gusztáv. 25. k. Földi János költeményei. (Mixich Lajos kiadása.) Ára 3 kor. — 26. k. Szentjóni Szabó László költeményei. (Gálos Rezső k.) Ára 5 kor. — 27. k. Magyar István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. (Ferenczi Zoltán k.) Ára 5 kor. — 28. k. Földi János magyar grammatikája. (Gulyás Károly k.) Ára 6 kor. — 29. k. Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. (Rubinyi Mézes k.) Ára 3 kor. — 30. k. Bessenyei György: Az embernek próbája, 1772 és 1803. (Harsányi István k.) Ára 5 kor. — 31. k. Apollonius históriája, 1591. (Berecz Sándor k.) Ára 3 kor. — 32. k. Csiksomlyói iskoladramák. (Alszeghy Zsolt és Szlávik Ferencz k.) Ára 4 kor. — 33. k. Illei János: Tornynos Péter. (Alszeghy Zsolt k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 34. Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz és Kazimir. (Weber Arthur k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 35. Sziveket ujtó bokréta. (Versényi György k.) Ára 3 kor. — 36. Heltai Gáspár: Háló. (Trócsányi Zoltán k.) Ára 5 K. — Az 1—24. kötet a Franklin-társulat kiadása.

Melich János. Révai Miklós nyelvtudománya. Ára 1 kor.

Molnár Albert (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pesti Gábor. Nouum Testamentum. — Wy Testamentum magyar nyelven. 1536. Korhű kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a bitllia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Két részben, ára 22 kor.

Szinnyei Ferencz. Jósika Miklós. Ára 2 kor. 40 fill.

Szücsi József. Bajza József. Ára 5 kor.

Váczy János. Tompa Mihály életrajza. Ára 5 kor. — A nyelvújítás győzelme. Ára 1 kor. 60 fill. — Kazinczy Ferencz és kora. I. köt. Ára 12 kor.

Vértesy Jenő. A magyar romantikus dráma. (1837—1850.) Ára 5 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest, 1916. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.